

4042

వైశేషిక దర్శనము

she she ka da nyu nyu m u

R621
3345

పం. గో ప దే వ్

ప్రకాశకులు: ఆర్యసమాజము, కూచిపూడి.

R621

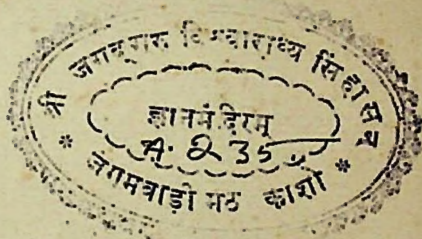
4042

33H5

Gopadev
Vaisheshika darsa-
namu: Amba
vyakhyā sahītam

ప్రతిపదికలను

అంబా వ్యాఖ్యా సహితము

పం. గో ప దే వ్.

ప్రథమ సంస్కరణము.

రూ. ౨-౮-౦

౧౯౪౫.

2-14

ద్రవ్య చాతలు
శ్రీ కావూరి సంగయ్య సోదరులు

R621
3345

పిరిమియర్ ముద్రాక్షరశాల, సికింద్రాబాద్.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI

Acc No 4042

పుస్తకము లభించు స్థలము

(౧) పం. మదనమోహన

విద్యాసాగర్

ఆర్య సమాజము

తెనాలి

(M. & S. M.R.)

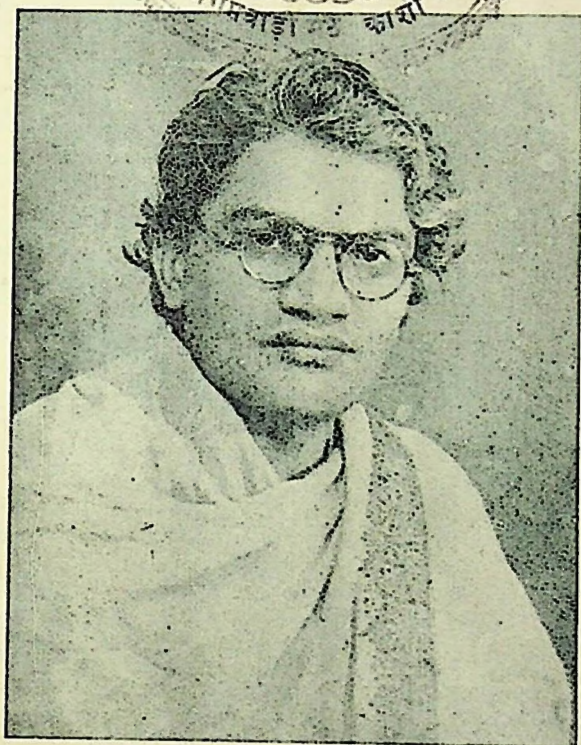
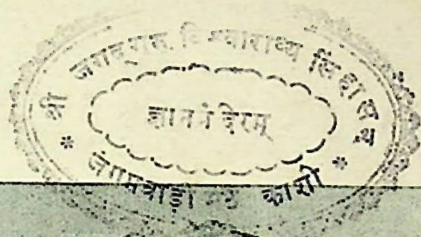
(౨) కార్యదర్శి

ఆర్యసమాజము

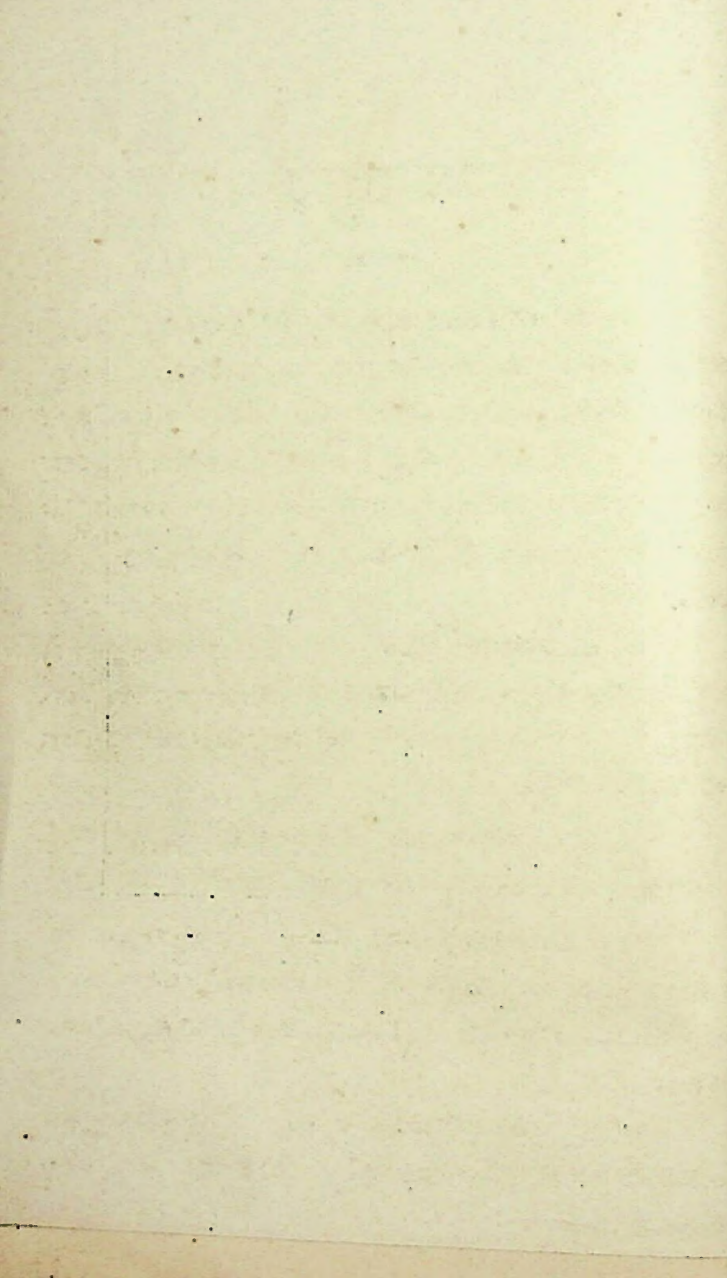
మాచిపూడి

తెనాలి తాలూక.

(M. & S. M. R.)

పం. గోపదేవ్

ఓం మున్ను డి

మనము లోకమున జన్మించి కొంతకాలము జీవించి మరణించుచున్నాము. సరియే; కాని, మనమెవరము? ఎచటి నుండి వచ్చితిమి? ఎందులకు వచ్చితిమి? ఈ జగత్తుయొక్క యథార్థస్వరూపమేది? ఈ సృష్టికి కారణములేమి? ఇందు మన ధర్మమేది? మున్నగు ప్రశ్నలు—సందేహములు—మనకు తట్టుచుండుట వింతగాదు. మరి కలుగకపోవుటయే వింత.

ఈ సందేహము లిప్పుడే—మనకే—కలుగుచున్నవా? మన పూర్వులకుగూడ గలిగినవా? వాటి సమస్యల నెప్పుడైన పరిష్కరించినారా? అయినచో నెట్టి నిర్ణయములకు వచ్చిరి? అని యెరుగగోరుట సహజము.

పైరితి సందేహములకు తత్త్వజ్ఞులగు మన పూర్వు లాలోచించి నిశ్చయించిన సమాధాన సంపుటలే దర్శనములు.

దర్శనము అనుపదమునకు కన్ను, చూపు మొదలగు సామాన్యార్థములున్నను (దృశ్యతే అనేన ఇతి) యథార్థమగు తత్త్వమును—ప్రమాణపూర్వకముగ—దెలుపు శాస్త్రమనియు నర్థము.

ఈ దర్శనములలో ఆత్మసత్తాను, వేదప్రామాణ్యము నంగీకరించువానిని ఆస్తికములనియు, లేనివానిని నాస్తికము లనియు నందురు.

ఆస్తికదర్శనము లారు. అవి ౧ గౌతమని న్యాయ
దర్శనము. ౨ కణాదుని వైశేషికము. 3 కపిలుని సాంఖ్యము
౪ పతంజలియోగము. 5 జైమినిపూర్వ మీమాంస. ౬
వ్యాసుని వేదాంతము. (ఉత్తరమీమాంస)

మఱి నాస్తికదర్శనము లారుగలవు, ౧ చార్వాకము
౨ జైనము 3 వైభాషికము ౪ సౌత్రాంతికము 5 యోగా
చారము ౬ మాధ్యమికము. ఇందలి కడపటి నాలుగును
బౌద్ధములు.

కొందరు ౧ నైయాయికము (న్యాయవైశేషికములు)
౨ సాంఖ్యము (సాంఖ్య, యోగములు) 3 మీమాంసకము
(పూర్వోత్తర మీమాంసలు) అను మూడును ఆస్తికములని
యు, ౧ చార్వాకము ౨ జైనము, 3 బౌద్ధము అను మూడును
నాస్తికములనియు మొత్తమారు దర్శనములనియు నందురు.

జైనము ఆత్మయస్తిత్వము నంగీకరించునది గావున
దానిని నాస్తికములలోగాక యాస్తికములలో లెక్కింప
వలయునని కొందర యభిప్రాయము.

ఆస్తికములలో న్యాయమునందు ప్రమాణవివేచన
మును, వైశేషికమునందు పదార్థస్వరూప నిర్ణయము, కాల
ప్రాముఖ్యమును, సాంఖ్యమునందు మూలతత్త్వవిచారణయు,
యోగమునందు జ్ఞానసాధనమును, పూర్వమీమాంసయందు
ధర్మ-కర్మ వివరణమును, ఉత్తరమీమాంసయందు కర్మ
విషయమును ప్రధానముగ చర్చింపఁబడినవి. ఇవి పరస్పర
సమన్వయభావములేక తలకొక త్రోవగ నున్నవని తలచుట

ప్రమాదము. ఆస్తికదర్శన సిద్ధాంతము—ఆదర్శము—ఒక్కటియే. దృష్టులుమాత్రము భిన్నములు.

ఇందు వైశేషికమునకు ప్రత్యేక ప్రాముఖ్యము గలదు. 'కాణాదం పాణినీయంచ సర్వశాస్త్రోపకారకమ్' అని యభియుక్తోక్తి శబ్దముల సాధురూపనిర్ణయమున పాణినీయమువలె పదార్థస్వరూప నిర్ణయమున నీ వైశేషికము నుండుననుట. తక్కిన శాస్త్రప్రథనమున కీరెండు శాస్త్రములు లెస్సగ తోడు పడుననుట.

ఇది తక్కిన దర్శనములకంటె ప్రధానముగ న్యాయ దర్శనముకంటె విశిష్టముగ—అధిక యుక్తియుక్తముగ నుండుటచే వైశేషికముని పేరు పొందినదని కొందరు. తక్కినవాని కంటె విశేషముగ విశేషము అను పదార్థమును ప్రతిపాదించుటచే వైశేషికమైనదని కొందరు నందురు. దీనికి ఔలూక్య దర్శనమనియు నామాంతరము గలదు.

దీని కర్త కణాదమహర్షి ఇతడు కశ్యపగోత్రజుడగుటచే కాశ్యపుడనియు, ఊలూకముని పుత్రుడగుటచే నాలూకుడనియు పిలువబడుచుండును. ఇతడు ప్రభాస నివాసియట. సోమశర్ముడను నాచార్యునొద్ద విద్య నభ్యసించెనట.

ఈ దర్శనకాలము స్పష్టముగ నిర్ణయించుట కష్టము. ఈనామము మిలింద్రప్రశ్నము, లంకావతారసూత్రము, లలిత విస్తరము మున్నగు బౌద్ధగ్రంథములం దగపడుచుండుటచేత నిది బుద్ధునికి పూర్వము రచింపబడినదందురు.

దీనియందు పది యధ్యాయములును, ప్రతి యధ్యాయమున రెండేసి యాహ్నికములును మొత్తము మున్నూట డెబ్బదిసూత్రములును గలవు.

ఇందు మొదటి యధ్యాయమున జాతి, తద్విశిష్టముల నిరూపణము.

౨, ౩ లలో నవద్రవ్యముల నిరూపణము.

౪ లో పరమాణువులు, అనిత్యద్రవ్యముల విషయము.

౫ లో కర్మసిద్ధాంతము.

౬ లో వేదప్రామాణ్యము, ధర్మాధర్మములు.

౭, ౮ లో కొన్ని గుణముల వర్ణనము.

౯ లో జ్ఞానము, అభావముల వివరణము.

౧౦ లో సుఖదుఃఖములు, కారణములు అను విషయములను గూర్చి చక్కగ జర్చింపబడినవి.

బ్రహ్మసూత్రములలో ౨.౨.౧౧. సూత్రమున శంకరభాష్యమునకు రత్నప్రభాటీకయందును, మరికొన్ని యితర స్థలములందును వైశేషికదర్శనమునకు రావణభాష్యమున్నట్లు ఉల్లేఖపబడియున్నది. కాని యది యిప్పుడు గానరాదు.

వైశేషికతత్వనిరూపణమునకు ప్రశస్తపాదుని 'పదార్థధర్మసంగ్రహ'మకు భాష్యముగలదు. ఇది పై సూత్రములకు భాష్యమునుటకంటె వైశేషిక సిద్ధాంతములకు సమర్థించు స్వతంత్ర గ్రంథమునుట లెస్స. దీని యాధారమున చందు

డను పండితు డొకడు దశపదార్థములను గ్రహించి యొక శాస్త్రగ్రంథము వ్రాసెను.

ఈ భాష్యమునకు వ్యాఖ్యలుగూడ పెక్కులు గలవు. వ్యోమవతి (వ్యోమశి వాచార్యుడు), కిరణావవి (ఉదయనుడు), న్యాయకందలి (శ్రీధరుడు) మున్నగునవి.

వల్లభాచార్యుడు న్యాయ లీలావతియను మరియొక భాష్యమును వ్రాసెను. దీనికి నేడెనిమిది టీకా గ్రంథములు గలవు. ఇట్లు ఈ దర్శనమునందలి విషయములను వివరించు టకు మరికొన్ని గ్రంథములును వెలిసినవి. అందు కొన్ని హిందీ, బంగాలీ మొదలగు దేశభాషలలోనికిని వచ్చి ప్రచార మందినవి. కాని ఆంధ్రభాషమాత్రము వానికి నోచుకొనలేదు.

కీర్తి శేషులగు కె. వి. లక్ష్మణరావుగారు కొంత ప్రయత్నము చేసినారు గాని దైవ వైపరీత్యమువలన నది యర గొరగనే నిలిచిపోయినది.

ఈ నడుమ నారసింహ సంస్కృత కలాశాలోపాధ్యాయులు ప్రయత్నించి వెలివరచినారు గాని తన కర్తవ్యముగ సమ్మానము నేకారణమువలననో పొందలేకపోయినది. ఇట్టి గ్రంథములయెడల నాంధ్రమునకుగల సహజాభిమానమున కిది చక్కని నిదర్శనమనుకొనవచ్చును.

అయినను ఈ వాఙ్మయమున కింతటితో స్వస్తి చెప్పట భావ్యముగాదు. కనుక మేమును ఆంధ్రమున కపురూపముగ నున్న దర్శనములను తెలుగున వ్రాసి-సామాన్యుల కందు బాటగునట్లు-ప్రకటింపవలయునని యుద్విఘ్నముచున్నాము.

వీనితోబాటుగ సుత్తమములగు నార్యధర్మ గ్రంథములను
 గూడ వెలువరించి పవిత్రమగు నార్యధర్మ స్వరూపమును
 ఆంధ్రమానసముల నంకితము చేయనాసించుచున్నాము. ఆంధ్ర
 మహాజనులు మా యీ సేవలను ఆదరముతో గైకొందురని
 విశ్వాసము. ఈగ్రంథముద్రణమునకు తమ మాతృదేవి కీర్తి
 శేషురాలు-అంబాదేవీ స్మారకచిహ్నముగ సహాయముచేసిన
 శ్రీయుతులు కావూరి సంగయ్యగారికి మా కృతజ్ఞతా
 పూర్వక నమస్సులు.

ఇట్లు

సంపాదక మండలి

అంబా దర్శన గ్రంథమాల

గ్రంథమాల పరిచయము

దక్షిణభారతము, భగవత్పాదలయిన శ్రీ శంకరాచార్యులు మున్నగు ననేకమంది లబ్ధప్రతిష్ఠులగు వాచార్యులకు జన్మస్థానము. అయినను భారతీయ దర్శన సాహిత్యమునకు సంబంధించి గ్రంథములు ప్రాచీయ భాషలలో నతి స్వల్పములగుట యాశ్చర్యకరము. అందువల్ల దర్శన శాస్త్రములందు జనుల కభిరుచియు తక్కువగానున్నది.

దక్షిణదేశపు భాషలలో తెలుగు తన తియ్యదనమునకు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి. ఈ భాషయందును న్యాయ శైలికాది పద్ధత్యములకు సంబంధించిన పుస్తకములు చాల తక్కువ.

ఇట్టి దార్శనిక సాహిత్యమునకు సంబంధించిన కొంతను దూరమొనర్ప నెంచి మామిత్రులు శ్రీయుత పం. గోపదేవ్ గారు కొంతకాలముగా ప్రయత్న పరుడయ్యెను. ఆ ప్రయత్నఫలమే యీ తెలుగు వ్యాఖ్యానముతో గూడి, వైశేషికదృశ్యము.

ఈ గ్రంథము 'అంబా' దర్శన గ్రంథమాలకు ప్రథమ పుష్పము. ఇది, కొలది మాసములక్రిందనే దివంగతురాలయినవారి మాతృచరణముల పుణ్య స్ఫులిగా ప్రకాశింపబడినది. ఆమె మిక్కిలి మధురస్వభావము గలది. తన సంతానము బాల్యము ననుభవించుచుండగానే భర్తృవియోగ దుఃఖము ననుభవించవలసినదయ్య నాత్మగౌరవమునకు కొంత వాటిల్లని విధమున కుటుంబ పోషణ చేసికొని సాటివారిలో కీర్తిగడించిన సాధ్వీమణి. ఈ గ్రంథ మాతల్లి గారి యశస్సును సీరస్థాయి చేయగలదు. ఆమె పేరిట నీగ్రంథమును తెలుగు లోకమున కందజేయుటకంటె మిన్నయగు శ్రాద్ధమొందు మామిత్రు లేమి చేయగలరు !

మా మిత్రుని వయసుని ప్రస్తుతము నలువదియేండ్లకు మించుచున్నది. వీరు సుమారు ఇరువది వర్షములనుండి సమస్త భారతదేశమునందు భ్రమణ మొనర్చి, మధుమక్షికము ఖాంతి నానావిద్యలను సుపాదించిరి. వీరికి దర్శనము లందు మిక్కిలి అభిరుచి. విద్యావీరములు పిలువబడు వారాణస్యాది పుత్ర తీర్థముల వసించు మహావిద్వాంసుల యంతేవాసులై వీరి దర్శనముల నభ్యసించిరి.

అంధ్రదేశమున వేదాంత తర్కశాస్త్రముల నభ్యసించిన ప్రసిద్ధ విద్వాంశులెందరోగలరు. కాని చట్టరచనములను పర్యాలోచన చేసినవారు అరుదుగా నున్నారు. వీరు దర్శనముల నన్నిటిని చక్కగా నభ్యసించిరి. ఇంటియ గాక వీరు బాటబ్రహ్మచారులు. యోగసాధకులు.

వీరి తండ్రిగారిపేరు కావూరి రామయ్య. తల్లిగారి నామము అంబ. వీరు నలుగురు సోదరులు - శ్రీ సంగయ్య-హనుమంతయ్య-అనందయ్య-గోపదేవ్. వీరికొక తోబుట్టువును గలదు. ఆయమపేరు శేషమ్మ. వీరి కుటుంబము చిరకాలమునుండి తేనాలి తాలూకా కూచిపూడిలో నివసించుచున్నది. గ్రామమున వీరి కుటుంబమునకున్న గౌరవము అనితర సాధారణము.

గ్రంథకర్త సోదరులు రు ౫౦౦-౧-౦ లను వెచ్చించి గ్రంథము నుచ్చొత్తించి, యీ గ్రంథమాలను ప్రకటించుటకు గల సర్వాధికారములను కూచిపూడి ఆర్యసమాజమున కొనుగిరి. ఈగ్రంథము నమ్ముటచే రాగద్రవ్యమును కృమముగా నీ గ్రంథమాల వేరిట పుస్తకములను వెలువరించుట సమాజము వినియోగించుచు. అందుచే నిది యొక శిరనిధిరూపమున నుండును.

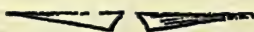
ప్రతి యాంధ్రసోదరుడు నిట్టి సాహిత్యమును ప్రచారమునర్చి తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చునని యాశించుచున్నాడె. - ఇట్టి యత్యుత్తమగ్రంథము నిర్మించినందులకు లేఖనన కనేక సాధువాదములు.

ఆర్యసమాజము }
తేనాలి-మద్రాసు }
౧౪-౬-౪౫ }

మదనమోహన విద్యాసాగర్
వేదాలంకార్

వైశేషిక దర్శనము

ప్రథమాధ్యాయము

మొదటి అహికము

మోక్షమున కసాధారణ కారణమయిన తత్త్వజ్ఞానము నుపదేశింపగోరి, తత్త్వజ్ఞానమే ముఖ్యప్రయోజనమయిన కాస్త్రము నాంభించుచు, దానికి కారణభూతమైన ధర్మమును నిరూపింపవలచి కణాద మహర్షి తద్విషయిక పరిజ్ఞానము చేయుచున్నాడు.

‘అథాత్తో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః’ ౧.౧.౧

అథ=శిష్యులు జిజ్ఞాసించినమీదట, అతః=పరమపదము నపేక్షించుచు దానికి సాధనభూతమగు జ్ఞానమును గోరి, శిష్యులు సన్నిహితులగుటవలన, ధర్మం= ధర్మపదార్థమును, వ్యాఖ్యాస్యామః = లక్షణప్రమాణములతో నిరూపింతుము.

సంస్కృతసాహిత్యములలో నశశబ్ద మానంతర్య మంగ శాద్యర్థములలో నతిప్రసిద్ధము.

“అథో అథ ఇతి మంగలానంతర...సముచ్చయేషు”
(కౌముది)

ప్రస్తుతమిట మోక్షోపలబ్ధి కపర పర్యాయమగు నాత్మ దర్శనమునకు ముఖ్యసాధనములయిన శ్రవణమననాదులలో

సమధులును, అసూయాది దోషరహితులును శ్రద్ధాసమన్వితులును, సేవాశుశ్రూషాపరాయణులునయిన శిష్యులు కణాద మహర్షిని జేరి జిజ్ఞాసించినమీదట నాచార్యులు ధర్మపదార్థ నిరూపణ జేయసాగిరి, అని యానంతర్యమునే బోధించును.

“లక్షణప్రమాణాభ్యాం వస్తు సిద్ధిః సతు పరిజ్ఞామాత్రేణ” లక్షణ ప్రమాణములచే పదార్థము నిర్ణయింపబడును; కేవల పరిజ్ఞామాత్రమున గానరదు. కావున పైనాత్రమున నిర్దేశించిన ధర్మపదార్థ లక్షణమేమి? అనగా:

“యతోఽభ్యుదయ నిశ్శ్రేయససిద్ధిః సధర్మః” ౧.౧.౨
అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయససిద్ధిః=ఇహపరలోక సంబంధముగు కార్యముల సఫలత అభ్యుదయమనబడును. * త్రివిధములగు దుఃఖములు సర్వథా నశించుటయే నిశ్శ్రేయసము-ముక్తి అనబడును. ఈ రెంటియొక్క, సిద్ధిః=ప్రాప్తి, యతో= ఏకారణమువలన నగునో, సధర్మః=అదియే ధర్మము. అథవా, అభ్యుదయః= తత్త్వజ్ఞానము, తేన, నిశ్శ్రేయససిద్ధిః=తద్వారా మోక్షప్రాప్తి దేనివలన కలుగునో అదియే ధర్మము.

ధర్మము అభ్యుదయమునకు సాక్షాత్ కారణము. మోక్షమునకు తత్త్వజ్ఞానము నుడయింపజేసి కారణ పరంపర లో జేరును.

* త్రివిధములగు దుఃఖములు: ౧. ఆధ్యాత్మికము ౨. ఆధిభౌతికము ౩. ఆధిదైవికము. ఇందు ఆధ్యాత్మికదుఃఖము శరీరమనస్సులకు సంబంధించి రెండువిధములుగా నుండును. వాతపితృశ్లేష్మములను ధాతువుల వైషమ్యమువలన కలుగుదుఃఖము శారీరికము. కామక్రోధ లోభమోహభయైర్ష్యాపిషాదాదులచే నేర్పడు దుఃఖము మానసికము. ఈ రెండువిధములగు దుఃఖమునుంతరికొన పాయములచే సాధ్యమగుటవలన నిది ఆధ్యాత్మికమనబడును.

మనుష్య పశుపక్షి మృగాదులచే నేర్పడు దుఃఖ మాధిభౌతికము.

అగ్ని జల వాయు ప్రకోపములచే కలుగు దుఃఖములు ఆధిదైవికములు.

లక్షణమును నిర్వచించి ప్రమాణమును నిరూపించుచున్నాడు.

“తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమ్” ౧.౧.౩

తద్వచనాత్ = ధర్మమును యథా స్వరూపముగా నిర్వచించుట
వలన, ఆమ్నాయస్య = ఋగ్ యజుః సా మా ధ ర్వ నామములతో
నొప్పచు, స్వవిద్యులను, పదార్థములను ప్రకాశింపజేయు వేదములకే, ప్రా
మాణ్యం = ధర్మమునందు ప్రామాణ్యమున్నది.

అనగా వేదములే ధర్మమును ప్రతిపాదించు చున్నవి.
ఇట్లే శాస్త్రాంతర కర్తృలను చెప్పియున్నారు.

“చోదనా లక్షణోఽర్థో ధర్మః”

(మీ. అ. ౧. పా. ౧.నూ. ౨)

వేదవిహిత పదార్థమే ధర్మమని దీనిభావము.

మనుధర్మశాస్త్రమున నిట్లే యుంట జూడగలము.

“ధర్మం జిజ్ఞాస మానానాం ప్రమాణం పరమం
శ్రుతిః” (మ. అ. ౨. ౧౩)

వేదోదితం స్వకంకర్మ నిత్యం కుర్యాదతంద్రితః

తద్ధికుర్వన్ యథాశక్త్యా ప్రాప్నోతి పరమాంగతిమ్॥

(మ. అ. ౪. ౧౪)

మోక్షాపేక్షులై ధర్మము నెరుంగ గోరువారికి వేద
మే పరమ ప్రమాణము. అందువలన యథాశక్తిని వేదము
లందుపదిష్టములగు కర్మములనే ఆచరించుట అనగా నవై
దిక కర్మలను పరిహరించి వైదికములను మాత్ర మనుష్ఠిం
చుట మోక్షకాముల కనివార్యమని భావము.

ఇట్లు లక్షణ ప్రమాణములతో ధర్మమును నిరూపించి ధర్మమాలక
మగు తత్త్వజ్ఞానము వలన మోక్షము సిద్ధించునని యీ నూత్రమున నిర్దేశించు
చున్నాడు.

“ధర్మవిశేష ప్రసూతాత్, ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్య విశేష సమవాయానాం పదార్థానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంతత్వజ్ఞానాన్నిఃశ్రేయసమ్” ౧.౧.౪

ధర్మవిశేష ప్రసూతాత్ = వేదవిహిత నిష్కామ కర్మానుష్ఠానము వలన జనించిన పుణ్యమిట ధర్మ విశేషము, దానివలన పుట్టిన, ద్రవ్య గుణకర్మ సామాన్య విశేష సమవాయానాం = ద్రవ్యములు, గుణములు, కర్మములు, సామాన్యము, విశేషములు, సమవాయము నను, పదార్థానామ్ = పక్షిభము లగు పదార్థములయొక్క సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యామ్ = సాధారణ విశేష ధర్మములద్వారా, తత్వజ్ఞానాత్ = వైజ్ఞేయిన ద్రవ్యదల సత్యస్వరూప సాక్షాత్కారము వలన, నిఃశ్రేయసమ్ = మోక్షము సిద్ధించును.

అనాత్మ పదార్థములనుండి వేరుపరచితత్వతత్వమును బాగుగా నెరుంగుట వలన మిథ్యాజ్ఞానము పోయి నిశ్చేయ సము సిద్ధించిననునది సిద్ధాంతము. ఆయాత్మ తత్వజ్ఞానము ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్క పదార్థమును (స్వరూపతః) యథార్థముగ నెరుంగక కలుగ నేరదు. పదార్థములును, వాని సాధారణ విశేష ధర్మములను వివేచించుటచే యథార్థముగ తెలియును. ఉదాహరణార్థము స్థాణు పురుషులను తీసికొనుడు. ఎత్తు-లావు మున్నగు గుణములు స్థాణుపురుషులకు సమానధర్మములు. వంకర, తొరట మొదలగునవి, హస్త పాదాదులు విశేష ధర్మములు. ఇట్లు ధర్మములను వివేచించి హస్తపాదము లుండుటచే నిది స్థాణువుకాదు పురుషుడనియు నిర్ణయింపబడును—అప్పుడే స్థాణుపురుష సాధారణ ధర్మము వలన కలిగిన భ్రమయు దూరమగును. పదార్థములును సంగ్రహముగా నారు విధములు. శాస్త్రాంతరములలో ననేకములుగా వర్ణింపబడినను అవన్నియు ముఖ్య

ములయిన నీయారు పదార్థములలో నిముడగలవు. ఆ యా
రింటిలోను ద్రవ్యగుణ కర్మములు మూడేముఖ్యములు. (అర్థ
ఇతి ద్రవ్యగుణ కర్మసు) పదార్థమను శబ్దము ద్రవ్యగుణకర్మ
ములలోనే వర్తించును. అని యీశాస్త్రమున చెప్పబడును.
తక్కిన సామాన్య విశేష సమవాయములు ఉపపదార్థములు.
అందువలన నీయారు పదార్థముల తత్త్వజ్ఞానముద్వారా
ఆత్మను వేరుపరచి దానిని యథార్థముగా నెరుంగుటయే
నిఃశ్రేయసమునకు ముఖ్యసాధనమని యీసూత్రాభిప్రాయము.

“తమేవ విదిత్వాఽ తిమృత్యుమేతి, నాన్యః పన్థా
విద్యతేఽయనాయ” (యజు. ఆ. ౩౧. మం. ౧౮)

‘తమేవవిద్వాన్ నభిభాయ మృత్యోరాత్మానం
ధీరమజరం యువానమ్’

(అధర్వ- కా. ౧౦. సూ. ౫. మం. ౪౪)

“బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ (తై. ఉ. ౨. ౧) అని
మంత్రసంహితలలోను, ఉపనిషత్తులలోను, పరమాత్ముని
యపరోక్షజ్ఞానమే మోక్షసాధనమని వర్ణింపబడియున్నను,
కేవలాత్మజ్ఞానము కలుగక పరమాత్మసాక్షాత్కార మసం
భవమగుటచేతను, ఆత్మజ్ఞానము తరువాత పరమాత్ముని
జ్ఞానమవశ్యము కలుగుటచేతను, ఆత్మతత్త్వజ్ఞానమే నిఃశ్రేయ
సమునకు ముఖ్యకారణమని రాద్ధాంతము. అందువలననే
న్యాయవైశేషికసాంఖ్య యోగదర్శనములందు కేవలాత్మ
తత్త్వమును బాగుగా నుపదేశించి ఉత్తరమీమాంస (వేదాం
తదర్శనమున) యందు ‘అథాత్మోబ్రహ్మజ్ఞానా’ యని
పరమాత్మ నిరూపణము చేయబడియుండెను.

వివిక్త ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానమే బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రతిబంధక మగు మిథ్యాజ్ఞానమును దూరమొనర్చి మోక్షప్రాప్తి కలుగ జేయును. అనగా పరమాత్మ సాక్షాత్కారమువలన శాశ్వతసుఖము ననుభవింపజేయును. ఉపనిషత్తులలో నిట్లు కదా వర్ణింపబడియుండెను.

“యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమ్” (ముం. 3-౧-3)

“ఏకో వశీ సర్వభూతాంతరాత్మా, ఏకరూపం బహు ధాయకరోతి, తమాత్మస్థాయేన సుపశ్యంతి ధీరాః తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్” (కఠ ౨-౫-౧౨)

పశ్యః=ఆత్మజ్ఞాని, రుక్మవర్ణమ్=స్వప్రకాశుని తెలిసి కొని, శాశ్వతం సుఖమ్=పరమాత్ముని స్వరూపభూతమగు సుఖము- పరమపదము- పరమగతి- పరమశాంతిని పొందు చున్నాడు.

ఈయారు పదార్థములేకాక అభావమును నేడవ పదార్థమొకటి చేర్చవలయునని యుదయనాచార్యుని మతము. దీనిని కణాదుడు తానులేఖింపలేదు. దీనికి కారణము అభావము భావప్రతియోగికిమై భావపదార్థాధీనమగుటచే స్వయముగా నిందు గణింపడయ్యెను. అంతియగాని అభావము పదార్థముకాదనికాదు. ఈ యభావము, ప్రాగభావము, ప్రధ్వంసాభావము, అత్యంతాభావము, అన్యోన్యాభావము ననినాలుగు విధములు. కార్యోత్పత్తికి పూర్వముండు అభావము ప్రాగభావమనబడును. అది యనాదియైనను నశించును. కార్యము-భావపదార్థము (వస్తువు) తయ్యారగుటయే ప్రాగ

భావపు నాశనము. ఉత్పన్నమైనవస్తువు నశించినతరువాత నేర్పడు అభావము ప్రధ్వంసభావము. ఇది జన్యమైనను నాశములేనిది. ఒకచోట నున్నపదార్థము మఱియొకచోట మూడుకాలములలోను లేకుండును- అది అత్యంతాభావము. ఘటము వస్త్రముకాదు; వస్త్రము ఘటముగాదు-అనగా ఒక పదార్థము అన్యపదార్థరూపమున లేకుండుట అన్యోన్య భావము.

యథార్థముగ ఈ వై శేషిక దర్శనకారుని మతములో నభావమనుది పృథక్ పదార్థముగాదు. పైనచెప్పిన వివిధా భావములును పృథక్త్వమును గుణములోనే అంతర్భావము లగుచున్నవి. పృథక్త్వమనగా నయోగము. సంయోగము ననేకదా భావపదార్థ మేర్పడుచున్నది. అందునలన నయో గమే అభావము.

శాస్త్రముల ప్రవృత్తి (వర్ణన విధానము) నాలుగు విధములుగా నుండును. 1 ఉద్దేశము. 2 విభాగము. 3 లక్షణము. 4 పరీక్ష. నామముతో పదార్థములను నిర్దేశించుట ఉద్దేశము. ఉద్దిష్ట పదార్థములను విభజించుట విభాగము. అసాధారణ ధర్మ నిర్దేశముద్వారా సమానాసమాన జాతీయములగు పదార్థములనుండి వేరుచేయుట లక్షణము. లక్షణానుసారము హేతుపురస్కరముగా ప్రతిపక్ష సిద్ధాంతమును ఖండించి స్వపక్షమును సాధించి నిర్ణయించుట పరీక్ష.

ఇట్లు శాస్త్రరీతి ననుసరించి పూర్వసూత్రమున నుద్దిష్ట దృవ్యాది పదార్థములతో క్రమ సాప్ర దృవ్యమును విభాగించుచున్నాడు.

“పృథివ్యాపస్తేజోవాయు రాకాశం కాలోదిగాత్మా
మన ఇతిద్రవ్యాణి” ౧. ౧. ౫

పృథివీ = భూమి, ఆషఃజలము, తేజః = జ్యోతి-అగ్ని, వాయుః =
వాయువు, ఆకాశం = ఆకాశము, కాలః = సమయము, దిక్ = దిశ-దిక్కు,
ఆత్మా = తేత్రజ్ఞుడు, మనః = అంతఃకరణము-చిత్తము.

ఈతొమ్మిది ద్రవ్యపదనాచ్యములు. అనగా ద్రవ్య
పదార్థములు. వీనిలో మొదటి మూడుపదార్థములు అనిత్యము
లు. వాయువు మొదలు మిగిలినపదార్థము లారునునిత్యములు.
ఇందాత్మ పదార్థము జీవాత్మ పరమాత్మయని రెండువిధ
ములు. ఈరెండును పృథివ్యాదులకు మూల కారణమగు
ప్రకృతియు మొత్తమీ మూడును పరమార్థ నిత్యములు-
ఉత్పత్తి వినాశములు లేనివి. అనగా ప్రాగభావ,
ప్రధ్వంసాభావ రహితములైన పదార్థములు. వాయువు,
ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మనస్సు, స్థితైదు పదార్థములు
చిరకాలముండుటచే నిత్యములని వ్యవహరింప బడును. అందు
వలన నివి వ్యావహారిక నిత్యములు. ఇందు వాయ్వాది
నాలుగు పదార్థములు మహాప్రళయ పర్యంతముండును. మన
స్సుమాత్రము మోక్షపర్యంతము నశింపదు. పృథివ్యాదులకు
మూలకారణమగు పదార్థమును సాంఖ్య, యోగ, వేదాంత
దర్శన కారులు ప్రకృతినామముతో వ్యవహరింతురు. న్యాయ
వైశేషిక మీమాంసకులు పరమాణు నామముతోను వ్యవ
హరింతురు. సత్త్వ రజస్తమోగుణ రూపము నెల్లరు సమాన
ముగా స్వీకరింతురు.

ద్రవ్యములను విభజించి గుణములను విభాగించుచున్నాడు :—

“రూప రస గంధ స్పర్శాః, సంఖ్యాః, పరిమాణాని,
పృథక్త్వం, సంయోగవిభాగా, పరత్వాపరత్వే,
బుద్ధయః, సుఖదుఃఖే, ఇచ్ఛాద్వేషే, ప్రయత్నశ్చ
గుణాః”

౧.౧.౬

రూపరసగంధస్పర్శలు, సంఖ్యలు, పరిమాణములు, పృథక్త్వము, సంయోగవిభాగములు, పరత్వము, అపరత్వము, బుద్ధులు, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నములు, సూత్రములలోని “చ” కారబలముచే గురుత్వము, ద్రవత్వము, స్నేహము, సంస్కారము, ధర్మము, అధర్మము, శబ్దముననుసరించి గుణములు చేరి యిరువదినాల్గు గుణపదపాద్యములు.

ఈగుణములలో ద్రవత్వము రెండువిధములు. సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము. నైమిత్తిక ద్రవత్వము. సంస్కారము త్రివిధము. నేగాఖ్యసంస్కారము. స్థితిస్థాపక నామకసంస్కారము. భావనాఖ్యసంస్కారము.

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, స్నేహము, సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, శబ్దము, బుద్ధి, సుఖము, దుఃఖము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, ప్రయత్నము, ధర్మము, అధర్మము, భావనాఖ్య సంస్కారము లను నీవదునైదు విశేషగుణములు. ఈగుణము లన్నియు, సామాన్యవిశేష యుతములై తమకాశ్రయమగు ద్రవ్యము నితరద్రవ్యములనుండి వేరుపరచును. (జాతిమత్వే సతిబాహ్యై కేంద్రియమాత్ర గ్రాహ్యత్వం విశేషగుణత్వమ్) అని విశేషగుణలక్షణము. రూపరసాది విశేషగుణములు, రూపత్వాది జాతిమంతములు, త్వక్చక్షు శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియములలోనొక్కయింద్రియముచేతనే గ్రహింపబడునవియునునై యున్నవి.

రూపాది విశేషగుణభిన్నములైన, సంఖ్య, పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగవిభాగములు, పరత్వా పరత్వములు, నైమిత్తికద్రవత్వము, గురుత్వము, వేగస్థితి స్థానకాఖ్య సంస్కారములును సామాన్య గుణములు. ఇవి విశేషగుణములవలె స్వాశ్రయ ద్రవ్యములను లేదితరద్రవ్యములనుండి వేరుచేయలేవు. సర్వద్రవ్యములలోను సమానముగానుండును.

ఈ దిగువకారికలలో నే యేద్రవ్యమున నే యేగుణములు గలవో వివరింపబడినవి.

“స్పర్శాదయోఽష్టే వేగాఖ్యః సంస్కారో మరుతో గుణాః. స్పర్శాద్యష్టే, రూపవేగా, ద్రవత్వంతేజసోగుణాః ॥౧.

“స్పర్శాదయోఽష్టే వేగశ్చ ద్రవత్వంచ గురుత్వకమ్। రూపం రసస్తథాస్నేహల వారిణ్యే తేచతుర్దశ ॥౨.

“స్నేహహీనా గంధయుతాః క్షి తావేతేచతుర్దశ।

బుద్ధ్యాదిషట్కం సంఖ్యాది పంచకం భావనాతథా ॥౩.

“ధర్మాధర్మా గుణావతే ఆత్మనఃస్యశ్చతుర్దశ।

సంఖ్యాది పంచకం కాలదిశోశబ్దశ్చ తేచభే ॥౪.

“సంఖ్యాది పంచకంబుద్ధి రిచ్ఛా యతోఽపి చేశ్వరే।

పరత్వాపరత్వే సంఖ్యాది పంచ వేగశ్చమానసే ॥౫.

వాయువునందు స్పర్శ మొదలెనిమిది, వేగనామక సంస్కారముకలిసి తొమ్మిదిగుణములున్నవి. అగ్నియందు స్పర్శాదులెనిమిది, రూపము. వేగము, ద్రవత్వమునను పదునొకండుగుణములు. జలమునందు స్పర్శాదులెనిమిది, వేగము ద్రవత్వము, సాంసిద్ధికము, గురుత్వము, రూపము, రసము,

స్నేహమునను చతుర్దశగుణములు. స్నేహమువిడిచి గంధము జేర్చినీటియందుగలపదునాలుగుగుణములేపృథివియందుగలవు. ఆత్మలో బుద్ధ్యాదులారు, సంఖ్యాదులైదు, భావనాసంస్కారము, ధర్మము, అధర్మమునను చతుర్దశగుణములు. కాలము దిక్కురెంటిలో సంఖ్యాదులైదు గుణములున్నవి. ఆకాశమున సంఖ్యాదులైదు, శబ్దము గలవు. ఈశ్వరునిలో సంఖ్యమొదలైదు, బుద్ధి, ఇచ్ఛ, యత్నము, నను నెనిమిది గుణములుండును. పరత్వాపరత్వములు, సంఖ్యాదులైదు, వేగము అను నెనిమిది గుణములు మనస్సునందున్నవి. పైన చెప్పిన యిరువదినాల్గు గుణములుగాక, గురుత్వమునకు వ్యతిరేకమగు లఘుత్వము నొకగుణముగా కొందరువర్ణింతురు. దీనితోకలిసి యిరువదైదుగుణములగును. శౌర్యము, ఔదార్యము, మున్నగు గుణములు ప్రయత్నాంతర్గతములే యగును. బలవంతుడైనశత్రువును జయింపనుత్సహించుట శౌర్యము. ఎల్లప్పుడు సన్మార్గమున ప్రవర్తించుబుద్ధి యౌదార్యము. ఇతరులదుఃఖమును పోగొట్ట నెంచుట కారుణ్యము, ఇట్లుహింతురుగాక.

కృషిముగ కర్మమును విభజించుచున్నాడు:—

“ఉత్ ఔషణ మవతేషణ మాశుంచనం ప్రసారణం

గమనమితి కర్మాణి”

౧.౧.౭

ఉత్ ఔషణం = వస్తువునుపైకి పుష్పముపయోగించుక్రియ, అవతేషణం = క్రిందికి తోయినుపకరించుక్రియ, ఆశుంచనం = సుకోచాత్మక సంయోగవిశేషము, ప్రసారణం = సుకోచ పరిధివ్యాప్తియగు విభాగము, విస్తరిల్లుట, గమనమునని కర్మలైచువిధములు.

భృమణాదిక్రియలన్నియు గమనాంతర్గత భూతములగుటచేత వేరుగవర్ణింపలేదు.

దృవ్యగుణకర్మలను విభజించి తత్త్వజ్ఞానానుకూలమగుటంజేసి వాని సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను జెప్పినెంచి ప్రభుమమున దృవ్యగుణకర్మమున సాధర్మ్యమును వర్ణించుచున్నాడు:—

“సదనిత్యం ద్రవ్యవత్ కార్యంకారణంసామాన్య విశేషనదితి ద్రవ్యగుణకర్మణా మవిశేషః” ౧.౧.౮

ఈప్రకరణము లోపక్రొత్తి, జీవాత్మ, పరమాత్మనువదలి, మిగిలిన దృవ్యగుణకర్మములసమాన, విశేషధర్మములు వర్ణింపబడును.

సత్ = సత్యవత్త్వము, అనిత్యం = వినాశిత్యము, దృవ్యవత్ = ద్రవ్యసమవాయకారణకత్వము, కార్యం = ఉత్పత్తిమత్త్వము, కారణం = కార్యజనకత్వము, సామాన్యవిశేషవత్ = దృవ్యత్వాది సామాన్యము ఘటత్వాది విశేషములు గలిగియుండుట, ఇవన్నియు దృవ్యగుణకర్మములలోగల సమానధర్మములు.

సత్ప్రదార్థములు అసత్ప్రదార్థములు నని పదార్థములు రెండువిధములు. ద్రవ్యగుణకర్మములు సత్ప్రదార్థములు. అనగా వీనిలో సత్ సత్య = అస్తిత్వమున్నదని అభిప్రాయము. దీని నే సత్వత్వమందురు. వినాశిత్యమనగా (భూత్వాభావిత్యమ్) ఉత్పన్నమైనశించుట, ద్రవ్యసమవాయకారణకత్వము = దృవ్యము సమవాయకారణముగా గలిగియుండుట. కార్యద్రవ్యములగు ఘటపటాదులు తమకు కారణభూతములైన కపాలతంతువు

*కారణము మూడువిధములు. సమవాయకారణము, ఆగమవాయకారణము. నిమిత్త కారణము.

ఉదా:— వస్త్రమును కార్యమునకు తంతువులు సమవాయకారణము. తంతుసంయోగము ఆగమవాయకారణము. ఇకిగాక మిగిలిన తురీపేషాదులు (మగ్గపుసామానులు) మున్నగునవన్నియు నిమిత్త కారణము.

లలో సమవాయ సంబంధముతో నుండును. ఇట్లే గుణకర్మములును స్వాశ్రయభూతములగు ఘటపటాది ద్రవ్యములలోనే సమవాయ సంబంధముతో నుండును. అందువలన ద్రవ్యగుణకర్మములు మూడును ద్రివ్యమే సమవాయకారణముగా గలవియని భావము.

ద్రివ్యగుణములెంతి సాధర్మ్యము-

“ద్రవ్యగుణయోః సజాతీయారంభకత్వం సాధర్మ్యం”

ద్రివ్యగుణయోః = ద్రవ్యగుణములను, సజాతీయారంభకత్వం = తమమనమాన జాతీయములగు ద్రివ్యగుణముల నుత్పాదించుచేయుట సమానధర్మము.

“ద్రివ్యాణి ద్రవ్యాంతర మారభంతే, గుణాశ్చ గుణాంతరమ్”

౧.౧.౧౦

ద్రివ్యాణి = పుణ్య, జలము, అగ్ని, ద్రివ్యాంతరమ్ = తనకుసజాతీయమగు నన్య ద్రివ్యమును, పుణ్య పుణ్యవ్యంతరమును, జలము జలాంతరమును, అగ్ని అగ్నింతరమును, ఇట్లే గుణాః = గుణములు రూపరసాదులు, గుణాంతరం = సజాతీయమగు నన్యగుణమును, అనగా, రూపము అన్యరూపమును, రసము రసాంతరమును, గంధము గంధాంతరమును, ఇట్లు ఆరభంతే = ప్రారంభించుచున్నవి, విజాతీయమును కలిగింపనేరవని పూర్వసూత్రార్థము నిట స్పష్టమవుచును.

సూక్ష్మవాయ్వాకాశములు స్థూల వాయ్వాకాశములను కలిగించినను స్థూలవాయ్వాకాశములు సజాతీయ ద్రివ్యాంతరముల నారంభింపవు. ఇట్లే దిక్కు, కాలము, మనస్సు, అంతిమ కార్యద్రివ్యములగు ఘటపటాదులు, నన్య ద్రివ్యముల నారంభింపనేరవు. గుణములలో ద్విత్వము, పృథక్త్వము, పరత్వము, అపరత్వము మున్నగు గుణములుగాక మిగిలినగుణములే గుణాంతరములను-సమానజాతీయములను ఆరంభింపగలవని యెఱుగవలయును.

ద్రవ్యగుణములు నిజసజాతీయ ద్రవ్యగుణాంతరముల నారంభించునట్లు కర్మములేల స్వసజాతీయ కర్మాంతరమును గలుగజేయు?—

“కర్మ కర్మసాధ్యం నవిద్యతే”

౧.౧.౧౧

కర్మ = ఉష్ణ్యక్త పంచవిధములైన, కర్మము, క్రియ, కర్మసాధ్య = క్రియచే నేర్పడునది, నవిద్యతే = కాదు.

ఒకవస్తువునందు క్రియయేర్పడగానే విభాగమేర్పడును గాని క్రియాంతరము గలుగనేరదు. అనయనములందు కలుగు చలనక్రియవలన నవయవిలోకల్గు చలనక్రియా జన్యముకాదు. అనయవములందు కలిగిన క్రియవలన వేగముద్భవించును. ఆవేగమువలన నవయవి చలించును. అందువలన కర్మము కర్మాంతరము నుద్భవింపజేయుదని సూత్రతాత్పర్యము.

ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమును నిరూపించి గుణకర్మములకంటె ద్రవ్యమునగల వైభవ్యము, విశేషధర్మమును నిరూపించుచున్నాడు —

“నద్రవ్యం కార్యం కారణంచనధతి”

౧.౧.౧౨

ద్రవ్యం = కార్యద్రవ్యమును కారణద్రవ్యమును, కార్యం కారణంచ = కార్యకారణద్రవ్యములు, నవధతి = నవధయతి = నశింపజేయువు. కారణమును కారణముగాని, కార్యమును కార్యముగాని నశింపజేయుదు.

కార్య కారణద్రవ్యములు వాని నారంభింపజేయు సంయోగనాశమువలననే నశించునని తాత్పర్యము.

గుణములెట్టివన. —

“ఉభయథాగుణాః”

౧.౧.౧౩

గుణాః = గుణములు, ఉభయథా = రెండువిధములైనవి.

అనగా కారణ కార్యరూపములగు గుణములు కార్య కారణ రూపములగు గుణములను నశింపజేయుచున్నవి.

ఉదాహరణముగా నిట శబ్దమును గ్రహింపుడు. నాభి దేశమునుండి వాయువు పైకివచ్చి కంఠజిహ్వదులు దంతాది స్థానములలో నాహతినిబొంది శబ్దము నుద్భవింపజేయును. ప్రథమశబ్దము కుసుమ వికాసముంబోలి అన్నివైపుల సదృశ శబ్దాంతరిములనుద్భవింపజేయును. మరియునాశబ్దములుశబ్దాంతరిములను గల్గించుచు శ్రవణేంద్రియమున జేరును. ఇందు త్తరోత్తర కార్యభూతములగు శబ్దములు పూర్వకారణ భూతశబ్దములనునశింపజేయుచు, అంతిమకార్యభూతమగుశబ్దమును, తదుత్పాదక పూర్వకారణభూతమగు శబ్దము నశింపజేయును. ఇట్లుకార్యకారణములగు గుణములు కారణకార్యములగు గుణములను నశింపజేయునని తాత్పర్యము.

కర్మయెట్టిదన—

“కార్యవిరోధి కర్మ”

౧.౧.౧౪

కార్యవిరోధి = కార్యం = తనవలనబుట్టు నుత్తరసంయోగము మొదలగునది, విరోధి = సశింపజేయునదై యశ్య = షేషికొద్ తత్ = అదియే, కర్మ.

అనగా కర్మ, విభాగమును పుట్టించినపిమ్మట, ఉత్తర సంయోగమును పుట్టించి నశించుచున్నది కాబట్టి కార్యవిరోధి కర్మయనిభావము.

దృవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను వర్ణించి దృవ్యలక్షణమును తెల్పుచున్నాడు—

“క్రియాగుణవత్ సమవాయి కారణమితి దృవ్య
లక్షణమ్”

౧.౧.౧౫

క్రియాగుణవత్ = క్రియావత్త్వము, గుణవత్త్వము, సమవాయికారణమ్ = సమవాయికారణత్వము ననుమూఢును, దృవ్యలక్షణమ్ = పుథ్వీ జలాది నామ

ములతో నిర్దేశించిన ద్రివ్యముయొక్క లక్షణము. అనగా సమానానసమాన జాతీయ ద్రివ్యములనుం పేరుచేయునది.

ద్రివ్యమునునది క్రియావంతమో, గుణవంతమో లేకసమఖాయికారణమో అగునని తాత్పర్యము. ఇది యేద్రవ్యలక్షణము. లక్షణమనగా (అసాధారణధర్మోలక్షణమ్) అసాధారణధర్మమని యర్థము. దేనివలన నొకవస్తువు ఇతరసమస్త ప్రపంచమునుండి వేరుచేయబడి గుర్తింపవలగు నో అదియేలక్షణము. ఉదాహరణము:—ఆవునకులక్షణమేమని విచారితము. “గోకిసాన్నాదిమత్స్యం లక్షణమ్” సాన్నా = గంగడోలు, ఆదిపదమునకు. గిట్టలు కొమ్ములు మున్నగునవన్నియు అర్థము, అనగా ఆవునకు గంగడోలు (మెడక్రింద వ్రేలుచుండుచర్మము) గిట్టలు కొమ్ములుండుట లక్షణమని చెప్పదుము. ఈ గంగడోలుఅనులక్షణము ప్రపంచమునగల యితరజంతువులనుండియు మరియు నితరసమస్త ప్రాణివస్తుజాతమునుండియు ఆవును వేరుపరచి దానినిగుర్తింపజేయును. (ప్రస్తుతమిట ఆవుఅనగా ఎద్దు మున్నగు నావులజాతీయనుట) ఇట్లు లక్షితవస్తువును తదితర పదార్థములనుండి వేరుచేయుటనే సంస్కృతమున “సమానాసమానజాతీయవ్యవచ్ఛేదకత్వ” మందురు. ఉదాహరణమున సాన్నాదిమత్స్యమనులక్షణము సమానజాతీయములగు నితరపశువులనుండియు, అసమాన జాతీయములగు వృక్షాదిపదార్థములనుండియు ఆవును వేరుపరచుచున్నది.

ఇట్టిలక్షణములు దోషరహితములుగా నుండవలెను. లక్షణములో అవ్యాప్తి, అతివ్యాప్తి, అసంభవము అని

మూడువిధములగుదోషము లుండును. (లక్ష్యైక దేశవృత్తిత్వ మవ్యాప్తిః-యథాగోళకపిలత్వమ్) దేనికిలక్షణము చెప్పబడునో అదిలక్ష్యమనబడును. లక్షణముసంపూర్ణ లక్ష్యములోనర్తింపక ఒకభాగములో మాత్రముండుట అవ్యాప్తి దోషము. ఉదాహరణము:- గోవునకు కపిలత్వము లక్షణమనుకొనిన ఆకపిలత్వము లక్ష్యములగు గోవులన్నిటిలో నుండక కేవలము గోవులలోనొకటియగు కపిలగోవులోనే ఉండును. అందువలన కపిలత్వమను లక్షణముఅవ్యాప్తియను దోషముతో కూడి దుష్టలక్షణమగును.

(లక్ష్యవృత్తిత్వే సత్యలక్ష్య వృత్తిత్వమతివ్యాప్తిః-యథాగోళ శృంగిత్వమ్, లక్షణము లక్ష్యమంతటనుండియు లక్ష్యముకాని యితరపదార్థములో కూడనుండుట అతివ్యాప్తియనబడును. ఎట్లన, గోవునకు శృంగిత్వము=కొమ్ములుండుట లక్షణమందుమేని, లక్ష్యమగు గోవు మాత్రముననుండుటయేగాక అలక్ష్యమగులేడి, దున్న, మేకమున్నగువానిలో గూడ వర్తించును. అందువలన శృంగిత్వలక్షణము అతివ్యాప్తమై దుష్టమగును.

(“లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వ మసంభవః-యథాగోరేక శఫవత్వమ్”) లక్షణము లక్ష్యమాత్రములో నెక్కడ నుండకుండుట-గోవునకుఏకశఫవత్వమ్=ఒకగిట్టకలిగియుండుటలక్షణమందుమేని యీలక్షణము లక్ష్యమగునే గోవునందును వర్తింపదు. ఎందువలన నన నేగోవునకును ఒంటిగిట్టయుండనేరదుకదా. అందుచే నీలక్షణము అసంభవమను దోషముతో గూడి

నదగును. సాన్నాదిమత్వము గోవులక్షణమందు మేని యిందు
పై జెప్పిన అవ్యాప్తి అతివ్యాప్తి అసంభవము అనుదోషము
వాక్యకర్తయు నుండక నిర్దుష్టలక్షణమగును.

ప్రకృతమున ద్రవ్యమునకులక్షణమేమన క్రియావత్వము
గుణవత్వము, సమవాయికారణము. ఇందుక్రియావత్వమేద్రవ్య
లక్షణమనిన లక్షణమవ్యాప్తమగును. ఎందువల్లనన క్రియావ
త్వమనులక్షణములక్ష్యములోనొకభాగమగు ఆకాశమునందు
వర్తింపదు. ఆకాశమున క్రియలేదు. ఆదోషమును పోగొట్టు
టకై గుణవత్వముగూడ లక్షణములో చేర్చవలసివచ్చెను.
ఇప్పుడు ఆకాశమున గూడ లక్షణమువర్తించును. కాని, యీ
శాస్త్రకారుల యుద్దేశములో ఉత్పన్నమగు ప్రతిపదార్థమును
ఉత్పన్నక్షణములో క్రియగాని గుణముగాని లేనిదిగానుండును.
అందువలనఘటపటాదులగుకార్యద్రవ్యము. (పుట్టినశించునవి)
లన్నియు పుట్టిన ప్రథమక్షణములో గుణక్రియా రహితములు
గానుండును. అయినప్పటికినది ద్రవ్యమే. అందువలన నదియు
లక్ష్యమేఅగును. ఇట్టిస్థితిలో క్రియావత్వమను లక్షణముగాని
గుణవత్వమను లక్షణముగాని ఉత్పన్నక్షణములో ఘటపటాది
ద్రవ్యములయందువర్తింపక అవ్యాప్తమగుచున్నది. అందువలన
ద్రవ్యమునకు సమవాయికారణము లక్షణముగా చెప్పబడెను.
ఈలక్షణము ద్రవ్యమాత్రమునవర్తించును. ఎందువల్లననక్రియ
గాని, గుణముకాని, ద్రవ్యమున సమవాయసంబంధముతోనుం
డును. అందువలనద్రవ్యమెప్పుడనుసమవాయికారణమేఅగును.
ఉత్పన్నక్షణములో పటాదిద్రవ్యములలో క్రియగుణములు
లేకున్నను సమవాయికారణత్వమా ద్రవ్యములోలేకపోలేదు.

కాని యీలక్షణముగూడ పరమాత్మునియందు అవ్యాప్తమే అగుచున్నది. అందువలన ద్రవ్యత్వ జాతిమత్వము = ద్రవ్యత్వజాతిని కలిగియుండుట అను లక్షణము సర్వథా నిర్దుష్టమగును. ప్రతి ద్రవ్యములోను ద్రవ్యత్వములోను ద్రవ్యత్వ ముండి తీరును. పరమాత్ముడును ద్రవ్యమగుట ద్రవ్యత్వలక్షణము పరమాత్మునిలోగూడ వర్తించును. అందు వలన ద్రవ్యత్వజాతిమత్వమే ద్రవ్యలక్షణము.

ద్రవ్యానంతరమున గుణలక్షణము. —

“ద్రవ్యాశ్రయ్యగుణవాన్ సంయోగ విభాగే
ష్వకారణ మనపేక్షాత్తి గుణలక్షణమ్” ౧.౧.౧౬

గుణము- ద్రవ్యాశ్రయి = పృథివ్యాది ద్రవ్యముల నాశ్రయించు స్వభావము కలది, అగుణవాన్ = గుణవంతముగానిది, సంయోగవిభాగేషు = ఆకారణమ్, అనపేక్షా = సంయోగవిభాగములు కలిగించుటలో కర్కము స్వతంత్రకారణము, గుణము స్వతంత్రముగా సంయోగవిభాగములకు కలిగింపలేనిది. ద్రవ్యమునాశ్రయించి గుణములకనాశ్రయమై స్వతంత్రముగా సంయోగవిభాగములను కలిగింప లేనిది గుణమనిభావము.

ద్రవ్యమును ఆశ్రయించియుండుట గుణమునకు లక్షణ మందుమేని, అలక్ష్యమగు ద్రవ్యమున నతివ్యాప్తమగును. ద్రవ్యముగూడ ద్రవ్యమునాశ్రయించి యుండును. పటరూప కార్యద్రవ్యము తంతరూప కారణద్రవ్యమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన ద్రవ్యాశ్రయత్వమును లక్షణములో గుణనాశ్రయత్వము = సమవాయసంబంధమున గుణమునకు గుణము ఆశ్రయముకాకుండుట- అనివిశేషణము చేర్పబడినది. ఇప్పుడు ద్రవ్యములో నతివ్యాప్తిలేదు. ఎందు

వల్లనన ద్రవ్యము ద్రవ్యమునకాశ్రయమైనను, గుణమునకనాశ్రయముకాదు. ద్రవ్యములో గుణములు సమవాయసంబంధముగా ఉండును. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తిదోషము పోలేదు. కర్మము ద్రవ్యాశ్రయమై, గుణమునకనాశ్రయమైయుండును. అందువలననాదోషమును వారించుటకులక్షణములో సంయోగవిభాగములకు స్వతంత్రకారణము కానిది అను విశేషణము చేర్పవలసివచ్చెను. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తి కలుగదు. కర్మముద్రవ్యాశ్రయమై గుణమున కనాశ్రయమైనను సంయోగ విభాగములకు స్వతంత్రకారణము. అనగా సంయోగ విభాగములను పుట్టింప జేయుటలో నన్య సాహాయ్యము పేక్షింపదు. గుణము ఇతర సహాయములేక సంయోగ విభాగములు కలిగివచ్చెను. కావున ద్రవ్యాశ్రయమై, గుణనాశ్రయమై, సంయోగ విభాగోత్పత్తికి స్వతంత్రకారణము కానిది గుణమని నిష్కృష్టముగా తేలిన సిద్ధాంతము.

లేక గుణత్వజాతిమత్వము - గుణత్వజాతిగలది అని లక్షణము. గుణత్వజాతి ద్రవ్య కర్మాదులగు నన్య పదార్థముల నెక్కడ నుండక గుణములలోనే వర్తించును గనుక నేదోషమునులేదు.

కర్మలక్షణము:-

“ఏకద్రవ్య మగుణం సంయోగవిభాగే వ్యవపేక్షకారణమితి కర్మలక్షణమ్”

౧.౧.౧౭

ఏకద్రవ్యమ్ = ఒక్కద్రవ్యమే ఆశ్రయముగా గలది. అగుణమ్ = గుణమున కాశ్రయము కానిది. సంయోగ విభాగే వ్యవపేక్షకారణమ్ =

సంయోగ విభాగములను పుట్టింప జేయుటలో తనకంటె వెనుకబుట్టిన ఇతర పదార్థము నపేక్షింపక స్వయముగా కారణ మగుట, కర్మలక్షణమ్ = కర్మపదార్థ లక్షణము.

సంయోగ విభాగముల నుద్భవింప జేయుటలో ననపేక్ష కారణమై గుణవంతముకాక యేకద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండునది కర్మమని భావము.

పై లక్షణములుగల ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమేమి?

“ద్రవ్యగుణకర్మణాం ద్రవ్యం కారణం సామాన్యమ్” ౧.౧.౧౮
ద్రవ్యగుణకర్మణామ్ = పైజెప్పిన లక్షణములుగల ద్రవ్య గుణకర్మములకు,
ద్రవ్యమ్ = ఒక్కద్రవ్యము, కారణమ్ = సమవాయి కారణమై యుండుట,
సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

ద్రవ్య గుణకర్మముల యుత్పత్తిలో ద్రవ్యమొక్కటే సమవాయి కారణమై యుండుట వీని సామాన్య ధర్మమని భావము.

వీనిలోగల మరియొక సామ్యము.

“తథాగుణః”

౧.౧.౧౯

పై సూత్రమునుండి ‘ద్రవ్యగుణకర్మణాం కారణం సామాన్యం? ఆను పదముల నీ సూత్రములో చేర్పవలెను. ద్రవ్య గుణకర్మములకెట్లు ద్రవ్యము కారణమో అట్లే గుణము కారణమగుట సమాన ధర్మము.

ఉదాహరణము:— తంతువుల సంయోగము పటద్రవ్యమున కసాధారణ కారణము. తంతువుల రూపము పటరూపమునకు కారణము. పటమునగల గురుత్వాది గుణములు ఆపటమును పైకిజేయుట మున్నగు నుత్పత్తిపణాది కర్మములకు కారణము. అందువలన నిట సంయోగము, రూపము, గురుత్వము అను నీగుణములు, పటము, దానిరూపము, ఉత్పత్తిపణము మున్నగు వానికి కారణమగుట సామాన్యము.

“సంయోగ విభాగ వేగానాం కర్మసమానమ్” ౧.౧. ౨౦

సంయోగము, విభాగము, వేగాఖ్య సంస్కారము, పీనికన్నిటికి కర్మము సమాన కారణము.

ఒక నస్తువును మనము పైకి వినరుదుమేని పైకి వినరుట ఉత్ షేపణ కర్మము. ఈకర్మమువలన ఆనస్తువు పూర్వమున్న చోటనుండి విడిపోవును. ఇది విభాగము. కొత్త చోట దానికి సంయోగము ఏర్పడును. ఉత్ షేపణ కర్మము వలన నానస్తువునందు వేగాఖ్య సంస్కారము ఏర్పడును. ఇట్లు ఒక్క కర్మమువలన పూర్వదేశ విభాగము, ఉత్తరదేశ సంయోగము. వేగము ఏర్పడుచున్నవి. అందువలన నీమూటికి కర్మము సమాన కారణము.

“నద్రవ్యాణాంకర్మ”

౧.౧.౨౧

కారణపదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును. ద్రవ్యాణాం = ద్రవ్యములకు కర్మ = ఉత్తేపణాది కర్మము. న కారణమే కారణము కాదు.

సంయోగ విభాగవేగములకు కర్మము కారణమైనట్లు కర్మజన్య సంయోగమువలననే ద్రవ్యము లేర్పడుచుండగా ద్రవ్యమునకు సైతము కర్మము కారణమేల కాదు— అనగా చెప్పచున్నాడు.

“వ్యతిరేకాత్”

౧.౧.౨౨

ద్రవ్యముద్భవించుకాలమున కర్మము, వ్యతిరేకాత్ = ఆభావమువలన—లేకుండుటవలన కర్మము ద్రవ్యమునకు కారణము కాదు.

కర్మమువలన కారణ సంయోగము ఏర్పడును. ఇట్లు సంయోగము నుద్భవింపజేసి యాకర్మము నశించును. తదనంతరము కార్యద్రవ్యమేర్పడును. ద్రవ్యోత్పత్తి సమయములో కర్మముండదు గనుక అది కారణము కానేరదు పరంపరగా కారణమైనను ఇక్కడసాక్షాత్ కారణమే వివక్షితము.

“ద్రవ్యాణాం ద్రవ్యం కార్యం సామాన్యమ్” ౧.౧.౨౩

ద్రవ్యజామ్ = ద్రవ్యములకు, ద్రవ్యంకార్యమ్ = ద్రవ్యకార్యకర్తవ్యము
ద్రవ్యరూపకార్యము కలిగియుండుట. సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

కపాలమువలన ఘటమేర్పడుట తంతువులవలన పట
మేర్పడుట చూచుచున్నాము కదా. అందువలన ద్రవ్యము
వలన ద్రవ్యమేర్పడుట సమానధర్మము.

“గుణవైధర్మ్యాత్ నకర్మణాంకర్మ” ౧.౧.౨౪

పూర్వ సూత్రము నుండి కార్య శబ్ద మను వర్తించును.

గుణవైధర్మ్యాత్ = సజాతీయ గుణాంతరములను కలిగించుట గుణముల
సాధర్మ్యము. దానికి విరుద్ధము వైధర్మ్యము. అనగా కర్మములు తమకు
సమాన జాతీయములగు కర్మాంతరములను కలిగింపవు. అందువలన, కర్మ
జాం = కర్మములకు, కర్మ = కార్యరూపమగు కర్మము, నసామాన్యమ్ =
సామాన్యధర్మము. సాధర్మ్యము కాదు.

ద్రవ్యములకు కార్యద్రవ్య సాధర్మ్యమును జెప్పి గుణరూపకార్య సామ్య
మును జెప్పుచున్నాడు—

“ద్విత్యప్రభృతయః సంఖ్యాః పృథక్త్వ సంయోగ
విభాగాశ్చ” ౧.౧.౨౫

కార్యపదమిక్కడ ననువర్తించును. ద్విత్యప్రభృతయః సంఖ్యాః = రెండు
మొదలు పదార్థమువరకు నుండుసంఖ్యలు, పృథక్త్వము, సంయోగము,
విభాగము నను నీగుణములు. ద్రవ్యములకు కార్యమ్ = కార్యసామాన్యము.

అనగా ననేక ద్రవ్యములలో నుపర్యుక్త గుణము
లుండును.

ద్విత్యాది గుణములవలె కర్మమేల ద్రవ్యములకు సామాన్యకార్యముకాదు?

“అసమవాయాత్ సామాన్య కార్యం కర్మనవిద్యతే”

అసమవాయాత్ = ద్విత్యాది గుణములనేక ద్రవ్యములలో నెట్లు సమవాయ
సంబంధముతోనుండునో, అట్లు కర్మము అనేక ద్రవ్యములలో నుండక
పోవుటవలన, అది, సామాన్య కార్యం నవిద్యతే = సామాన్యకార్యముకాదు.

ద్విత్యపృథక్ సంయోగ విభాగములు రెండుగాని రెంటి కెక్కునగాని ద్రవ్యములలో నెట్లుండునో కర్మమట్లనేక ద్రవ్యములలో నుండదని తాత్పర్యము.

“సంయోగానాం ద్రవ్యమ్”

౧.౧.౨౭

సామాన్యకార్యమ్ అను పదమిందనువర్తించును. సంయోగానామ్ = తంశు ప్రభృతి అవయవద్రవ్యముల సంయోగము (కలయిక) లకు, ద్రవ్యమ్ = పటప్రభృతి అవయవి ద్రవ్యము సామాన్య కార్యము.

“రూపాణాం రూపమ్”

౧.౧.౨౮

రూపాణామ్ = కారణ ద్రవ్యములలో నుండు రూపములకు = తంతు కపాళాదులలో నుండు రూపములకు, రూపమ్ = పటాది అవయవిలో నేర్పడు రూపము సామాన్య కార్యము.

“గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానామ్ ఉత్ ష్టేపణమ్”

గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానామ్ = ఈమూడు గుణములకు ఉత్ ష్టేపణము సామాన్య కార్యము.

బరునైన పదార్థములలోనుండు గురుత్వము, ఆత్మగత ప్రయత్నము, హస్త సంయోగము వీనివలన నుత్తేపణ రూపకర్మ యేర్పడుచున్నదని భావము. ఇట్లే వీనివలన నప ష్టేపణము నేర్పడునని తెలిసికొనవలయును.

“సంయోగ విభాగాశ్చ కర్మణామ్”

౧.౧.౩౦

కర్మాణామ్ = ఉత్ ష్టేపణాదికర్మములకు, సంయోగ విభాగాశ్చ = సంయోగ విభాగ వేగములు అనుగుణములు సామాన్య కార్యము.

కర్మమువలన ప్రతివస్తువులోను పూర్వ దేశ విభాగము ఉత్తర దేశ సంయోగము వేగము నేర్పడునని భావము.

సంయోగ విభాగాదులే కర్మమునకు సామాన్య కార్యమైనపుడు (“సంయోగ విభాగాశ్చ కర్మణాం నద్రవ్యకర్మణీ”) కర్మములకు సంయోగ

విభాగాదులే సామాన్య కార్యము, ద్రవ్యకర్మములు కావని యేలనూత్రించలేదనిన,

“కారణసామాన్యే ద్రవ్యకర్మణాం కర్మాకారణముక్తమ్”
౧.౧.౩౧

కారణ సామాన్య ప్రకరణములో (నద్రవ్యాణాంకర్మత్వా) (“కర్మకర్మసాధ్యం నివిద్యతే” ౧౧) కర్మము ద్రవ్యకర్మములకు కారణము కానేరదని చెప్పబడినది. అందువలన పునరుక్తి యగునను భయముతో నిట చెప్పలేదు. అనగా ద్రవ్యకర్మములు కర్మములకు సామాన్య కార్యములు కావని చెప్ప నవసరములేదు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రేయోత్పండిత ముక్తిరామోధ్యాపాయ
శిష్యుడైన గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకిత
అంబావ్యాఖ్యానమున

ప్రథమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

ప్రథమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ప్రథమాహ్నికమున, ప్రవృత్తగుణకర్తృములకుగల కార్యసామాన్యము కారణ సామాన్యము చెప్పబడినది. అందు కార్యకారణముల స్వరూపము తెలిసికొనుట చాల అవసరము. అందులకే నూత్రము రచించుచున్నాడు పుహష్ఠి.

“కారణాభావాత్ కార్యాభావః”

౧.౨.౧

కారణాభావాత్ = కారణాభావమువలన, కార్యాభావః = కార్యమునకభావము గలుగును.

ఇతర వస్తువు లన్నియు నుండినను, ఏవస్తువు లేకున్న నేకార్యము నెరవేరదో ఆవస్తువు దానికి కారణము. ఏకారణమువలన నేకార్యము నెరవేరుచున్నదో ఆకారణమునకది కార్యము. ఉదాహరణమునకు వస్త్రమును కార్యము తీసికొనుడు. సాలెవాడు, మగ్గపుసామానులు, అన్నియు నుడినను, తంతువులులేకున్న వస్త్రము తయారు కానేరదు. సాలెవాడు, మగ్గపు సామానులు అన్నియునుండి తంతువులుకూడ నుండిన వస్త్రము తయారుగును. అందువలన తంతు వస్త్రము

లకు కారణ కార్యభావమున్నది. తంతువులు కారణము-
వస్త్రము కార్యము— కారణము వ్యాపకము— కార్యము
వ్యాప్యము— వ్యాపకమనగా అధిక దేశమున నుండునది.
వ్యాప్యమనగా తక్కువ ప్రదేశమున నుండునది. కావున
కారణ సత్త్వము (ఉండుట) వలన కార్యముండును. దీనినే
అన్వయవ్యాప్తి అందురు. కారణాభావము (కారణము
లేకుండుట) వలన కార్యభావము కలుగును. దీనిని వ్యతిరేక
వ్యాప్తి అందురు. వ్యతిరేకము అనగా అభావము.

కారణాభావమువలన కార్యభావ మెట్లు నియతమో అట్లే కార్య
భావమున కారణాభావ మేలకలుగదు?—

“నతుకార్యభావాత్, కారణాభావః” ౧.౨.౨

కారణముకంటె కార్యము వ్యాప్యము (స్వల్పము) అగుటచేత కార్య
భావాత్ కారణాభావః=కార్యభావము వలన కారణాభావము, నతు=
కలుగనేరదు.

వ్యాపకభావమువలన వ్యాప్యభావ ముండునుగాని
వ్యాప్యభావమువలన వ్యాపకభావ ముండదు. మృత్తిక
వ్యాపకము. (అధికము). ఘటము వ్యాప్యము. అందువలన
మృత్తిక లేకున్న ఘటముండనేరదు. కాని ఘటములేకున్న
మృత్తికకూడ నుండకూడదను నియమములేదు. ఇట్లే తంతు
పటము లూహింపవలయును.

ఉపయక్త కారణ కార్యభావస్థితి గతులను తెలిసి
కొని తదనుసారముగా, మిథ్యాజ్ఞాన (భ్రాంతి) నివృత్తి వలన
రాగ ద్వేషాది దోషములు నివర్తించును. దోషములు లేకున్న
జన్మాది దుఃఖములు నశించును, అని తెలిసికొనవలయును.

అనగా మిథ్యాజ్ఞానము (అతస్మిన్ తద్బద్ధిః=భా) తిః, అజలమును జలము, అనగ్నిని అగ్ని, అనాత్మను, ఆత్మగా తలచుట) నలన రాగద్వేషాదులును దానివలన దుఃఖములు గలుగునని తాత్పర్యము. మిథ్యాజ్ఞానము కారణము దుఃఖములు కార్యము. మిథ్యాజ్ఞానము లేకున్న దుఃఖములు కలుగవని సిద్ధాంతము, కాబట్టి మోక్షకాములకు దుఃఖములనుండి నివృత్తులు కావలయునన్న మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొనుటకై యత్నించవలయును, ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము తొలగును. పదార్థములను చక్కగా వివేచించినగాని ఆత్మజ్ఞానము కలుగనేరదు. అందువలన పదార్థ తత్త్వజ్ఞానము ద్వారా మోక్షసాధనమనుట నలన నీ వైశేషిక శాస్త్రము సర్వథా ఉపాదేయము.

ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యగుణములకు లక్షణము సాధర్మ్య వైసర్మ్యములు చెప్పబడినవి. కార్యకారణముల స్వరూపమును పూర్వకారణమున వివేచింపబడినది. ఇకముందు సామాన్య పదార్థమునకు లక్షణములు చెప్పనెంచి, సామాన్యమును నొక పదార్థమున్నదాయను సందేహమును తొలగించుటకు ప్రమాణమును నిరూపించుచున్నాడు—

“సామాన్యం విశేష ఇతి బుద్ధ్యపేక్షమ్” ౧.౨.౩

సామాన్యం విశేషఇతి=సామాన్యము. విశేషము. అను నివి రెండును, బుద్ధ్యపేక్షమ్— అనువృత్తవాస్తవ్యులరూపముగల బుద్ధి(లక్షణము) ప్రమాణముగాగలవి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలోనుండు నొకసామాన్యదర్శనమే సామాన్యము. ద్రవ్యంసత్ = ద్రవ్యమున్నది, గుణఃసత్ = గుణమున్నది, కర్మసత్ = కర్మమున్నది, అని సత్తాత్మకతను (ఉండుటను) బోధించుబుద్ధియే అనువృత్త బుద్ధియందును.

అనగా ద్రిన్యవిషయమున నెట్టి బుద్ధికలుగుచున్నదో గుణకర్మములందు నెట్టి బుద్ధియేర్పడుచున్నది. అనగా సమానాకారముగల ఒక జ్ఞానమేర్పడుచున్నది. మనకు కలుగు ప్రతిజ్ఞానమునకు నేదోయొక పదార్థమాధారము (విషయము) గానుండును. కావున ద్రిన్యగుణ కర్మములలో గలుగు సమానాకారముగల సత్తాత్మక జ్ఞానమున కొక ఆధారముండి తీరవలయును. అదియే సామాన్య పదార్థ మనబడుచున్నది. ఇట్లే ఏకారణమునలన ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము అని వేరు వేరు బుద్ధి, (విశేషబుద్ధి) కలుగుచున్నదో అదియే విశేషమనబడుచున్నది. ద్రవ్యమును బట్టిచూచిన గుణము వేరు. గుణమునుబట్టి చూచిన కర్మము వేరు. కర్మవృత్తితోజూచిన ద్రవ్యగుణములు వేరు. అను బుద్ధియే వ్యావృత్తబుద్ధి యనబడును. ఇట్టి బుద్ధికి (జ్ఞానము) ఆధారభూతమైనదియే విశేషమనబడును.

వ్యావృత్తిక ప్రపంచమున నేది నిత్యమై (ఉత్పత్తి వినాశరహితమై) అనేకవృత్తులలో సమవాసిసంబంధముతో నుండునో అది వైశేషికదర్శనమున సామాన్య మనబడును. ఆ సామాన్యముకూడ సామాన్యము, విశేషముని, రెండువిధములు. భిన్న భిన్న అధికరణములలో సమాన జ్ఞానమును కలిగించునదియై, దేవలన బహుపదార్థము లొకదానినుండి మరొకటి వేరుచేయు వీలుగలుగదో అదియే సామాన్యము. ఇది ద్రవ్యగుణ కర్మముల మూటిలో నుండు, సత్తాఅను పదార్థము. (ఉపకి) అందునలన నిది సరసామాన్యమనబడును. అనగా సాధికస్థానమున నుండునది. కొన్నిటిలో సభేదమును బోధించుచు వాని నితర పదార్థములనుండి భేదింపజేయునది

సామాన్య విశేషము, లేక విశేష సామాన్య మనబడును. దీని నపర సామాన్యమనియు నందురు. ఇది ద్రవ్యగుణ కర్మముల లో నాకొక్క, దానియందుండు ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వము మాత్రమే. ఈ యెడవిధములయిన సామాన్యములు జాతిశబ్దముతో నీశాస్త్రమున వ్యవహరింపబడును. పరజాతి, అపరజాతియనియు చెప్పచు దురు. పరజాతి = వ్యాపకజాతి, అపరజాతి = వ్యాప్యజాతి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నుండు సత్తా (ఉనిః) ద్రవ్యత్వాది సామాన్యముల కన్నిటి కంటె వ్యాపకమగుట—దియెప్పుడు పరసామాన్యము—పరజాతియని చెప్పబడును. పదార్థములలో వేరు వేరుగా నుండు ద్రవ్యత్వాది గుణత్వాది జాతులు సత్తాజాతికంటె వ్యాప్యములై (న్యూనదేశవర్తులై) వ్యాప్యజాతులు, అపరజాతులు అపరసామాన్యము లనబడును. కాని యీ ద్రవ్యత్వాది జాతులు పృథివీత్వ జలత్వాది ప్రత్యేక ద్రవ్యములలోనుండు జాతులకంటె నధిక దేశమున నుండుటచే వ్యాపకజాతులయి చెప్పబడును. అనగా నపేక్షయా పరాపర సామాన్యశబ్దములతో వ్యవహరింపబడును. పరసామాన్యమెట్లు ద్రవ్యగుణ కర్మములలో మాత్రముండునో అట్లే అపర సామాన్యములను ద్రవ్యగుణ కర్మములలోనే ఉండెను. ఇతిర సామాన్య విశేషగమవాయు పదార్థములందుండదు. ద్రవ్యములలోగూడ ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, వీనిలో సామాన్యము (జాతి) ఉండదు. అనగా ఆకాశ కాలదిక్కులు, జాత్యాశ్రయములు కావు. ఉదయనాచార్యులు జాతిలేని ద్రవ్యాదుల నెట్లు సంగ్రహించెను యని వలిగింపులో—

“వ్యక్తే రభేద స్తుల్యత్వం సజ్జరోఽభావవస్థితిః
రూపహాని రసంబంధో జాతిబాధక సంగ్రహః”

వ్యక్త్యభేదము, తుల్యత్వము, సంకరము, అనవస్థితి, రూపహాని, అసంబంధమునను నీయాయను జాతిభాధకములు. జాతికాశ్రయభూతమగు పదార్థములయొక్క ఏకత్వమే వ్యక్త్యభేదమనబడును. అందువలన ఆ కాశ్రయము, కాలత్వము, దిక్త్వము, జాతులుకావు. వీనికాశ్రయములగు నాకాశ్ర కాల దిక్కులను వ్యక్తులు అనేకములుకావు.

అన్యూనానతిరిక్త వ్యక్తికత్వము తుల్యత్వమనబడును. అనగా న్యూనాధికము (సౌచ్చత్విగ్గు) కాక సమానమైన వ్యక్తులుగల రెండు సామాన్యములు వేరు వేరు జాతులుకావని భావము. ఘటత్వము, కలశత్వము, ననునవి రెండును జాతులు కావు. ఒకటిమాత్రమే జాతికాగలదు. ఎందువల్లనన ఘటత్వమున కాశ్రయమగు ఘటము, కలశత్వమున కాశ్రయమగు కలశముకంటె వేరుగాదు. రెండును సమానములే. కాబట్టి ఘటత్వమొక్కటే జాతికాగలదు.

(పరస్పరాత్మంతా భావ సమానాధికరణయోధర్మయో రేకత్రసమావేశః సంగరః) సంకరమనగా, ఒక అధికరణములోనుండు రెండుధర్మములు జాతులు కావు. ఆ రెండు ధర్మములెట్టివన, ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు పదార్థములో రెండవది యుడువదిగా నుండవలెను. ఉదాహరణము: భూతత్వము, మూర్తత్వము, ఇవి రెండుజాతులు కావు. పృథివ్యప్రేక్షోవాయ్యాకాశములు భూతములు. పృథివ్యప్రేక్షోవాయుమనస్సులు మూర్తములు— బాహ్యేంద్రియ

ములచే గ్రహింపదగు గంధరసాది విశేషగుణములుకలవి భూతములనబడును. క్రియాశ్రయములు మూర్తములనబడును. భూతములలో భూతత్వముగడును. మూర్తములలో మూర్తత్వముండును. కాని మూర్తత్వముయొక్క అభావమున కధికరణమగు ఆకాశమున భూతత్వముండును. భూతత్వముయొక్క అభావమున కాశ్రయమగు మనస్సులో మూర్తత్వముండును— అందువలన సీభూతత్వ మూర్తత్వములు పరస్పరము ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు ద్రవ్యములో మరియొకటియుండును. ఇట్లే రెండు పరస్పరాత్యంతాభావసమానాదికరణ ధర్మములు. అయినప్పటికి పృథివ్యాదులలో రెండును ఒక్కచోటనే ఉండును. కాబట్టి సంకరములయి భూతత్వము, మూర్తత్వము, జాతు లనబడవు. ఉపాధులనబడును.

అనవస్థితః = అనవస్థా. అనగా అంతములేకుండుట. ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములలో మరియొక సామాన్యము, దానిలో నింకొకటి, యిట్లుంగీకరించిన నంతయులేకపోవును. కనుక అనవస్థకు హేతువులగు ద్రవ్యత్వము మున్నగునవి జాతులు కావు.

రూపహానిః = స్వతోవ్యావర్తకత్వమును రూపముయొక్కహాని. ద్రవ్యత్వ గుణత్వములు ద్రవ్యగుణముల నితర పదార్థములనుండి యెట్లు వేరుపరచి వ్యావర్తకములగునో అట్లు విశేషత్వము విశేషమును పదార్థమును వేరుపరచునది కాదు. విశేషమును పదార్థము, విశేషరూపముతోనే యితర పదార్థములనుండి వ్యావర్తకము (వేరు) అగుచున్నది. అందు

వలస విశేషత్వమును జాతిగా నొప్పుకొని విశేషత్వరూపమున విశేషము నితరపదార్థములనుండి వేరు చేయుదుమేని స్వరూపహాని కలుగును. కాబట్టి విశేషత్వము జాతికాదు.

అసంబంధః = సంబంధము లేకుండుట. అందువలన సమవాయముననుండు సమవాయత్వము జాతికాదు. సమవాయములో మరియొక సమవాయ సంబంధముండనేరదు. జాతులన్నియు సమవాయ సంబంధముతోనే పదార్థములందు ఉండును.

సామాన్యత్వము, విశేషత్వము, సమవాయత్వము, ఇవి యఖండోపాధులుకావు. సఖండోపాధులు. జాతివలె నిర్వచించుటకు వీలగునది అఖండోపాధి. అట్లు నిర్వచింప శక్యము కానిది సఖండోపాధి యనబడును. (నిత్యత్వే సత్యనేక సమవేత్వం సామాన్యత్వమ్) నిత్యమై యనేక వ్యక్తులలో సమవాయ సంబంధమున నుండునది సామాన్యము = జాతి అనబడును.

(స్వపరవ్యావర్తక స్వభావత్వమ్ విశేషత్వమ్) ఇతర పదార్థములనుండి తన్ను వేరుపరచు స్వభావమే విశేషత్వము.

(నిత్యసంబంధత్వమ్ సమవాయత్వమ్) సమవాయత్వ మనగా నిత్యసంబంధత్వము. (శబ్దసమవాయకారణత్వ మాకాశత్వమ్) ఆకాశత్వమనగా శబ్ద సమవాయ కారణత్వము. ఆకాశము, శబ్దసమవాయకారణము గనుక ఆకాశత్వ మనగా శబ్ద సమవాయకారణత్వము. (అతీతాది వ్యవహార హేతుత్వమ్ కాలత్వమ్) అతీతము, భవిష్యత్తు, వర్తమానము నను వ్యవహారములకు హేతువు కాలము. (ప్రాచ్యాది

వ్యవహార హేతుత్వమ్ దిక్ష్వమ్) దీనికంటె నిదిపూర్వము, ఇది పశ్చిమము ననువ్యవహారములకు హేతువు దిక్ష్వు. ఇవన్నియు సుపయ్యక్తజాతి, ఉపాధులకు లక్షణములు.

ద్రవ్యగుణ కర్మములందుగల సామాన్యజాతిని వివరించుచున్నాడు.

“భావోఽనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్ సామాన్యమేవ” ౧-౨-౪

భావః = సత్తానామక సామాన్యము, అనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్ = అనువృత్తబుద్ధియే కారణముగా గలదగుటవలన, సామాన్యమేవ = సామాన్యమే అగును, విశేషము కానేరదు.

ద్రవ్యమేసత్, గుణఃసన్, కర్మసత్, ద్రవ్యగుణకర్మముల మూటిలోను సత్ అనుజ్ఞానము అభవర్తించుటచేత సత్ = సత్తా (ఉనికి) పరసామాన్య మనబడును. విశేషము కానేరదు. వ్యావృత్తబుద్ధి హేతువుగాగలది విశేషమనబడును.

సామాన్యములయి విశేషములని హేయనబడునవేవి?

“ద్రవ్యత్వం గుణత్వం కర్మత్వంచ సామాన్య్యా విశేషాశ్చ” ౧.౨.౫

ద్రవ్యత్వం = ద్రవ్యత్వము, గుణత్వం = గుణత్వము, కర్మత్వం = కర్మత్వము, చకారబలమున పృథివీత్వ, జలత్వ, రూపత్వ, ఉత్తేపణత్వాదులును, సామాన్యాని విశేషాశ్చ = సామాన్యములగుచు తారతమ్యమునుబట్టి (అపేక్షయా) విశేషములనియు ననబడును.

నాలుగవ సూత్రమున వినరింపబడిన సత్తానామక సామాన్యముకంటె ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యములు (వ్యావృత్తములు) న్యూనదేశవృత్తులగుటవలన విశేషములు అపరసామాన్యము.

లనబడును. ఈ ద్రవ్యత్వాదులే తమకంటె వ్యాప్యములగు పృథివీత్వాదులకంటె వ్యాపకములు (అధిక దేశవృత్తులు) అగుటచేత పరసామాన్యములనియు చెప్పబడును. ఇట్లే పృథివీత్వాదులు ఘటత్వాదులకంటె వ్యాపకములు, ద్రవ్యత్వాదులకంటె వ్యాప్యములై షరాపర సామాన్య శబ్దములచే వ్యవహరింపబడును.

ద్రవ్యములలోనుండు ద్రవ్యత్వాది భర్తములన్నియు సామాన్య విశేషనామములు గలిగియుండునా?

“అన్యత్రాస్త్యేభ్యో విశేషేభ్యః”

౧.౨.౬

సామాన్యాని విశేషాశ్చ, అనుపదమిందును వర్తించును. అస్త్యేభ్యః = అన్తి మావయవి పదార్థములగు ఘటపటాదులలోనుండు ఘటత్వపటత్వాదుల కంటె, అన్యత్రా = భిన్నములగు ద్రవ్యత్వాదులలో సామాన్యవిశేష నామములు వర్తించునని తాత్పర్యము.

ఘటత్వపటత్వాదులగు నంత్యధర్మములు విశేషములే. అనగా అవరసామాన్యములే అగును. ఏమన అంతకంటె వ్యాప్యధర్మములు లేవుగనుక - ఇట్లే సత్తా సామాన్యము సామాన్యమే అగును. కాని విశేషపదభాగి కాదు.

సత్తా సామాన్యము యొక్క లక్షణమేమి?

“సదితి యతో ద్రవ్యగుణకర్మను సా సత్తా” ౧.౨.౭

యతః = ఏ హేతువువలన, ద్రవ్యగుణకర్మను = ద్రవ్యములలోను, గుణములలోను, కర్మములలోను, సదితి = సత్ ద్రవ్యమ్, సత్ గుణః, సత్ కర్మ అని సత్ సత్ అను జ్ఞానముగాని, లేక శబ్దప్రయోగముగాని ఏది కలుగుచున్నదో అదియే సత్తా అనబడును.

“ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యైర్థా న్తరం సత్తా” ౧.౨.౮

ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యః = ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె, సత్తా = పరసామాన్యము.
అన్యోన్యరమే = అన్యపదార్థము.

సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములస్వరూపము
గాక వేరగు నొకపదార్థము. అట్లు కాకున్న సత్ సత్ అను
స్మానాకారక జ్ఞానముకాని, వ్యవహారముగాని సిద్ధిపనేర
దని తాత్పర్యము.

“గుణకర్మసుచ భావా న్నకర్మ నగుణః” ౧.౨.౧

పూర్వసూత్రమంతయు నిందమపర్చించును. సత్తా సామాన్యము, గుణకర్మసు
చ = గుణములందు కర్మములందును సుండుటవలన ద్రవ్యగుణ కర్మము
కంటె వేరైన పదార్థము. ద్రవ్యముకాదు. గుణముకాదు. కర్మముకాదు.

సత్తా ద్రవ్యగుణ కర్మముల స్వరూపమే అయిన
పక్షమున నది గుణకర్మములందుండనేరదు. ద్రవ్యగుణ కర్మ
ములలో నేదియు గుణకర్మములందుండదు. సత్తా గుణకర్మ
ములందు గలదు. అందువలన ద్రవ్యగుణకర్మములకంటె సత్తా
యనునది అన్యపదార్థమే అని భావము.

మరియొక సోమవును జూపుచున్నాడు—

“సామాన్య విశేషాభావేనచ” ౧.౨.౧౦

పూర్వముజెప్పిన, ద్రవ్యత్వగుణత్వాది సామాన్య విశేషములు సత్తాలో
లేకుండుటవలన సత్తా అన్యపదార్థమే.

సత్తా ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నొకటియైయుండిన
పక్షమున నందు, ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యము, (తదపేక్షయా)
దానితోబోల్చినపుడు వ్యాప్యములగు వృధివీత్వాది విశేషము
లుండియుండును. సత్తాలో ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేష
ములు లేవు. అందువలన పదార్థాంతరమే.

సత్తా సామాన్యము, ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె వేరైన పదార్థమని ప్రమాణ పూర్వకముగ నిర్ణయించి యిప్పుడు ద్రవ్యత్వమును నపరసామాన్యముగూడ ద్రవ్యాదుల కంటె భిన్నమైనదని నిరూపించుచున్నాడు.

“అనేక ద్రవ్యవత్వేన ద్రవ్యత్వముక్తమ్” ౧.౨.౧౧

అనేక ద్రవ్యవత్వేన = స్పృశివ్యాది సమస్తద్రవ్యములు, ద్రవ్యత్వమునకు సమవాయికారణము. అందువలన ద్రవ్యములన్నిటిలో సమవాయసంబంధముతో ద్రవ్యత్వముండును. కాబట్టి, ద్రవ్యత్వమ్ = ద్రవ్యత్వమును నపర సామాన్యము - సత్తా సామాన్యమువలె ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమైనది అని, ఉక్తమ్ = చెప్పబడినది. సత్తావలె నిదియు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచుచు తాత్పర్యము.

“సామాన్య విశేషాభావేనచ” ౧.౨.౧౨

ద్రవ్యత్వమునందు ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేషములు లేకుండుటచేత ద్రవ్యత్వమును నపరసామాన్యముగూడ ద్రవ్యగుణకర్మములకంటె భిన్నపదార్థమని నిశ్చయము.

ద్రవ్యత్వమును చెప్పి గుణత్వమును వర్ణించుచున్నాడు -

“గుణేషు భావాత్ గుణత్వ ముక్తమ్” ౧.౨.౧౩

గుణేషు = రూపరసాది గుణములలో, భావాత్ = సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, గుణత్వమ్ = సత్తాకంటె వ్యాప్యమును గుణత్వమును నపర సామాన్యము, ఉక్తమ్ = సత్తావలె గుణత్వమును ద్రవ్యగుణ కర్మముల కంటె భిన్న పదార్థమని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

“సామాన్య విశేషాభావేనచ” ౧.౨.౧౪

హృద్వసూత్రమువలె నిదియు గుణత్వము పదార్థాంతరమునుటలో సాత్త్వం తరముగా తెలిసికొనుడు.

కర్మత్వముగూడ పదార్థాంతరమని నిరూపించుచున్నాడు -

“కర్మసు భావాత్ కర్మత్వ ముక్తమ్” ౧.౨.౧౫

“సామాన్య విశేషభావేనచ” ౧.౨.౧౬

కర్మసు = ఉత్ క్షేపణాది కర్మములలో, భావాత్ = సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, కర్మత్వమ్ = కర్మత్వమును నపరజాతి, ఉక్తమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచుడు.

కర్మత్వమున ఇతర సామాన్య విశేషములు లేకుంట వలన నది ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమని తాత్పర్యము.

సత్తా = పరసామాన్యమును అర్థాంతరముగా సాధించి, ప్రస్తుతము సత్తాలో భేదములేదు, అగి ఒక్కటేయని చెప్పుచున్నాడు—

“నదితి లింగావిశేషాత్ విశేషలింగాభావాచ్చైకో భావః” ౧.౨.౧౭

నదితి లింగావిశేషాత్ = సత్ ద్రవ్యం, సత్గుణః, సత్కర్మ అను వ్యవహారమున సత్ సత్ అను సమాన హేతువుండుట వలనను, విశేషలింగాభావాచ్చ = విశేషమునగా సత్తాభేదము, అందు—లింగాభావాత్ అనగా సత్తాభేదమును తెలుపు హేతువు లేకుండుటవలనను, ఏకోభావః = సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములలో సమవాయసంబంధముతో నుండునది యొకటియేయని యర్థము.

సత్తా సామాన్య మనేకవిధములని తెలుపు హేతువులు లేకుండుటచేతను, ఒక్కటేయని తెలుపునట్టి సత్ సత్ అను వ్యవహారాత్మక హేతువుండుటవలనను, సత్తా సామాన్య మొక్కటేయని తాత్పర్యము.

ఇది

నిఘలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్యుగోప దేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంభావాఖ్యానమునందు
ప్రథమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

ద్వితీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యలక్షణముల నిర్దేశింపఁజెంచి ప్రథమమున పృథివీలక్షణము వర్ణించుచున్నాడు—

“రూప రస గంధ స్పర్శవతీ పృథివీ” . ౨.౧.౧

నీలము, శుక్లము, లోహితము, (ఎరుపు) పీతము, కపిశము, (పింగళవర్ణము) చిత్రము నను భేదములతో నొప్పకూపము. మధురము, ఆమ్లము, లవణము, కటువు (కారము) కషాయము, (ఒగరు) తిక్తము, (చేమ) నను రసము, సురభి, అసురభి, అనుగంధము. పాకజమను ననుష్ఠాశీతస్పర్శము, ఈ గుణములన్నియు నెందు ననువాయసంబంధముతోనుండునో ఆద్రవ్యము పృథివియనబడును.

సూత్రమున మత్సుప్రత్యయము ద్వంద్వ సమాసాంతమున నుండుటవలన రూపరసాది ప్రత్యేక పదమునకు సంబంధించినదై పృథివికి నాలుగులక్షణములు తెలుపునని కొందరు. పై జెప్పినరూపములన్నిటిలో కృష్ణరూపము పృథివికిస్వాభావికగుణము. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు—“యత్కృష్ణంతదన్నస్య” అన్నరూపము కృష్ణమని వర్ణించుటచే శ్రుతి మతానుసారముగ పృథివిలో స్వాభావికరూపము కృష్ణమనియు తోచు

చున్నది. ఇతరరూపములు నైమిత్తికములు. ఇట్లు గంధము కూడ భూమిలో నైజగుణము. (అతఏవ గంధవత్ పృథివీ) అందువలననే సమవాయసంబంధమున గంధవత్స్వమే పృథివీ లక్షణమని నవీన నైయాయకులందురు.

జలలక్షణము--

“రూపరస స్పర్శవత్త్వ ఆపోద్రీవాః స్నిగ్ధాః” ౨.౧.౨

ద్రీవాః = సాంసిద్ధిక ద్రీవత్వముగలిగి, స్నిగ్ధాః = స్నేహగుణముకలిగి, రూపరస స్పర్శవత్త్వః = శుక్లరూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శముననుగుణములుగలిగి, ఆపః = జలము.

ఇందు శుక్లరూపము జలమునగల స్వాభావిక గుణము. (యచ్చుక్లం తదపామ్. ౪.౧.) జలమునందు శుక్లరూపమున్నది. అని ఛాందోగులు చెప్పుచున్నారు. జలమునందితరరూపములు కనబడిన నవి అన్యద్రవ్య సంయోగజనితములని యెరుంగునది. మధురరసము, సాంసిద్ధికద్రీవత్వము, స్నేహము, ఈ గుణములు జలమున నైజములు. (శీతస్పర్శవత్త్వః ఆపః) సమవాయసంబంధమున శీతస్పర్శవంతమైనది జలమని నవీనులు.

అగ్నిలక్షణము--

“తేజో రూపస్పర్శవత్”

౨.౧.౩.

రూపస్పర్శవత్త్వము అగ్నిలక్షణము, (భాస్వరశుక్లం తేజసి) భాస్వరశుక్లరూపము అగ్నిలో నుండునని నవీనులు. వైదికులు మాత్రము అగ్నిరూపము లోహితము అనగా నెరుపని చెప్పియుండిరి. (యదగ్నే లోహితంరూపం) తేజస్తస్మాదీపమ్. ఛాం. ౬.౪.౧) అగ్నిలో కనబడు నెరుపురంగే తేజము యొక్క రూపమని తాత్పర్యము. (ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః) నవీనులు తేజమునకు లక్షణము ఉష్ణస్పర్శవత్త్వమని చెప్పుదురు.

వాయులక్షణము-

“స్పర్శవాన్ వాయుః”

౨.౧.౪

ఆపాకజము అనుష్టాశీరస్పర్శవత్వము వాయులక్షణము. వాయువునందు ఉష్ణ శీత గుణరహితమగు కేవలస్పర్శముండును. అదియు పాకజముకాదు. పాకజమనగా పాకజన్యమైనది. పాకమనగా విలక్షణమగు నొక తేజస్సంయోగము. పృథ్వివియందుండు స్పర్శము పాకజము. వాయువునందు మన మనుభవించు శీతోష్ణములు కారణాంతరములవలన నుత్పన్నమైనవి కాని స్వాభావికములు కావు.

ఆకాశలక్షణము-

“త ఆకాశే నవిద్యంతే”

౨.౧.౫

తే = రూప రసగంధస్పర్శములు, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, నవిద్యంతే లేవు.

రూపరసాదిగుణములు అగ్న్యదిద్రవ్యముల నైజగుణములు. ఆకాశమునం దివి యుండనేరవు. (“శబ్దగుణక మాకాశమ్”) శబ్దగుణముకలది ఆకాశమని నవీనులు.

జలలక్షణమున ద్రవత్వము జలలక్షణముగా చెప్పట సరిగాదు. ఘృతాదులలోను ద్రవత్వముండుటచే నతివ్యాప్తమగుచున్నది. అనుదోషమును నిరాకరించుచున్నాడు—

“సర్పిర్జల మధూచ్ఛిష్టానా మగ్నిసంయోగాత్

ద్రవత్వ మద్భిఃసామాన్యమ్.”

౨.౧.౬

సర్పిర్జల మధూచ్ఛిష్టానామ్ = ఘృతము, లక్ష్మ, మైనము, వీనిలో, అగ్ని సంయోగాత్ = అగ్ని సంయోగమువలన, ద్రవత్వం = కలుగునట్టి ద్రవత్వము, అద్భిః సామాన్యమ్ = జలముతో సమానధర్మము.

ఘృతాదులలో నైజద్రవత్వములేదు. ఉష్ణతాసంయోగమువలన నేర్పడుచున్నది. అందువలన వీనియందుగల ద్రవత్వము పాకజము-అనగా సాంసిద్ధికమైనది కాదు. జలమున ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము—స్వతః సిద్ధమైనది. అదియే

జలమునకు లక్షణము. అందువలన నతివ్యాప్తి దోషములేదు అని అభిప్రాయము.

ఘృతాదులలో నతివ్యాప్తి లేకున్నను, త్రపుసీసాది ధాతువులలో నతివ్యాప్తి నాశంకించి సమాధానము చెప్పచున్నాడు—

“త్రపుసీసలోహ రజత సువర్ణానామగ్ని సంయోగాత్ ద్రవత్వమద్భిః సామాన్యమ్. ౨.౧.౭

త్రపు.....సువర్ణానామ్ = రాగి, సీసము, ఇనుము, వెండి, బంగారము మున్నగు ధాతువులలో, అగ్నిసంయోగాత్ = అధికోష్ణముగల వహ్ని సంబంధమువలన, ద్రవత్వమ్ = కలుగుచున్న ద్రవత్వము. అద్భిః = జలముతో, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

తామ్రాదులలోగల ద్రవత్వము జల సామాన్య ధర్మమైనను జలలక్షణ మతివ్యాప్తము కాదు. కారణ మేమన నీ ధాతువులలోగల ద్రవత్వము ఘృతాదులలోనలెనే అసాంసిద్ధికమే. జలద్రవత్వము సాంసిద్ధికము.

త్రపుసీసాదులకుగూడ పూర్వ (సర్పిరాది) సూత్రమున జేర్చి దోషము నిరాకరింపక వేరుగా సూత్రము రచించుటలో మహారి యభిప్రాయమేమన, సర్పిరాదులు పార్థివములు త్రపుసీసాదులు తైజసములు— అనగా అగ్నిద్రవ్యాంతరగములు.

అత్యంత నవీనపదార్థ విజ్ఞానము ఘృతాదులు త్రపుసీసాదులు నన్నియు పార్థివములనియే అభిప్రాయపడుచున్నారు.

స్పర్శవత్వము వాయువునకు లక్షణముగా చెప్పబడినది. కావాయువనుద్రవ్యమును సాధింపక లక్షణోల్లేఖనము సముచితము కాదు అందువలన వాయుద్రవ్యమును సామాన్యముగా నెరిగిన అదృష్టవేళ

పుతో సాధింప నెంచి పూర్వము దృష్ట హేతుక గోరూపద్రవ్యసిద్ధిని ఉదాహరించుచున్నాడు-

“విషాణీ కకుద్వాన్ ప్రింతే బాలధీః, సాస్నావాన్
ఇతి గోత్వే దృష్టం లింగమ్.” ౨.౧.౮

విషాణీ = శృంగములుకలది, (విషాణమనగా నిట మహిష మేషాదుల కంటె విలక్షణమైన కొమ్మని అర్థము.) కకుద్వాన్ = మూపురముగలది. ప్రాంతేబాలధీః, = తోకచివరలో వెండ్రుకలుగలది, సాస్నావాన్ = గంగడోలుకలది, ఇతి = అనునివి, గోత్వే = గోత్వసాధ్యకమగు ననుమితిలో, దృష్టం లింగమ్ = చూడబడిన విశేషవ్యాప్తిగల హేతువు.

గోవునందు సాస్నాది మత్స్యలక్షణాత్మకమగు లింగము (హేతువు) ప్రత్యక్షముగా చూడబడుచున్నది. అందువలన దృష్టలింగమనబడును. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమువలన కలుగు జ్ఞానము సామాన్య విశేషవిషయకముగా నుండును. సాస్నాది లక్షణమువలన కలుగు గో జ్ఞానము గోవు మాత్రముననుండు గోత్వ విశిష్టమై ఆయాగోవుయొక్క విశేష జ్ఞానముతో నొప్పుచుండును. అనుమాన ప్రమాణమున నేర్పడుజ్ఞానము సామాన్యవిషయకముగా నుండును. ధూమమువలన దూరపర్వతాదులందు కలుగుజ్ఞానము వహ్నిత్వ సామాన్య విశిష్టముగానే ఉండును. కాని యావహ్ని యిట్టిది అను విశేషజ్ఞానము గలిగింపనేరదు.

ఇట్లు ఉదాహరణమునుచెప్పి వాయుసాధక హేతువును నిరూపించుచున్నాడు-

“స్పర్శశ్చ వాయోః” ౨.౧.౯

పూర్వోక్త సాస్నాది మత్స్యాదులవలె, ప్రాణిమూత్రముచే ననుభవింపబడుచున్న, స్పర్శః = విలక్షణమైన స్పర్శము. (అనుస్థాశీతము) వాయోః =

తన కాశ్రయ సూత్రమున వాయు నామకద్రవ్య సిద్ధికి, లిజ్జమ్ (అభ్యాసము) = హేతువని భావము.

పూర్వసూత్రమున గనబడిచిన విషాణాదులు దృష్ట లింగములు. ఈ సూత్రమున నుల్లేఖించిన స్పర్శము అదృష్ట లింగము. ఈ విషయము ముందు పద్మనైదవ సూత్రములో స్పష్టపరుపబడును—

స్పర్శగుణము పృథివి - జలము - అగ్నిద్రవ్యములకు సంబంధించి డేల కాదు?

“నచదృష్టానాం స్పర్శః ఇత్యదృష్టలింగో వాయుః

అ.గ.గి

స్పర్శః = ప్రాణులచే ననుభవించబడు అనుష్టా శీత స్పర్శము, దృష్టానాం = గుణగుణులు ప్రత్యక్షముగా తెలియు పృథివ్యస్తేజములకు సంబంధించినది న = కాదు. ఇతి=అందువలన, అదృష్టలింగః = తనకు సాధ్యముతోగల సంబంధము ప్రత్యక్షముగా గ్రహింపబడనట్టి స్పర్శాత్మకలింగముగాగలది, వాయుః = వాయువే.

పృథివ్యాదులలోనుండు స్పర్శ అనుష్టాశీతముకాదు. ఉష్ణశీత కఠినాది స్పర్శలే వానియందుండును. ఇది ప్రత్యక్ష ప్రమాణగమ్యమే. ఏనికంటె విలక్షణమైన అనుష్టాశీతస్పర్శము త్వగింద్రియముచే గ్రహింప బడుచున్నది. అది గుణమగుటచే దానికాశ్రయమేదో ఒక ద్రవ్యముండి యుండునలె. అదియే వాయువు. అని తాత్పర్యము.

స్పర్శ హేతుకవాయువు సిద్ధించినప్పటికి అది ద్రవ్యమని యెట్లు నిర్ణయింపనగును ?

“అద్రవ్యవత్వేన ద్రవ్యమ్”

అ.గ.గి

అద్రవ్యవత్వేన = గుణకర్మ సామాన్యములు అద్రవ్య-అనగా ద్రవ్యభిన్నము

లనబడును. ప్రకృతమున స్పర్శగుణము అదృవ్యము. తద్వత్వేన = దాని కాశ్రయ మగుటచేత వాయువు, దృవ్యమ్ = ద్రవ్యమని అర్థము.

గుణాశ్రయము దృవ్యమగును. వేరొందు కాదని భావము.

దృవ్యత్వాది సామాన్యములు అదృవ్య శబ్దముచే గ్రహింపనగును. కాబట్టి దృవ్యత్వాది రూప అదృవ్యవత్వము గుణకర్మములందును వర్తిం చును. కాగా వాయువు ద్రవ్యమే అని యెట్లు చెప్పగలము ?—

“క్రియావత్వాత్, గుణవత్వాచ్చ” ౨.౧.౧౨

క్రియాగుణముల కాశ్రయ మగుటచే వాయువు ద్రవ్యమేయని సూత్ర తాత్పర్యము.

క్రియాగుణములు గల పృథివ్యక్షేజస్సులు వ్యవహార నిత్యములు కావు. అట్లే వాయువు వ్యవహారమున ననిత్యము ఎందులకు కాదు. అనగా వ్యవహారమున నిత్యమని యేల చెప్పబడుచున్నదన—

“అదృవ్యత్వేన నిత్యత్వముక్తమ్” ౨.౧.౧౩

అద్రవ్యత్వేన = అవాంతర స్పృష్టియందు వాయూత్పత్తికి హేతుభూతమగు దృవ్యము లేకుండుట వలన— మహాప్రళయమువరకు వాయువు నశింప నందున—వాయువు, నిత్యత్వముక్తమ్ = వ్యవహారమున నిత్యమని చెప్పబడినది.

వాయువు అవాంతర ప్రళయములందు నశింపదు. అందువలననే అవాంతర స్పృష్టములందు జన్మించుటయు లేదు. మహా ప్రళయము వరకట్లే యుండును. కాబట్టి యీవాయువు వ్యవహారమున నిత్యమని చెప్పబడును యథార్థముగ అనిత్యమేయని తాత్పర్యము.

వాయువు వ్యవహారమున నిత్యమేని ఆకాశాదులవలె ఒక్కటిగానే ఉండును. నానావాయువు లుండనేరవు. అట్లుగాక వాయువునందు నానా త్వమున్న ప్రమాణమేమి ?

“వాయోర్వాయుసమ్మూర్చనం నానాత్వేలింగమ్.

వాయుసమ్మూర్చనమ్ = సహనవేగము గలిగి విరుద్ధ దిక్కులకు ప్రవహించు వాయువుల మేళనము (కలయిక) తృణాదుల ఊర్ధ్వ గమనము వలన

నూహింప దగినదై, వాయోః = వాయువుయొక్క, నానాత్వే = అనేకత్వమున, లింగమ్ = హేతువు.

వాయు ప్రేరిత తృణాదుల యూర్ధ్వగమనము అనేక వాయువుల సన్నిపాతమునలనగాని కలుగనేరదు. పరస్పరము విరుద్ధ దిక్కులకు (ఎదురుగా) ప్రవహించు నదీప్రవాహాదుల తాకిడినలన నటనుండు తృణాదులు పైకెగురుచుండుట లోకమున మనము చూచుచున్నాము. అందువలన వాయువుల సంఘర్షణ, సన్నిపాతమే వాయువు లనేకము లనుటలో ప్రమాణమని భావము.

స్పర్శగుణము త్వగింద్రియ గ్రాహ్యమై దృష్టమగుటవలన వాయువు అదృష్టలింగము కలదని యెట్లు చెప్పబడినది?

“వాయుసన్నికర్షే ప్రత్యక్షాభావాత్ దృష్టం లింగం నవిద్యతే” ౨.౧.౧౧

వాయుసన్నికర్షే = వాయు త్వగింద్రియముల సంయోగమున, ప్రత్యక్షాభావాత్ = (స్పర్శము ప్రత్యక్షమైనను) వాయు ప్రత్యక్ష మగుటవలన లిజ్జమ్ = స్పర్శాఖ్యలింగము, దృష్టం నవిద్యతే = దృష్టము - ఇంద్రియ గ్రాహ్య వాయు సంబంధము కలది కాదు -

లిక్లి, లిజ్జము (గుణీగుణములు) గోవిచాణములవలె ప్రత్యక్షమైనచో లింగము దృష్టమనబడును. లింగి కనబడక లింగము మాత్రము గ్రహింపబడినను అది అదృష్టమే అనబడును. లింగలింగుల అవినాభావ సంబంధము విశేషరూపమున గ్రహింపబడకుండుటయే యిందు ప్రయోజకమని భావము.

వాయుస్పర్శముల సంబంధము దృష్టము కానప్పుడు స్పర్శాఖ్య లింగముల ద్వారా వాయువెట్లు సిద్ధించును?

“సామాన్యతో దృష్టాచ్ఛా విశేషః” ౨.౧.౧౬

సాస్నాదిమత్వ గోత్వములకు, ధూమాగ్నులకు అవినాభావ సంబంధమున్నట్లు ఎట్లు స్పష్టమో అట్లు స్పర్శ-వాయువుల సంబంధము గ్రాహ్యము కాకున్నను క్రియ ఉన్నచోట కరణ మవశ్యముండునని గ్రహింపబడినట్లు గుణము ద్రవ్యాశ్రితమే యని సామాన్యముగా తెలియనగును. ఇట్లు తెలిసికొనుటయే సామాన్యతోదృష్టాచ్ఛావనబడును. ఇప్పుడు సూత్రార్థము పరికింపుడు.

సామాన్యతోదృష్టాచ్ఛా = సామాన్యతోదృష్ట స్పర్శాది లింగమువలన, అవిశేషః = వాయుత్వ విశేష రహితమైన, అందరచే ననుభవింపబడు అనుష్టాశీర స్పర్శమున కాశ్రయభూతమైన యొక ద్రవ్యము సిద్ధించుచున్నది. అదియే వాయు వనబడును.

రూపాది గుణములు ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుట ప్రత్యక్షముగా చూచుచున్నాము. స్పర్శముగూడ ఒకగుణమే అందువలన నదియు నేదోయొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుటన్యాయసిద్ధము. ఈ విలక్షణ స్పర్శమునకేది ఆశ్రయమో అదియే వాయువు. భేరిమృదంగాదులందు జనించు శబ్దము దండ హస్తాది ద్రవ్యసంఘర్షణమువల్లనే జనించుచున్నది. ఇట్లు పర్ణములందు జనించు, చటచట, మర్మమర్మ, ఆదిశబ్దములును శబ్దములే యగుటవలన రూపవంతమగు ద్రవ్యాభిఘాతము (తాకుడు) కనబడకుండుటచేత, స్పర్శ వంతమును వేగవంతమును నగు నొక విలక్షణ ద్రవ్యము యొక్క అభిఘాతముండియుండుట అవశ్యము. ఆస్పర్శవద్వేగ వద్ద్రవ్యమే వాయువనబడును.

మనుష్యుల ఆధారములేక, జలాదులందు నౌకాదుల
ధారణ స్ఫుర్భ-వేగము గల ద్రవ్య సంయోగము వలన
నేర్పడుచుండుట ప్రత్యక్షమే. ఇట్లే ఆకాశమున తృణములు
మేఘములు, విమానములు తేలుచు ధరింపబడుచున్నవి. వీని
ధారణయు నౌకాదుల ధారణవంటిదే యగుటవలన స్ఫుర్భ
వేగాది గుణములుగల ద్రవ్యసంయోగము లేనిదట్లు జరుగ
నేరదు. అట్టిద్రవ్యమే వాయువు.

నదీతీరములందుండు రెల్లు మున్నగునవి నదీప్రవాహపు
తాకిడివలన కంపించుచుండును అట్లే వృక్షములందును కంపము
చూచుచున్నాము. కాని రూపనద్ద్రవ్య సంయోగము లేకయే
అది కలుగుచున్నది. అందువలన స్ఫుర్భవద్వేగవ ద్రవ్య
సంయోగ మవశ్యముండి తీరవలయును. ఆద్రవ్యమే వాయు
వనబడుచున్నది. ఇట్టి త ర వా యు సాధకానుమానము
లూహ్యములు.

సామాన్యముతో దృష్టలింగము వలన నష్టద్రవ్యాతిక్రమగుద్రవ్యము
స్ఫుర్భ గుణాశ్రయముగా సిద్ధించును గాని వాయునామమెట్లు సిద్ధమగును?

“తస్మాదాగమికమ్”

అ.గ.గ.

తస్మాత్ = స్ఫుర్భగుణమున కాశ్రయముగా నొక ద్రవ్యముసిద్ధించుట వలన
దానికి వాయువు అనునామము, ఆగమికమ్ = వేదములవలన సిద్ధించినద
తెలిసికొనవలయును.

(“ప్రాణాద్వాయు రజాయతే” య. అ. ౩౯. మం. ౯౩)
వేదములశ్లోక ప్రణీతము లనుటకెట్టి లింగము సిద్ధింపకపూర్వము వైదిక
నామమెట్లు ప్రణమామగును?

“సంజ్ఞాకర్మత్వస్మద్విశిష్టానామ్ లింగమ్” అ.గ.గ.
సంజ్ఞాకర్మ = నామకీర్తనలు,

‘దీనికిదినామము, ఈనామమున నిది వ్యవహరింపబడును, ఇదియిష్టమైన కర్మము, వర్ణాశ్రమములచే ననుష్ఠింపదగినది, ఇది అనిష్టమగుటచే పరిహరింపదగినది.’ అను వేదోక్త నామ కర్మములని భావము.

అస్మద్విశిష్టానామ్ = మనుష్యమాత్ర శిరోభార్యములయిన ఋగ్యజుషా సాధర్య వేదములు సర్వజ్ఞ తుల్యము లగుటచే విశిష్టగుణవంతులకు, లిట్లమ్ = ఈశ్వర ప్రణీతము లనుటలో హేతువు.

ఎందువలన?

“ప్రత్యక్ష ప్రవృత్త త్వాత్ సంజ్ఞాకర్మణః” ౨.౧.౧౯
సంజ్ఞాకర్మణః = నామము, క్రియ, ఈరెండును, ప్రత్యక్ష ప్రవృత్త త్వాత్ = ప్రత్యక్షగమ్య విషయములందే పర్తించును.

భూత భవిష్యద్వర్తమానములు, దూరస్థ సమీపస్థములు, ఇష్టానిష్టములు నన్నియు నెవనికి ప్రత్యక్షములొ వాడే ఆయా విషయములకు నామకరణము చేయగలడు. అట్టి వాడే సంభ్యానందనము, అగ్ని హోత్రాది కర్మములు ఇష్టమును సాధించునవిగా విధించుటకును, హింసా, మాంసాశన సురాపానాదు లనిష్టసాధకములుగా నిషేధించుటకును సమర్థుడగుచున్నాడు. ఈనామకరణమునందును, క్రియల విధి నిషేధములందును అస్మాదృశులగు జీవులు సమర్థులు కారు. జీవుల జ్ఞానము సీమితమై, ఉపదేశాధీనమై యుండుటెల్లరు నెఱిగిన విషయమే. కావున పరమేశ్వరుడే ప్రథమమున నీ నాలుగు వేదముల ద్వారా సంజ్ఞా కర్మములను ప్రవర్తింప జేసెనని యొప్పుకొనవలసియుండును. ఇట్లాగమము లీశ్వర ప్రణీతములగుట వానిప్రామాణ్యము నిస్సందిగ్ధమని యెరుంగ

వలయును. వానివలన నేర్పడిన సంజ్ఞయు ప్రమాణమేయి-
వేరే చెప్పనక్కరలేదని భావము.

ఆదియందు వేదములవలననే నామకర్మములు పు-
రించినట్లు మనుమహారాజుకూడ తన ధర్మశాస్త్రము-
నులేఖించి యుండుట జూడనగును-

శ్లో॥ “సర్వేషాంతు సమానాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్
వేదశబ్దభ్య నవాదా పృథక్స్థానైర్చనిర్మమే...” ౧.౨౧

ప్రజాపతి లోకమున వ్యక్తుల నుద్దేశించి నామకీయ-
వ్యవస్థలు, వేదశబ్దములద్వారా యేర్పరచెనని భావార్థము.
ఇట్లు వాయులక్షణ నిరూపణముచేసి ఆకాశమెట్లు సిద్ధించుచున్నదో
నూత్రాకారుడు నిరూపించుచున్నాడు.

“నిష్క్రమణం ప్రవేశన మిత్యాకాశలింగమ్” ౨.౧.౨
నిష్క్రమణమ్ = స్పర్శవంతమగు ద్రవ్యముయొక్క బహిర్గమనము, ప్ర-
వేశమ్ = అంతర్గమనము, ఇతి = ఈ రెండువిధములగుక్రియలు, ఆకాశలింగమ్ =
ఆకాశమును సిద్ధింపజేయు లింగములు.

అంతర్బహిర్గమనములు అవకాశమున్నపుడే కలుగ-
గలవు. అవకాశ మీయకున్న నివి కలుగనేరవు. అందు-
వలన నీరెండు విధము లయిన కర్మములను హేతువులుగా
తీసికొని ఆకాశము - అవకాశమిచ్చు ద్రవ్యమొకటి-యున్న-
దని యూహింపనగును.

ఉపర్యుక్త హేతువునందు వోషము ప్రకటించుచున్నాడు.

“తదలిజ్ఞ మేకద్రవ్యత్వాత్కర్మణః” ౨.౧.౩

పూర్వసూత్రమునుండి ‘ఆకాశస్య’ అనుపదమిందు గ్రహింపవలెను. ఆక-
శస్య = ఆకాశమునకు, తత్ = నిష్క్రమణ ప్రవేశాత్మకమగు కర్మము.
అలిజ్ఞమ్ = లిజ్ఞము కానేరదు. ఎందువల్లనన కర్మణః = పైజెప్పిన

నిష్క్రమణాద్యాత్మకమగు కర్మము, ఏక ద్రవ్యత్వాత్ = ఒక్కద్రవ్యమునందే సమవేతమయి యుండుట వలన.

ఏపదార్థము నిష్క్రమించుచున్నదో లేక ప్రవేశించుచున్నదో ఆ పదార్థమందే నిష్క్రమణ ప్రవేశన రూపముగు కర్మము సమవాయ సంబంధమున నుండుటచే నాకర్మముమరియొక పదార్థము నెట్లు సిద్ధింప జేయగలదు? ఒక ద్రవ్యమునకు సంబంధించిన క్రియ మరియొక ద్రవ్యమును సాధించుటకు హేతువు కానేరదు అని భావము.

“కారణాంతరానుష్ఠప్తి వైధర్మ్యాచ్చ” - ౨.౧.౨౨

సమవాయి కారణముకంటె భిన్నమైన కారణమిట కారణాంతర పదముచే గ్రహింపవలయును, అనగా ఆసమవాయి నిమిత్త కారణములు, అనుష్ఠప్తి = లక్షణము, కారణాంతరానుష్ఠప్తి వైధర్మ్యాచ్చ = సమవాయి నిమిత్త కారణముల లక్షణముకూడ ఆకాశమునందు లేకుండుటవలన ఆకాశము నిష్క్రమణాది కర్మ కారణమును హేతువువలన సిద్ధింపనేరదు.

ఆకాశము సర్వగ త మై సర్వకాలములందుండును గనుక, కార్యనియత పూర్వ వృత్తిత్వాదిరూప కారణ లక్షణమందు వర్తింపనేరదు. ఆకాశమునందు కారణత్వమే సిద్ధింపనపుడు నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియలకు కారణ మగుటచే నాకాశమును ద్రవ్యమొకటి కలదనుట యుక్తి విరుద్ధమని భావము.

సమాధానము—

“సంయోగా దభావః కర్మణః” - ౨.౧.౨౩

సంయోగాత్ = క్రియాజన్య సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండుటవలన, కర్మణః = నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియలయొక్క, అభావః = సమవాయము లేదు.

కర్మమనగా క్రియ, ఆ క్రియ ధాత్వర్థమే యగుట వలన ఫలము, వ్యాపారమునని రెండు విధములు. ప్రస్తుతము నిష్క్రమణ ప్రవేశములు వ్యాపారాత్మకములు. ఈ వ్యాపారమువలన ప్రవేశించునట్టియు నిష్క్రమించునట్టియు ద్రవ్యముయొక్క సంయోగము ఫలరూప మగును. ఈ ఫలాత్మక సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయసంబంధమున నుండును. సంయోగ గుణము రెండుద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధమున నుండును కాబట్టి ప్రత్యక్షముగా చూడబడు నిష్క్రమణాది వ్యాపారమున కాశ్రయ భూతమగు ద్రవ్యమెట్లు సంయోగమునకు సమవాయికారణమో అట్లే ఆకాశమును సమవాయికారణమగును. కాబట్టి ఆకాశమున కారణత్వము సిద్ధింపదనుట అసంగతము. 'నియత పూర్వ వృత్తిత్వమ్ కారణత్వం'—నియమముగాకార్యమునకు పూర్వముండుటయే కారణలక్షణము. అట్టిలక్షణము ఆకాశమందు వర్తించుట కెట్టి యాటంకము లేదు. ఇట్లు కారణత్వము సిద్ధించుటచే నిష్క్రమణాది క్రియాహేతుకమగు నాకాశ సిద్ధిలో దోషములేదని తాత్పర్యము.

వస్తు నిష్క్రమణ ప్రవేశములు ఆకాశ సిద్ధియందు హేతువులుగా నుపపాదించబడినవి. మరియు శబ్దము పృథివ్యాది అష్టద్రవ్యముల గుణము కాక పోవుటచే నాకాశగుణమే అగును. కనుక శబ్ద గుణకమాకాశమని రూపింప దలచి పూర్వము పృథివ్యాది భూతచతుష్టయము శబ్దమున క్రాత్రయము కాదని ప్రతిపేధించుచు తదనుగుణముగా భూమికను రచించుచున్నాడు.

“కారణ గుణపూర్వకః కార్యగుణోద్భవః” ౨.౧.౨౪

కార్యగుణః = ఘటపటాది కార్యములందుగల రూపాది విశేషగుణము,
కారణ గుణపూర్వకః = ఘట కారణ కపాలములయందు, పటావయవ తంతువు
లయందు రూపాదివిశేషగుణమే కారణముగా గలవని, ఉద్భవః = చూడబడినది.

కారణమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండు గుణ
ములే కార్యమునందుండును. కారణమునందు లేని గుణము
కారణమునందు రానేరదు. కారణమునందుండు గుణములు
కార్యమునందు రాకుండుటకు నవకాశములేదు. కారణ గుణ
మునకు సర్వథా విలక్షణమైన గుణములు కార్యమునందు
జూడనేరము. అందువలన కార్యమునందుండు గుణములను
జూచి కారణమునం దా జాతిగుణము లుండిన ట్లూహించుట
కెట్టి సందియము నుండజాలదు. ఇట్లే కార్యమునలేని గుణ
ములు కారణమున నుండవని యూహింప వచ్చునని
తాత్పర్యము.

కార్య గుణములు కారణ గుణపూర్వకము లయినందున నేమి
ప్రయోజనము?—

“కార్యాంతరాప్రాదుర్భావా చ్ఛబ్దః స్పర్శవతా
మగుణః” ౨.౧.౨౫

కార్యాంతరాప్రాదుర్భావాత్ = భేదీకృతంగాదులందు దండార్యభి
ఘాతమువలన జనించు శబ్దము భేర్యాదులను విడిచి ఘటపటములందు జనింప
కుండుటవలన, శబ్దః = శబ్దము, స్పర్శవతామ్ = పృథివీ జలతేజో
వాయువులయొక్క, అగుణః = విశేషగుణము కాదు.

స్పర్శగుణముగల పృథివీ జలతేజో వాయువులందు
శబ్దముండియుండి భేర్యాదులలో నెట్లభివ్యక్త మగుచున్నదో
అట్లే యితర ఘటపటాదులలో నది వ్యక్తము కావలసి

యుండును. కాని అట్లభివ్యక్త మగుటలేదు. అందువలన శబ్దము స్పర్శవంతములగు ద్రవ్యముల గుణముకాదనిభావము. స్పర్శవద్భివ్యక్త కార్యములగు ఘటపటములందొకదానిచుండు ప్రాదుర్భూతములగు రూపాది గుణములు తత్సజాతీయ కార్యాంతరములం దన్నిటిలోను జూడబడుచున్నవి. అట్లు శబ్దము చూడబడుటలేదు. రూపాది గుణములు భేరీ ఘట పటములందు ఆ పదార్థము లున్నంతనర కుండును. శబ్ద మట్లు గాక భేరీలో నభివ్యక్తమయిన కొన్ని క్షణముల కది నశించు చున్నది. భేర్యాదుల జూడబడు రూపాది విశేషగుణములు వస్తువును విడిచి యన్యత్ర జూడబడవు. శబ్ద మందుకు నివ ర్తితముగా భేరీలో నభివ్యక్తమయి దానికి దూరములోనున్న వ్యక్తులచే గ్రహింపబడుచున్నది. అందువలన రూపాదుల నలె శబ్దము స్పర్శవంతములగు పృథివ్యాది ద్రవ్యముల గుణము కానేరదని భావము.

శబ్దము పృథివీ జలలేజోవాయువృత్తి కాకున్నను కాల దిగాత్మ మనస్సులలో నొకదాని గుణమేలకాదు ?

“ పరత్రసమవాయాత్ ప్రత్యక్షత్వాచ్చ నాత్మ గుణో నమనోగుణః ”

— ౨.౧.౨౬

శబ్దము, పరత్ర = ఆత్మాతిరిక్త పదార్థములలో, సమవాయాత్ = సమ వాయ సంబంధమున నుండుటవలన, ప్రత్యక్షత్వాచ్చ = శ్రవణేంద్రి యముచే గ్రహింపబడుటచేరను, నాత్మగుణః = ఆత్మగుణము కాదు. నమ నోగుణః = (మనస్సు దిక్కలములకు గూడ బోధకము) దిక్కుకాలమా మనస్సువీని గుణము కానేరదు.

శబ్దము ఆత్మగుణమే యగుచో బహిరింద్రియమగు శ్రోత్రముచే గ్రహింపబడదు. శ్రోత్రగ్రాహ్య విశేషగుణ

మగుటచే శబ్దము దిక్కాల మనస్సుల గుణమును కానేరదని భావము.

శబ్దము పైన చెప్పిన యెనిమిది ద్రవ్యములకు సంబంధించిన గుణము కానందువలన ఆకాశమెట్లు సిద్ధించును? అనగా,-

“పరిశేషా ల్లింగ మాకాశస్య”

౨.౧.౨౭

శబ్దము గుణము. అందువలన నేకోయొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండు తావశ్యకము. పృథ్వివ్యామలయిన యెనిమిది ద్రవ్యములు శబ్దమున కాశ్రయములు కావు. దాని కాశ్రయభూతమగు గుణి యేదిగలదో అదియే ఆకాశమని పరిశేషానుమానమున, ఆకాశస్య = ఆకాశ సిద్ధికి, లింగమ్ = హేతువు అనిఅర్థము.

పరిశేషానుమానమున నాకాశము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు, వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు సిద్ధించును?

“ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునావ్యాఖ్యాతే” ౨.౧.౨౮

ఆకాశముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వము, నిత్యత్వమును, వాయునా = వాయువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

ఆకాశము శబ్దాది గుణములు కలిగి యుండుటవలన ద్రవ్యమనియు, అవాంతర సృష్టి సమయములందు కారణభూత ద్రవ్యాంతరము వలన నుద్భవింపకుండుటచే నిత్యమనియు నెరుంగవలెనని భావము.

ఆకాశమున నేకత్వ మెట్లు సిద్ధించును?

“తత్త్వం భావేన”

౨.౧.౨౯

తత్త్వమ్ = ఏకత్వము, భావేన = సత్తాఅను పదార్థము ద్వారా సిద్ధించుచున్నదని అర్థము.

సత్తా అనుపదార్థమెట్లు ఏకమో అట్లే ఆకాశమునని భావము. ‘సత్’ అను హేతువుగలదగుటచేతను భేదబోధక

మగు విశేషలింగము లేకుండుట చేతను 'సత్త్వా' ఒక్కటే అని సిద్ధించుచున్నది.

ఆకాశ మెట్లుసిద్ధింపగలదు?

“శబ్దలింగాఽవిశేషాద్విశేష లింగాభావాచ్చ”

శబ్దలింగాఽవిశేషత్ = ధ్వనిరూప లింగమున భేదము లేకుండుట వలన
విశేషలింగాఽభావాచ్చ = భేదమును బోధించు మరియొక హేతువు లేకుండుటవలనను ఆకాశమున నానాత్వము లేదని యర్థము.

ఆకాశ మొకే ద్రవ్య మనుటకు కారణము శబ్దము. ఆశబ్దము సర్వత్ర విశిష్టమై యుపలబ్ధమగుచున్నది. భేదమున కాకాశ మాశ్రయమైనట్లు బోధింపగల లింగాంతర మేమియు కానరాదు. అందువలన ఆకాశమున నానాత్వము లేదని భావము.

“తదనువిధానా దేక పృథక్త్వం చేతి” ౨.౧.౩౧

తదనువిధానాత్ = ఏకత్వము ననువిధించుటవలన (ఏకత్వాఽనువిధిః = యత్ర యత్రైకత్వం తత్రతత్ర పృథక్త్వమ్, ఏకత్వ మున్నచోట ఏక పృథక్త్వ ముండునని యర్థము.) ఏకపృథక్త్వమ్ = ఏకపృథక్త్వము.

ఆకాశమునం దేకపృథక్త్వము సైత ముండునని భావము. ఈసూత్రమున ఇతి శబ్దము ఆహ్నిక సమాప్తి బోధించుచున్నది.

ఇది నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తి రామో
పాధ్యాయ శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ
నామాంకితమగు అంబావ్యాఖ్యానమునందు
ద్వితీయాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

ద్వితీయాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

కాస్త్రవీతి సనుసరించి పూర్వాహ్నికమున పృథివ్యాదులకు చెప్పబడిన లక్షణము నిందు పరీక్షింపదలచి పృథివీ లక్షణమగు గంధము జలాదులందు జూడబడుచున్నను అది యౌపాధికమని నిరూపించుచున్నాడు.

“పుష్పవస్త్రయోః సతి సన్నికర్షే గుణాంతరాప్రాదు
ర్భావో వస్త్రే గంధాభావలింగమ్” ౨.౨.౧

పుష్పవస్త్రయోః = పుష్పవస్త్రములకు, సతీసన్నికర్షే = సంయోగము ఏర్పడినపుడు, గుణాంతరాప్రాదుర్భావః = పుష్పపు వాసన వస్త్రములో వచ్చినప్పటికి వస్త్రకారణములగు లంతువుల కది యేర్పడకుండుటయే, వస్త్రే గంధాభావలింగమ్ = వస్త్రమున పుష్పగంధము లేదనుటకు హేతువు.

వస్త్రమునందు జూడబడు పుష్పగంధము వస్త్రము యొక్కస్వాభావికగుణముకానేరదు. ఔపాధికముమాత్రమే అగును. పుష్ప సంయోగముచే గలిగినది. అట్లే జలాదుల గనబడు గంధము వాని స్వాభావికము కాదు. పృథివీ సంయోగముచే నందు జూడబడుచున్నది. అందువలన గంధము జలాదులందు ఔపాధికమని యెరుంగవలయునని తాత్పర్యము.

జలాదులందు గంధములేకున్న మఱియెట్లనున్నదన.

“వ్యవస్థితః పృథివ్యాం గంధః”

౨.౨.౨

గంధః = మంచి-చెడు అనుభవములతో కూడిన నాసన పృథివ్యాం = భూమిలో, వ్యవస్థితః = స్వాభావికగుణమై యున్నది.

జలాదులందు గంధము స్వాభావికముకాక, పుష్ప వస్త్ర సంయోగముచే వస్త్రమున పుష్పగంధము న క మించినట్లు సాంక్రామిక మగుటచేత, పృథివిలో-నస్వాభావికమగుటకు హేతువు కానరామి గంధము పృథివి స్వాభావికగుణమై ఆసాధారణ ధర్మమగుచున్నది. అందు వలన జలాదులం దతివ్యాప్తి లేదు. పృథివి గంధవతియున లక్షణము నిర్దుష్టమేయని భావము.

పృథివీలక్షణ పరీక్షానంతరము జలాదుల లక్షణములను పరీక్షించున తప్పికారము నిం దతిదేశించుచున్నాడు.

“ఏతేనోష్ణతా వ్యాఖ్యాతా”

౨.౨.౩

ఏతేన=పూర్వసూత్రమున నుదాహరించిన గంధముయొక్క స్వాభావిక ఆస్వాభావికతల వ్యవస్థద్వారా, ఉష్ణతా శీతతాచ = ఉష్ణత్వము శీతత్వము అనుగుణములు కూడ, వ్యాఖ్యాతా = ఒకద్రవ్యమున స్వాభావికమనియు సన్యత్ర అస్వాభావికములనియు చెప్పినట్లు ఎంచవలయునని యర్థము.

ఇట్టివ్యాఖ్యానమునకు ఫలమేమన.

“తేజస ఉష్ణతా”

౨.౨.౪

ఈసూత్రమున పైసూత్రమునుండి ‘వ్యాఖ్యాతా’ అనుపద మనువర్తించును. తేజసః=తేజోద్రవ్యమునకు, ఉష్ణతా=ఉష్ణగుణము, వ్యాఖ్యాతా = స్వాభావిక మగుటచేత. లక్షణమని వ్యవస్థాపించినట్లు తెలిసికొనవలయుననియర్థము.

స్వాభావిక - ఉష్ణగుణము తేజమునకు లక్షణమని భావము. జలాదులందగవడు ఉష్ణ మస్వాభావిక మగుటచే

ననగా నౌపాధికమగుటచే లక్షణమున నతివ్యాప్తి లేదని తాత్పర్యము.

“అప్పు శీతతా”

౨.౨.౫

అప్పు = జలమున, శీతతా = స్వాభావికమైన శీతము లక్షణముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినది యర్థము.

చలువరాయి మున్నగు జలేతర ద్రవ్యములందు జూడబడు శీతలత బౌపాధిక మగుటచే నతివ్యాప్తి లేదని భావము.

ఇక్కడ ఉద్దేశ క్రమమును విడిచి జలలక్షణమునకు పూర్వము అగ్నిద్రవ్య లక్షణమును గురించి వ్రాయుట వలన, నింతకు పూర్వమే ప్రథమాహ్నికముననే వాయులక్షణము పరీక్షింపబడి యుండుటను సూత్రకర్త సూచించుచున్నాడు అని యెఱుంగదగును.

ఇట్లు పృథివి - జల - వాయు తేజోద్రవ్యముల లక్షణములు పరీక్షింపబడినవి. ఆకాశలక్షణముగు శబ్దము ముందు పరీక్షింపబడును. ప్రస్తుతము కాలలక్షణము పరీక్షింప దలచి దానియనికని తెలుపు లింగములను ప్రదర్శించుచున్నాడు.

“అపరస్మి న్న పరం యుగప చ్చిరం క్షిప్రమితి కాల లింగాని”

౨.౨.౬

ఈసూత్రమున ‘అపరస్మిన్న పరం’ అను పదము ‘పరస్మిన్ పరమ్’ అను పదమును గూడ బోధించును.

అపరస్మిన్ = కొలది సూర్య పరిస్పందములతో సంబంధముగల యువకునిలో, అపరమ్ ఇతి = ఒకానొక వృద్ధునికంటె చిన్నవాడు అనుజ్ఞానము, పరస్మిన్ = అధిక సూర్యస్పందములతో సంబంధముగల వృద్ధునిలో, పరమ్ ఇతి = ఒకానొక యువకునికంటె వృద్ధుడు అనుజ్ఞానము, యుగపత్ = ఒకేమాటు పుట్టుచున్నారు, ఒకేమాటు చేయుచున్నారు. ఒకేమాటు చదువుచున్నారు

అను వాక్యప్రయోగములలో నుండు ఒకేమాట అనుజ్ఞానము. చిరమై
 'చిరము' జీవించుచున్నాడు. శేను వచ్చి 'చిర'మయినది. అను ని
 ప్రయోగముల వలన శేనుడు చిరము అనుజ్ఞానము. క్షీరమ్ = త్వర
 వచ్చుచున్నాడు. త్వరగా చేయుచున్నాడు అను నిట్టి ప్రయోగము లం
 గల త్వరజ్ఞానము. ఇవన్నియు, కాలలింగాని = కాలమును నొక ద్రవ్య
 మున్నదనుటకు హేతువులు.

ఎవని శరీరముకంటె నెవని శరీరమునకు అధిక సూర్య
 స్పందములతో (స్ఫురణశీ)యావిశేషములతో) సంబంధము
 డునో వాడు సవిరుడనియు, పరుడనియు చెప్పబడును. అత
 కంటె తక్కువ సూర్యస్పందములతో సంబంధము కలవాడ
 యువకడు, అపరుడు ననియు చెప్పబడును.

పరత్వము=జ్యేష్ఠత్వము- అపరత్వము = కనిష్ఠత్వము
 అనిభానము. వృద్ధ యువక శరీర (పిండ)ములతో సూర్య
 స్పందములకు సాక్షాత్సంబంధము లేదు. ఎందువల్లనన
 పిండములు సూర్యున కతిదూరవర్తులు. అంతియగాక సూర్య
 పరిస్పందములు సూర్యునిలోనే సమవాయసంబంధము
 నుండును. వీని సంబంధము లేక వృద్ధ యువక పరాపర శ
 ముల ద్వారా యేర్పడు జ్ఞానము కలుగనేరదు. పృథివ్యా
 దులు వ్యాపకములు కాకపోవుటచేత పిండసూర్య పరిస్పం
 దములకు సంబంధము కలిగింపనేరవు. అందువలన భూమ్యాదు
 కంటె భిన్నమగు నొక యచేతన ద్రవ్యము, సమవాయ
 సంబంధమున పరిస్పందముల కాధారమగు సూర్యుతో
 సంయుక్తమై యిట వృద్ధయువక పిండములతోను సంబంధ
 యుండు టావశ్యకము. అప్పుడే స్వసమవాయి సంయు

సంయోగమును సంబంధముతో సూర్య పరిస్పందములు పరా
పర (స్థవిరయువా) శబ్దములచే వ్యవహరింపబడు పిండము
లతో సంబద్ధములై పరాపర జ్ఞానమునకు హేతువు లగును.
ఇట్లు సూర్యపరిస్పందములకును పిండములకును సంబంధము
కల్పించుద్రవ్యమే కాలమనబడుచున్నది. స్వసమవాయిసం
యక్తసంయోగసంబంధమున లక్ష్యము నవినియోగించుటెట్లన
స్వమ్=పరిస్పందము, స్వసమవాయి = పరిస్పందసమవాయి
సూర్యుడు. తత్సంయక్తః = సూర్యునితో సంయోగము
కలది కాలము, తత్సంయోగః = ఆకాల సంయోగము పిండ
ములతో. ఇట్టి సంబంధముతో సూర్యునియందున్న పరిస్పం
దములు పిండములతో సంబద్ధములై పరాపర శబ్ద ప్రయో
గములకు హేతుభూతము లగుచున్నవి. ఇట్లే యుగపత్, చిరాది జ్ఞానముల నూహింపవలయును.

ఒక్క సూర్య పరిస్పందముతో కూడిన కాల సంబంధి
క్రియలు యుగపత్ జ్ఞానమునకు విషయము. మహత్తరమగు
అనేక సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధమగు
క్రియ, చిరజ్ఞానమునకు విషయము. అల్పతరమగు ననేక
సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధక్రియ క్షిప్ర
జ్ఞాన విషయము, అని తెలిసికొనవలయును.

ఇట్లు కాలమును నొక పదార్థము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు
వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు తెలియదగునన—

“ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే” ౨.౨.౨

కాలముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే—ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములు, వాయునా=
వాయువు, ద్రవ్యము నిత్యమునని సాధించు హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే=
సాధింపదగినవని వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలియదగునని యర్థము.

ఏకత్వమెట్లు సిద్ధించునన-

“తత్త్వం భావేన”

౨.౨౦

తత్త్వం = కాలముయొక్క ఏకత్వము, భావేన = సత్య అనుపదార్థము ద్వారా వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలియదగునని ఆర్థము.

పరమార్థమున కాల మనేకము కాకున్నను ఉపాధి భేదమువలన క్షణము, లవము, కాష్ఠ, కల, ముహూర్తము, యామము, అహోరాత్రములు, షక్షము, మాసము, ఋతువు, అయనము, సంవత్సరము, యుగము, కల్పము మున్నగు వేరులతో నొప్పుచున్నది. సూర్యాది పరిస్పందమే ఉపాధి యబడును.

పరాపర వ్యవహారమునకు నిమిత్తమై యొక ద్రవ్యము సిద్ధించిన దానికి కాలమును పేరెట్లు గలిగెను? అది కార్యమాత్రమునకు కారమెట్లుగునన నిరూపించుచున్నాడు..

“నిత్యేష్వభావా దనిత్యేషు భావాత్ కారణే కాలభ్యేతి”

౨.౨౧

నిత్యేషు = నిత్యపదార్థములలో, అభావాత్ = ఒకేసమయమున జరిగిన జరిగి చిరమైనది. త్వరగావచ్చెను. ఇప్పుడేపుట్టెను. గలుపుటెను. రావలెనెట్లెను. ఇట్లు నానావిధ యుగపత్ చిరక్షిప్తాదిజ్ఞాములు కలుగుతుండువలన, అనిత్యేషు = అనిత్య పదార్థములలో, భావాత్ = పైజెప్పినజ్ఞాములు కలుగుటవలనను, కార్యమాత్రమునకు అనగా ప్రతి యనిత్యవస్తువునకు కాలము సాధారణ కారణము. కారణే = అట్టి కారణమునకే కాలాఖ్యా = కాలము అనుపేరు, అగమములందు వేర్వేరునబడినది.

(కాలోఽమూం దిన మజనయత్ కాల ఇమాశిష్యణి

గుత॥ అధర్వ. కాం. ౧౯. సూ. ౫౭. మం. ౫

కాలమును పక్షించి దిశను పక్షించుచున్నాడు.

“ఇత ఇదమితి యత స్త ద్విశ్వం లింగమ్” ౨.౨౨

ఇందు పూర్వ సూత్రముల నుండి పరాపర శబ్దములు అనుసరించు

ఇతః ఇదమపరమ్ = దీనికంటె ఇదిపరము-దూరము, ఇతః ఇదమ్ అపరమ్ = ఈద్రవ్యముకంటె ఇది అపరము- సమీపవర్తి, ఇతి = అని, యతః = దేనివలన (పరాపర శబ్దములకు విషయము) కలుగుచున్నదో, తత్ = అది దిశ్యం లిజ్జమ్ = దిక్కును సాధించు హేతువు.

క్రియాగుణములు కలిగిన ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మనబడును. ఒకానొక మూర్తద్రవ్యము నవధిగా నెంచి మరియొక మూర్తద్రవ్యము పరమనియో (దూరము) అపరమనియో వ్యవహరింపబడును. కాశీయందున్న పురుషునకు ప్రయాగకంటె కురుక్షేత్రము పరము. కురుక్షేత్రముకంటె ప్రయాగ అపరము, ఇట్ల (పరత్వమ్ సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వాశ్రయత్వమ్, పరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగభూయస్త్వాశ్రయత్వమ్. అపరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగభూయస్త్వాశ్రయత్వము. కాశీలోనున్న పురుషునితో సంయుక్తమైనది కాశీ భూప్రదేశము. దాని సంయోగము తత్పరవర్తి భూప్రదేశమున నుండును. ఇట్లనేక సంయోగములు కలిగినగాని కురుక్షేత్రాదులను సమీపించుటకు వీలులేదు. ఇట్టి సంయోగములు భూమియందు సమవాయు సంబంధమున నుండును కావున ప్రయాగ కురుక్షేత్రములను బోధింపనేరవు. అందువలన కాశీలోగల పురుషునకు ప్రయాగాదులకు మధ్యసంబంధముల నందజేయుట కొక పదార్థముండి యుండవలయును. అదియే దిశ యనబడును.

దిశయను పదార్థము సిద్ధించినను ద్రవ్యత్వాదులెట్లు సిద్ధించును ?

“ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే” ౨.౨.౧౧
“తత్త్వం భావేన” ౨.౨.౧౨

వాయువువలె దిశయు ద్రవ్యమనియు, వ్యావహారిక నిత్యమనియు నెరుంగునది. సత్తాయను పదార్థము ఒక్కటే యైనట్లు దిశయు నొక్కటే యనియు తెలిసికోవలయునని భావము.

దిక్కు ఒక్కజేయైన పూర్వ పశ్చిమాది భేదముల నెట్లు జేర్చొన బడుచున్నదన-

“కార్యవిశేషేణ నానాత్వమ్”

—౨.౨.౧౩

కార్యవిశేషేణ = సూర్య సంయోగ రూపమగు నుపాధియను కార్య విశేషముద్వారా, నానాత్వమ్ = పూర్వపశ్చిమాది భేదములతో దిక్కు వ్యవహరింపబడును.

ఉపర్యక్తమునే వివరించుచున్నాడు—

“ఆదిత్య సంయోగాత్ భూతపూర్వాద్ భవిష్యతో

భూతాచ్చ ప్రాచీ”

—౨.౨.౧౪

భూతపూర్వాత్ = సగ్గారంభ కాలపు. భూత కాలపు, భవిష్యతో = భావికాలపు, భూతాత్ = వర్తమానకాలపు, ఆదిత్య సంయోగాత్ = సూర్య సంయోగమువలన, ప్రాచీ = (ప్రాగస్యామంచలీతి) పూర్వదిశయని వ్యవహరింపబడుచున్నది.

సగ్గారంభమున సూర్య భగవాను డేదిశయందు ప్రభ మమున నుదయించెనో ముందు (భావి) కాలమున నెట నుదయించునో, ప్రస్తుతము (వర్తమానమున) నెట నుదయించుచున్నాడో అదియే పూర్వదిశయని భావము.

“తథాదక్షిణా ప్రతీచ్యదీచీచ”

—౨.౨.౧౫

అట్లే దక్షిణ పశ్చిమార్తర దిశలును తెలియునది.

“ఏతేన దిగంతరాలాని వ్యాఖ్యాతాని”

—౨.౨.౧౬

పూర్వాది దిశల నిరూపించిన ప్రకారమున నాగ్నేయాది దిగంతరాలమును (మూలలు) వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలిసికొన వలయునని భావము.

దిక్కు నస్తుతః ఒక్కటేయైనను పూర్వ పశ్చిమాది
నామములతో దశవిధముల నొప్పుచున్నది. (తత్ర సూర్యో
దయ సన్నిహితా దిక్ ప్రాచీ) సూర్యోదయమునకు సమీప
ముగా నుండునది పూర్వము. (తద్వ్యవహితా దిక్ ప్రతీచీ)
దూరముగా నుండునది పశ్చిమము. (ప్రాచ్యభిముఖ స్థిత పురుష
వామదేశావచ్ఛిన్నా ది గుడీచీ) తూర్పున కెదురుగానున్న
పురుషుని యెడమభాగము ఉత్తరము. (తాదృక్ పురుష
దక్షిణదేశావచ్ఛిన్నా ది గవాచీ) అతని కుడిభాగము దక్షి
ణము. ఇ ట్లితరములగు మూలలు ఊర్ధ్వాఘోభాగము లూహిం
పదగినవి.

దిక్కును పరీక్షించి పరిస్తుతము ఆకాశలక్షణమును శబ్దమును పరీ
క్షింప నెంచి ముందు సంశయమును పరివర్జించుచున్నాడు—

“సామాన్య ప్రత్యక్షాత్ విశేషాప్రత్యక్షాత్ విశేష
స్మృతేశ్చ సంశయః” ౨.౨.౧౭

సామాన్య ప్రత్యక్షాత్ = ఉభయకోటి సహచరితమగు సాధారణధర్మమైన
ఉన్నతత్వము మున్నగువాని ప్రత్యక్షప్రాప్తివలన, విశేషాప్రత్యక్షాత్
ఒకేపదార్థమున వర్తించు నసాధారణ ధర్మములైన వక్రతా కోటరములు,
లేక హస్త పాదాదుల యనుపలభివలన, విశేష స్మృతేశ్చ = విశేషము.
సామాన్య విశేషముగు స్థాణుత్వ పురుషత్వముల ఉపస్థితివలన, సంశయః =
ఇదియేమి? స్థాణువా లేక పురుషుడా? యను సంశయము కలుగును అని
యర్థము.

దూరము, అల్పప్రకాశము ననుదోషముల వలన నెదుట
నున్న యొక పదార్థమును జూచి యందు స్థాణుపురుషులందు
సమానముగా వర్తించు నున్నతత్వాది గుణముల జ్ఞానము
కలుగుటవలనను, వస్తునిర్ధారణ కనుకూలించు విశేష ధర్మ

ములగు వక్రతా కోటరాదులుగాని, శిరఃసాణ్యాదులు కాని
 లభింపకుండుటచేతను, పూర్వానుభూతములగు స్థాణుత్వ పురు
 షత్వములను సామాన్య విశేషములు- అపరజాతులు స్మృతి
 గూపమున నుపస్థితములగుటచేతను, చూచుచున్న పురుషున
 కిది స్థాణువా పురుషుడాయను సందియము కలుగును. (ప్రతి
 పత్తుః సామాన్యాశ్రయత్వేనావధారితే ధర్మిణి విశేషానవ
 ధారణాత్మకో యః ప్రత్యయో జాయతే స ఏవ సంశయ
 ఇతిభావః)

ఒక పదార్థమునందు పరస్పర విరుద్ధ ధర్మములతో
 గూడిన జ్ఞానము సంశయమని వివేకము. సంశయజ్ఞానమునకు
 ముఖ్యకారణము ఉభయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానమని యెరుంగ
 వలయును.

సంశయమునకు ముఖ్య కారణమయిన సామాన్య ధర్మమెట్లుండ
 వలయునన-

“దృష్టంచ దృష్టవత్”

౨.౨.౧౮

దృష్టంచ = సంశయమునకు ఆధారభూత వస్తువునందు జూడబడిన
 ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యధర్మము, దృష్టవత్ = పూర్వము స్థాణు
 పురుషులందు జూడబడిన ఉన్నతత్వమునకు తుల్యమై యుండవలయును.

స్థాణుపురుషులందు సమానముగానుండు ఉన్నతత్వాది
 గుణములు కాలాంతరమున భిన్నస్థానమున నెదుటనున్న యొక
 వస్తువు నందు జూచినపుడు పూర్వము దాను తెలిసికొనియున్న
 స్థాణుత్వ పురుషత్వములు స్మరింపబడి స్థాణుపురుషుల విశేష
 గుణములగు వక్రతా కోటర శిరఃసాణ్యాదుల జ్ఞానము లేకుం
 డుటవలన స్థాణువా పురుషుడా అను సంశయము గలుగును.

అందువలన వస్త్రము ఎదుట జూచుచున్న ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యగుణము, పూర్వము తాను స్థలాంతరమున జూచిన ఉన్నతత్వము మున్నగు గుణములు సమానమై యుండుట సంశయమునకు ఆవశ్యకము.

సంశయ లక్షణమేమో చెప్పబడినది. నానికి ముఖ్యకారణమును వర్ణింపబడినది. ఆ సంశయము విషయభేదమువలన రెండువిధములు. మొదటిది బాహ్య విషయిక సంశయము. రెండవది ఆభ్యంతర విషయిక సంశయము. బాహ్య విషయిక సంశయమును వివరించుచున్నాడు.

“యథాదృష్ట మయథా దృష్టత్వాచ్చ” ౨.౨౧౯

యథాదృష్టం = ఒకప్పు డొకవ్యక్తి యే విధముగా జూడబడెనో, అయథా దృష్టత్వాత్ = ఆవ్యక్తియే తద్విపరీతముగా జూడబడినందువలన. కాలాంతరమున విశేష ప్రత్యక్షము కానందున నావ్యక్తియందు సంశయము కలుగును.

చైత్రుడను నొక మనుష్యుడు ముందు జటారహితుడుగా జూడబడెను. అతడే మరియొకప్పుడు జటారహిత శిరస్కుడై చూడబడెను. కాలాంతరమున నావ్యక్తి యనగుం తిత శిరస్కుడై (ముసుగు వేసికొని) కనబడెను. అప్పుడతడు చైత్రుడని సామాన్యముగా తెలియబడినను ముసుగుండుట వలన జటిలుడా, ముండిత శిరస్కుడా? అను సంశయము కలుగును. ఇది యెదుటనున్న వస్తువునందు విశేషగుణానుస్మరణపూర్వకముగా నేర్పడు బాహ్య విషయిక సంశయ మనబడును.

ఆంతర విషయిక సంశయము నుపపాదించుచున్నాడు...

“విద్యావిద్యాతశ్చ సంశయః” ౨.౨.౨౦

విద్యాతః = యథార్థ జ్ఞానమువలన, అవిద్యాతః చ = భ్రమజ్ఞానము వలన కలుగు, సంశయః = సంశయము ఆంతర విషయిక సంశయమనబడును.

ఒకప్పుడు జలమును జూడ నిది జలము అను యథార్థ జ్ఞానము కలిగినది. మరియొకప్పుడు ఎండమావులను జూచి యిది జలము అను భ్రమజ్ఞానము కలిగినది. ఇట్లు జలవిషయికమైన యథార్థజ్ఞానము భ్రమజ్ఞానము కలిగిన తరువాత నాపురుషునకే వృక్షసంఘము నందొకచో జలసూచక నిమిత్తమును జూడనిది జలము అను జ్ఞానము కలిగినది. అప్పుడా పురుషుని మనసున పూర్వమతనికి కలిగిన యథార్థ భ్రమజ్ఞానముల స్మరణవలన తనకిప్పుడు కలిగిన జలజ్ఞానము యథార్థమా లేక భ్రమ జ్ఞానమా అను సందియము కలుగును. ఇట్టి సంశయమే ఆంతర విషయిక సంశయ మనబడును.

శబ్ద పరీక్షకు సాధనమైన సంశయమును సశేష ముపపాదించి శబ్ద లక్షణ మొనరించుచున్నాడు.

“శ్రోత్రగ్రహణో యోఽర్థః సశబ్దః” ౨.౨.౨౧

శ్రోత్రగ్రహణః = కర్ణేంద్రియము గ్రహించునట్టి సాధనముగాగలది, యోఽర్థః = ఏపదార్థము కలదో, సః = అదియే, శబ్దః = శబ్దము.

కర్ణేంద్రియములచే గ్రహింపబడు పదార్థము శబ్దమని భావము.

లక్ష్య శబ్దమును ఆకాశగుణముగా నిర్ణయింపదలచి పూర్వమందు సంశయమును పరివర్తించుచున్నాడు.

“తుల్యజాతీయే వ్యూహంతరభూతేషు విశేషస్య ఉభయథా దృష్టత్వాత్” ౨.౨.౨౨

“సంశయఃశబ్దే” అను పదమిందనువర్తింప దగినది. తుల్యజాతీయేషు = రూపాది గుణములనా, అర్థాంతర భూతేషు = భిన్న జాతీయములగు పృథి

వ్యాది ద్రవ్యములలోను, కర్మములలోను, విశేషస్య = ప్రత్యేకపదార్థమున నుండు రూపత్వము, రసత్వము, పృథివీత్వము, జలత్వము, ఉత్తేషణత్వము మున్నగు విశేషజాతి, ఉభయభాదృప్తత్వాత్ = సమాన జాతీయ మగు గుణత్వముతోను, విజాతీయమగు ద్రవ్యత్వ కర్మత్వములతోను, ఒక చో నుండుట జూడబడుటవలన, శబ్దమున నుండు శ్రావణత్వము (శ్రవణేంద్రియ గ్రాహ్యత్వము) అను విశేషధర్మముయొక్క జ్ఞానము కలుగుట వలనను, ఈశబ్దము ద్రవ్యము నాశ్రయించి యున్నదను విశేష జ్ఞానము కలుగకుండుట వల్లను, శబ్దే = శబ్దమునందు, సంశయః = గుణమా, ద్రవ్యమా, కర్మమా అను సందేహము కలుగుచున్నదని యర్థము.

రూపాది గుణములందుండు రూపత్వ ప్రభృతి విశేషము గుణత్వ సమానాధికరణమై యున్నది. (గుణత్వసమానాధికరణమనగానేమి? రూపమునందు గుణత్వము, రూపత్వము నివి రెండును గలవు. అందువలన రూపత్వము గుణత్వము సమానాధికరణములు-అనగా ఒకే అధికరణముగా గలవి. కావున రూపత్వమును విశేషము గుణత్వ సమానాధికరణమని భావము. ఇట్లే ముందును సమానాధికరణ మెరుంగునది) పృథివ్యాది ద్రవ్యములలో ప్రత్యేక ద్రవ్యముననుండు పృథివీత్వాదివిశేషము ద్రవ్యత్వ సమానాధికరణము. ఇట్లే ఉత్తేషణత్వ ప్రభృతి విశేషము కర్మత్వ సమానాధికరణము. దీనినిబట్టి తేలినదేమన, విశేషము, ద్రవ్యత్వ-గుణత్వ-కర్మత్వ- సమానాధికరణమై యున్నదని తెలియుచున్నది. ప్రస్తుతము శబ్దమునందుగల శ్రావణత్వము కూడ నొక విశేషమే. అందువలన నదియుద్రవ్యత్వ-గుణత్వ-కర్మత్వ- సమానాధికరణమగుట కెట్టి యాటంక ముండ నేరదు. శబ్దమునగల శ్రావణత్వము ద్రవ్యత్వాది సమానాధి

కరణమగుచో శబ్దము ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వము నకు నక రణమైనందున, ద్రవ్యమా! గుణమా! కర్మమా! అనిసంశయము కలుగుచున్నదని పై సూత్రాభిప్రాయము.

ద్రవ్యగుణ కర్మములలో శబ్ద మెందు జేరునో? అని సంశయించి పరి శేష న్యాయమున గుణమే అగునని నిర్ణయింపగోరి ముందు ద్రవ్యము కా నేరదని నిరూపించుచున్నాడు-

“ఏకద్రవ్యత్వాన్ని ద్రవ్యమ్” ౨.౨.౨౩

(శబ్దః) ద్రవ్యమన = శబ్దము ద్రవ్యము (ద్రవ్యత్వజాతిగలది) కాదు. ఏకద్రవ్యత్వాత్ = ఒకేద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలదగుట వలన-

ప్రపంచమున కార్యద్రవ్యములన్నియు ననేక ద్రవ్య సంయోగమువలన నేర్పడును ఒకే ద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగి యుండవు. ఉదాహరణమునకు ఘట పటములను తీసికొనుడు. ఘటము కార్యద్రవ్యము— దానికి సమవాయి కారణము కపాలములు—అవిరెండుగానిఒకటికాదు— పటము కార్యము— దానికి సమవాయి కారణము తంతు జాలము— అవియు ననేకములు. ఇట్లు ప్రతికార్యమునకు సమ వాయికారణముగా నుండు ద్రవ్యము లనేకములై యుండును. శబ్ద సమవాయికారణ మాకాశ మొక్కటియే. అందువలన శబ్దము ద్రవ్యము కాదు.

ఏకద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగియుండుటవలన శబ్దమా ద్రవ్యము కాకున్న కర్మమేల కానేరదనిన-

“నాపి కర్మాచక్షుషత్వాత్” ౨.౨.౨౪

నాపికర్మ = శబ్దము కర్మము కాదు. ఎందువలన? అచక్షుషత్వాత్ = చక్షు రింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన.

గంధాదిగుణములు. చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన నవి కర్మములు కానట్లు శబ్దముకూడ చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన నదియు కర్మము కానేరదని భావము.

నవీనులు. - శబ్దత్వము కర్మవృత్తి కాదు. అచాక్షుషప్రవృత్తిజాతియగుట వలన- రసత్వ గంధత్వాదులవలె అని న్యాయమును ప్రయోగింతురు.

కర్మము తనవంటి మరియొకకర్మమును కలిగింపనేరదు. శబ్దము తనవంటి మరియొక శబ్దమును కలిగించును. అందువలన శబ్దము కర్మము కాదు. ద్రవ్యముకాదు. సామాన్య విశేష సమవాయములందు సామాన్యము (జాతి) ఉండదు. శబ్దమున శబ్దత్వమును జాతి ఉండదు. అందువలన శబ్దము సామాన్యాదులలోను చేరదు. ఇట్లు గుణభిన్నములగు ఇతర ద్రవ్యములందు జేరకుండుటచే మిగిలిన గుణములలోనే చేరును. అందువలన శబ్దము గుణమని నిర్ణయము.

కర్మము శీఘ్రముగా నశించినట్లు శబ్దముకూడ ఉత్పన్నమై వెంటనే నశించుట వలన కర్మములలో చేరదా? యన.

“గుణస్యసత్తోఽపవర్గః కర్మభిః సామాన్యమ్” ౨.౨.౨౫
గుణస్యసతః = పరిశేష న్యాయమున గుణముగా సిద్ధించిన శబ్దముయొక్క.
అపవర్గః = నాశము, కర్మభిః = కర్మములతో, సామాన్యమ్ = సమాన ధర్మము.

ఉత్పన్నమై నశించిన మాత్రమున శబ్దము కర్మము కానేరదు. ద్విత్యాదిసంఖ్య - జ్ఞానము- సుఖదుఃఖములు కూడ ఉత్పన్నమై నశించును. అయినను నివి గుణము

తెనట్లు ఎల్లరు నొప్పుకొందురు. అట్లే శబ్దము గుణమే. ఉత్పిన్న వినాశిత్యము కర్మములోగల సమానధర్మము మాత్రమే అని భానము.

ప్రతికర్మము (క్రియయు) నాలుగు ఊణములుండి యొదవ ఊణమున నశించును. మొదటి ఊణమున గురుత్వ ప్రాయత్న సంయోగములవలన ద్రవ్యమున క్రియ యేర్పడును. రెండవ ఊణమున విభాగ సేర్పడును. మూడవ ఊణమున పూర్వసంయోగము నశించును. నాలుగవ ఊణమున ఉత్తర సంయోగము కలుగును. అయిదవ ఊణమున క్రియ నశించును. ఇది ఊణప్రక్రియ. ఇట్లు ద్విత్వప్రభృతి సంఖ్యలు నిమిత్తముగాగల యపేక్షాబుద్ధి మూడుఊణములుండి నాలుగవ ఊణమున నశించును. జ్ఞానము శబ్దము ఇవి రెండు రెండు ఊణములుండి మూడవ ఊణమున నశించును.

శబ్దము గుణమైనను, ఆకాశలింగము కానేరదు. శబ్దము నిత్యము. కార్యము కాదు. ఒకప్పుడు కనుపించకుండుటకు కారణము వ్యంజక భానమే. అందువలన ఆకాశకార్యమై ఆకాశ లింగము కానేరదని శంకించి నిషేధించుచున్నాడు—

“సత్యో లింగాభావాత్”

— ౧.౧.౧౬

గతః = శబ్దము నిత్యమగుటచో, లింగాభావాత్ = సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన, నిత్యత్వమును సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన శబ్దము నిత్యము కానేరదని యర్థము.

హేతువు లేకున్నను నిత్యమేల కానేరదు ?

“నిత్యవైధర్మాత్”

— ౧.౧.౧౭

శబ్దము నిత్యము కాదు. ఎందువల్లనన, నిత్యవైధర్మాత్ = నిత్యమునకు విరుద్ధములగు శతృత్వి వినాశ ధర్మములు కలిగియుండుటవలన.

శబ్దము ఉత్పత్తి వినాశధర్మవంత మగుటచే నిత్యము కానేరదని భావము.

శబ్దము నిత్యము కాకున్నను అనిత్య మనుటెట్లు పాసగునన.

“అనిత్యశ్చాయం కారణతః”

౨.౨.౨౮

కారణతః = కారణము కలిగి యుండుటవలన, అనిత్యః = శబ్దమనిత్యమని సిద్ధించుచున్నది.

ఘటవటాదులు కారణము గలవగుటవలన నె

ట్లనిత్యములో అట్లే శబ్దమును అనిత్యమని భావము.

శబ్దము కారణము కలదని రూపింపబడకపోవుటచే స్వరూపా సిద్ధ హేత్వాభాస మేలకాదనిన.

“నచాసిద్ధం వికారాత్”

౨.౨.౨౯

అసిద్ధం = శబ్దము నిత్యము కాదని సాధించు కారణవత్త్వము. హేతువు స్వరూపాసిద్ధము, నచ = కాదు. ఎందువల్లనన, వికారాత్ = వికార యగుటవల్ల. కార్యమగుటవలన.

శబ్దము కార్యమగుట వలన నది కారణము కలది యని సిద్ధించుచునే యున్నది. అందువల్ల హేతుదోష ముల్లే ఖింప వీలులేదని సూత్రార్థము.

శబ్దము కారణమువలన బుట్టిన నది కారణపరము (అనిత్యము) అగును. కాని అది అభివ్యక్త మగుచున్నదనిన నేమి?

“అభివ్యక్తా దోషాత్”

౨.౨.౩౦

శబ్దము అభివ్యక్తము కాదు. ఎందువల్లనన, అభివ్యక్తాదోషాత్ = అభివ్యక్తి యుండు దోషము కలుగుటవలన.

శబ్దము కారణములవలన పుట్టక అభివ్యక్త మగుచున్న దనిన దోషప్రసక్తి కలుగునని భావము.

దోషస్వరూపమేమన, ఒక్కవర్ణ మభివ్యక్త మయినపు యర్థములు నాక్షణముననే న్యక్తములు కావలసియు

డును. అట్లగుటలేదు. క్రమముగానొక్కొక్కవర్ణమేగృహీతమగుచున్నది. అందువలన శబ్దము అభివ్యక్తమనుటకు వీలులేదు. ఏకసమయమున నన్నివర్ణములు అభివ్యక్తములు కావలయుననుటలో నియమమేమి? (సమానేంద్రియ గ్రాహ్యణాం సమనియతానా మేకవ్యంజకాభివ్యంగ్యత్వనియమః) ఒకేయింద్రియముచే గ్రహింపనగు సమనియతములగు పదార్థములు ఒకేవ్యంజకము వలన వ్యక్తములగుట నియమము. ఉదాహరణమునకై యొకవస్త్రమునగల, రూపము పరిమాణము, సౌఖ్యమున్నగు గుణములను తీసికొనుడు. ఇనన్నియు నొకచక్షురింద్రియముతోనే గ్రహింపదగినవి. ఒకే పదార్థమున నున్నవి. అందుచే నివి సమానేంద్రియ గ్రాహ్యములు సమనియతములును. ఆలోక సంయోగమున నొక వ్యంజకము వలననే అభివ్యక్తము లగుచున్నవి. ఇట్లే అక్షరములు (వర్ణములు) కూడ సమానేంద్రియము (శ్రోత్రేంద్రియము) చే గ్రహింపదగినవి. సమనియతములు. ఒకేశబ్దమున నిమిడియున్నవి. అందువలన నొక్కశబ్దమునగల యక్షరము లన్నియు నొకే సమయమున నభివ్యక్తము కావలసి యుండును. అనిభావము.

ఏకాక్షరముల వలన శబ్ద మాకాశమున నుద్భవించుచున్నది?

“సంయోగాత్ విభాగాచ్ఛబ్దాచ్ఛబ్దనిష్పత్తిః” ౨.౨.౩౧

సంయోగాత్ = భేదీదండ సంయోగమువలన, విభాగాత్ = వేణుపర్వ విభాగమువలన (బొంగుల కణుపులు పగులగొట్టునపుడు) శబ్దాత్ = శబ్దమువలన, శబ్దనిష్పత్తిః = ఆకాశమున శబ్దముద్భవించుచున్నది.

శబ్దము రెండు విధములు. వర్ణాత్మకము, ధ్వన్యాత్మకమునని. అకారాది వర్ణములతో కూడినది వర్ణాత్మకము. భేర్యాదులవలన కలుగునది ధ్వన్యాత్మకముగా నుండును. వర్ణాత్మకశబ్ద స యోగమువలనను శబ్దమువలనను పుట్టును. ఇట్టి శబ్దమునకు, కంఠతాల్యాది స్థానములలో వాయువునకు కలుగు సంయోగము నిమిత్త కారణము. వాయువుచే తాడింపబడిన తాల్యాదిస్థానములతో నాకాశమునకుగల సంయోగము అసమవాయికారణము. పూర్వము తాను తెలిసికొనియున్న వర్ణములను స్మరింప నపేక్షించినపుడు ఆత్మ మనస్సులకు సంయోగము కలుగును. ఆ సంయోగమువలన మొదట వర్ణముల నుచ్చరింప వలయునని (ఇచ్చ) కోరిక గలుగును. తరువాత తదనుకూల యత్నము. ఇట్టి ప్రయత్నము నపేక్షించు ఆత్మవాయు సంయోగము వలన కోష్ఠ గతవాయువునందు క్రియకలుగును. దానివలన వాయువు పైకివచ్చి కంఠతాలు జిహ్వది స్థానములందు తాకును. ఈ తాకిడివలన నాయా స్థానములకు నాకాశమునకు సంయోగ మేర్పడును. తరువాత వర్ణము లుద్భవించును. ఇది వర్ణోత్పత్తి క్రమమని యెరుంగునది.

ఇట్లు సంయోగాదుల వలన శబ్ద ముద్భవించినను శబ్ద మనిత్య మెట్లగునన ?

“లింగా చ్చానిత్యశబ్దః”

౨.౨.౩౨

లింగాత్ = ఉత్పత్తిగలదను హేతువువలన, శబ్దః = శబ్దము, అనిత్యః = అనిత్యమని యర్థము.

శబ్ద మనిత్యము కాదు. ఎందువల్లనన ?

“ద్వయోస్తు ప్రవృత్తో రభావాత్” ౨.౨.౩౩

ద్వయోః = గురుశిష్యులయొక్క, ప్రవృత్తో రభావాత్ = అధ్యాపన అధ్యయన ప్రవృత్తులు కలుగకుండుట వలన. శబ్దమనిత్యమయిన గురువు అధ్యాపనము చేయుటకుగాని, శిష్యు డధ్యయనము చేయుటకుగాని ప్రవ ర్తింపరని భావము.

గురువు శిష్యునకు శబ్దమును చెప్పును. ఆశబ్దమునే శిష్యు డనును. ఈరెండును ఒకేమాట జరుగ నేరవు. క్రమముగా నేర్పడును. శబ్ద మనిత్యమైన అధ్యాపన కాలముననున్న శబ్ద మధ్యయనమువర కెట్లుండును? ఉన్నచో అనిత్యమెట్లగును? శబ్ద మనిత్యమైన గురుశిష్యులు చదువు చెప్పుటకుగాని చదువు కొనుటకుగాని ప్రవ ర్తింప వీలులేదని భావము.

మఱియు.

“ప్రథమాశబ్దాత్” ౨.౨.౩౪

(తాసాం త్రిః ప్రథమా మన్వాహ త్తిరు త్తమామ్. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్) ఈ బ్రాహ్మణ వాక్యమున ప్రథమ శబ్దమును, ఉత్తమ శబ్దమును మూడు పర్యాయము లుచ్చ రించుట కుపదేశము గాననగుచున్నది. శబ్ద మనిత్యమగు నేని యొకశబ్దము ముమ్మారె ట్లుచ్చరింప వీలగును. అందువలన శబ్ద మనిత్యము కానేరదని సూత్రభావము.

శబ్దనిత్యత్వమును బోధించుటకై హేత్వంతరమును ప్రదర్శించు చున్నాడు.

“సంప్రతిపత్తిభావాచ్చ” ౨.౨.౩౫

సంప్రతిపత్తిభావాలచ = సంప్రతిపత్తిః - అభేదజ్ఞప్తి ప్రత్యభిజ్ఞ అనగా, అదేయిది యను జ్ఞానము కలుగుట వలన, శబ్దము నిత్యమని యర్థము.

లోక వ్యవహారమున 'నే యనువాకమును, సూక్తమును గోవిందు డభ్యసించెనోదానినే గోపాలుడభ్యసించుచున్నాడు, నిన్నమొన్న రాము డే వాక్యమును నీకు చెప్పెనో అదియే నీ విపుడు చెప్పుచున్నావు;' అని యనేక ప్రయోగములు చూచుచున్నాము. ఇందు పూర్వాపర వాక్యములలో అభిన్న జ్ఞానము కలుగుచుండుట విదితమే. శబ్ద మనిత్య మగునేని యీవ్యవహారముగాని జ్ఞానముకాని పాసగ నేరదు. అందు వలన శబ్దము నిత్యమనియే భావము.

పై నిరూపించిన పూర్వ పక్ష సూత్రములను మాటిని ఖండించు చున్నాడు.

“సందిగ్ధాః”

౨.౨.౩౬

సందిగ్ధాః = పై జెప్పిన హేతువులన్నియు సందిగ్ధములు - సాధ్యాభావ మును సాధించునవి - అనగా శబ్దము నిత్యమనుటకు బదులు అనిత్యమును సాధించునవి అని యర్థము.

నృత్యాది క్రియలు అనిత్యమనుట సర్వసమ్మతము. అట్టి నృత్యవిషయములోగూడ 'గోపాలుడు దేవదత్తునకునృత్య మును నేర్పుచున్నాడు. దేవదత్తుడు గోపాలుడు నేర్పిననృత్య మునే చేయుచున్నాడు. మూడుసారులు నృత్యము చేసెను. నాలుగుమాట్లు నృత్యముచేసెను. నిన్న మొన్నటి నృత్యమునే నేడు చేయుచున్నాడు.' అని యనేక ప్రయోగములు చూచు చున్నాము. నృత్యక్రియ తుణికమనుటలో సందేహములేదు. అందుచే పై జెప్పిన హేతువులు అనిత్యక్రియాసాధకములై

శబ్దము నిత్యమని యెట్లు సాధింపగలవు ? నిశ్చిత హేతువులే సాధ్యమును సాధింపగలవు. సంధిగ్ధములు సాధింప నేరవని భావము.

శబ్దమనిత్య మగుచో ప్రతివర్ణము భిన్నమై యనేకములు కావలసి యుండగా, నేబది వ్యంజనములు పదునాలుగు స్వరములునని నిశ్చితసంఖ్య వ్యాకరణ శిక్షాది గ్రంథముల నెట్లు వేర్కొనబడుచున్నదన-

“సతి బహుత్వే సంఖ్యాభావః సామాన్యతః” ౨.౨.32

బహుత్వేనతి = శబ్ద మనిత్యమగుట వలన ప్రతివర్ణ మనేకమైనప్పటికి, సంఖ్యాభావః = అనేకముగాక పాణినీయ శిక్షాప్రభృతి వ్యాకరణ గ్రంథములందుగల నియత సంఖ్య, సామాన్యతః = వర్ణములందుగల సామాన్య ధర్మమువలన ఉపపన్న మగుచున్నది.

వర్ణము లనిత్యము లగుటవలన ననేకములయ్యు అత్వ, కత్వ, చత్వ ఆది సామాన్య ధర్మమువలన నియత సంఖ్యగల విగా వేర్కొనబడుట అసంగతము కానేరదని భావము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోప దేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

ద్వితీయాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

తృతీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వపు రెండధ్యాయములందు పుణివ్యాది సప్తద్రవ్యములు లక్షణాదులద్వారా పరీక్షింపబడినవి. ఇవన్నియు బాహ్యద్రవ్యములే. ఆత్మ మనస్సులను నాభ్యంతరీక ద్రవ్యములు పరీక్షింప దగినవి మిగిలియున్నవి. ఉద్దేశ క్రమము ననుసరించి ముందుగా నాత్మను పరీక్షింపదలచి మహర్షి ఆత్మ సిద్ధియందు హేతుప్రదర్శనార్థమై భూమికను రచించుచున్నాడు.

“ప్రసిద్ధాః ఇంద్రియార్థాః”

3.౧.౧

ఇంద్రియార్థాః = ఇంద్రియములు, అర్థములు - సూతరసన చక్షుస్త్యక్తోశ్చ త్రములు పంచేంద్రియములు. గంధ రస రూప స్పర్శ శబ్దములు అర్థములు - విషయములు. ఇవన్నియు, ప్రసిద్ధాః = సమ్యగ్విదితములు. అనగా నందరు బాగుగా నెరింగినవే యని భావము.

ఘృణాదు లింద్రియములనియు, వానిచే క్రమముగా గ్రహింపబడు గంధాదులు విషయములనియు నందరెఱిగినవగుటచే వీనిని ప్రత్యేకించి సాధింప నవసరములేదని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇంద్రియార్థములు ప్రసిద్ధములైన నేమి ?

“ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థభోగ్యైర్ధాతృరస్య హేతుః”

3.౧.౨

ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధిః = ఇంద్రియములలోను తదర్థములలోను, ఇది ఘృణేంద్రియము, ఇది గంధము, అను నిట్టి ప్రసిద్ధి; ఇంద్రియార్థభోగ్యః = ఇంద్రి

యార్థములకంటె, అర్థాంతరస్య=భిన్న పదార్థమైన సాధకునకు- అత్మకు
హేతుః = సాధకము- లింగమని యర్థము.

ఇది నాసికేంద్రియము. ఇది గంధము. ఈ యింద్రి
యముద్వారా నే నీ గంధాద్యర్థమును గ్రహించుచున్నాను.
అను నీ జ్ఞానమున కాశ్రయమేదో యొకటి యుండవలయును.
ఆ యాశ్రయభూతమగు పదార్థమే ఆత్మయని భావము.

ఇంద్రియార్థముల సిద్ధికి శరీరమే ఆశ్రయమగుటచే శరీరమేల సిద్ధిం
పరాదన.

“సోఽనపదేశః”

3.౧.3

సః = ఇంద్రియముల ద్వారా కలుగు విషయ జ్ఞానమున కాశ్రయము శరీ
రమే. శరీర కార్యమగుటవలన. అను హేతువు. అనపదేశః = అపదేశ
మనగా హేతువు. అనపదేశమనగా ఆహేతువు. హేత్వాభాసమని
యర్థము.

“కారణజ్ఞానాత్”

3.౧.౪

జ్ఞానము శరీర కార్యము కానేరదు. ఎందువల్లనన, కారణజ్ఞానాత్ =
శరీర కారణములగు సూక్ష్మ భూతములందు జ్ఞానము లేకుండువలన.

శరీరము జన్యము, అనగా నుత్పన్నమైన పదార్థము.
అందుగల గుణములు కారణగుణపూర్వకములే. శరీర మే
భూతములవలన నేర్పడుచున్నదో వానిలో జ్ఞాన మున్నట్లు
కానరాదు. కారణములందులేని జ్ఞానము కార్యమగు శరీర
మున నెట్లు వచ్చును? అందువలన శరీరము జ్ఞానమున కాశ్ర
యము కాదు. కాబట్టి ఇంద్రియార్థప్రసిద్ధివలన సిద్ధమగు
పదార్థాంతరము శరీర మనుటకు వీలులేదని భావము.

శరీర కారణములగు సూక్ష్మభూతములందును జ్ఞానమున్నదన్న
దోషమేమన.

“కార్యేషుజ్ఞానాత్”

3.౧.౫

కార్యము = సర్వ కార్యములందును, జ్ఞానాత్ = జ్ఞానముండవలసివచ్చును.
 సూక్ష్మభూతములనలన నెట్లు శరీర మేర్పడుచున్నదో
 అట్లే ఘటపటాది ద్రవ్యములు నేర్పడుచున్నవి. సూక్ష్మ
 భూతములందు జ్ఞానమున్న శరీరములోవలె ఘటపటాది
 కార్యము లన్నిటిలో జ్ఞానముండి యుండవలయునుకదా!
 అట్లు కానరాకున్నది. అందువలన భూతములందు జ్ఞాన
 మంగీకరింప వీలులేదని భావము.

“అజ్ఞానాత్ చ”

3.౧.౬

ఘటపటాదులందును జ్ఞానమున్నదందుమేని, అజ్ఞానాత్ = ప్రత్యక్షాది
 ప్రమాణముల వలన తెలియబడుటలేదు. అందువలన లేదని భావము.

జ్ఞానము శరీరాశ్రయము కాకున్నను ఆత్మాశ్రయ మెట్లు కాగ
 లదు? ఆత్మకంటె జ్ఞానము భిన్నమై కార్యకారణములలో తాదాత్మ్యము
 లేకుండుట వలన ఆత్మాశ్రయము కానేరవనగా దానిని నిరాకరించు
 చున్నాడు.

“అన్యదేవ హేతు రిత్యనప దేశః”

3.౧.౭

హేతుః = హేతువు - కారణము, అన్యదేవ = సాధ్యప్రతియోగికభేదా
 శ్రయమే అగును. అనగా సాధ్యముకంటె భిన్నమే అగునుకాని తత్త్వ
 సూపము కానేరదు, ఇతి = అందువలన, అనపదేశః = కారణము కార్య
 తాదాత్మ్యమై యుండవలెనను హేతువు అహేతువు.

ఏది దేనికి తాదాత్మ్యమో, లేక, ఏది దేనివలన
 కలుగుచున్నదో దాని కదియే కారణమని బొద్ధుల నియ
 మము. వైశేషికులు ఏది దేనివలన కలుగుచున్నదో దానికి
 అది కారణమనిమాత్ర మొప్పుకొందురు. తాదాత్మ్య ఘటిత
 హేతువు వ్యభిచరించును గనుక దానిని స్వీకరింపరు. అందు

వలన జ్ఞానము ఆత్మతాదాత్మ్యము కావలయునన్న నియమము లేదు.

భిన్న పదార్థమే హేతువగు నెడల ధూమ హేతువు గార్వభము నేల సాధింపదన-

“అర్థాంతరం వ్యర్థాంతరస్యానవ దేశః”

3.౧.౮

అర్థాంతరంహి = సర్వథా సాధ్యముకంటె భిన్నముగు పదార్థము. అర్థాంతరస్య = తనకంటె భిన్నముగు సాధ్యమునకు, అనవదేశః = అపదేశము కాదు, హేతువు కానేరదని యర్థము.

ఏవస్తువునకు దేనితో తాదాత్మ్యమో ఆ వస్తువు దానికి హేతువను నియమములేదు. ఈ వృక్షము ఆమ్రము, ఆమ్రమీ వృక్షము అను స్థలమున వృక్షత్వము ఆమ్రత్వము అను నివి రెండును పరస్పరము తాదాత్మ్యము కలిగి యున్నను ఒక దాని కొకటి హేతువు కానేరదుకదా ! దేనికి ఏవస్తువు కార్యమో, అది యావస్తువునకు లింగము అను నియమమును సరిగాదు. ధూమముననుండు పార్థివత్వమునకు వహ్ని కార్యమైనను, పార్థివత్వము వహ్ని సాధక లింగమనుటకు వీలులేదు. అర్థాంతరము అర్థాంతరమునకు (ఒక వస్తువు మరియొక వస్తువునకు) హేతువని నియమింప వీలుండదు. వహ్నికి ధూమమును హేతువు అర్థాంతరమైనను, రాసభాదులు హేతువులు కావు. కాని, ఏవస్తువు స్వభావముగా నే వస్తువుతో సంబద్ధమై యుండి తనభావము (సత్తా - ఉనికి) వలన వస్తువుండి, తన యభావమువలన వస్తువుండదో, అది దానికి హేతువు కాగలదు. ఇదియే సార్వత్రిక నియమము. (వస్తుస్వభావాత్

మోహి యేన ప్రతిబద్ధః సన్, తద్భావే భవతి తదభావేచ
సభవతి ససేవ తస్య హేతురితి సార్వత్రికో నియమః).

ప్రశస్తపాదులు నిట్లే వర్ణించియున్నారు.

“యదనుమేయేన సంబద్ధం ప్రసిద్ధంచ తదన్వితే,
తదభావేచ నాస్త్యేవ తల్లింగ మనుమాపకమ్”

అనుమేయముతో సంబద్ధమై దానితో కూడియుండుటలో
ప్రసిద్ధమో, దేని యభావమువల ననుమేయముండదో ఆ
వస్తువే యనుమాపకము- లింగము- హేతువని యర్థము.

ఇట్లు వస్తువు స్వభావమువలన ప్రతిబద్ధమై సాధ్యముకంటె భిన్న
మగు పదార్థమే హేతువగు నెడల, నేది దేనికి హేతువు కాగలదో పరి
గణింపకున్న తెలిసికొను టెట్లన.

“సంయోగి సమ వాయ్యే కార్థ సమ వాయి విరోధిచ” 3.౧.౯
సంయోగి, సమవాయి, ఏ కార్థ సమవాయి, విరోధి, మున్నగునవి లింగమ్ =
హేతువులగును.

కరణము ద్వారా కర్తను సాధించు నెడల సంయోగి
హేతువగును. ఉదాహరణము- ఈ ప్రదేశము సారథి
వంతము, గతియుక్తరథము కలదగుటవలన మిగిలినవి
సూత్రకారుడు స్వయముగా ముందుదాహరించును.

యథార్థముగ లింగము లిన్నియని నిర్ణయించి పరి
గణింప శక్యముగాకున్నను శిష్యులకు బోధించు నిమిత్తము
కొన్నిటినిమాత్ర మిసూత్రమున గణించియున్నాడు.

ఏ కార్థ సమవాయిలింగము నుదాహరించుచున్నాడు.

“కార్యం కార్యాంతరస్య”

3.౧.౧౦

కార్యమ్ = రూపము, కార్యాంతరస్య = స్పర్శకు లింగము.

రూపముగల ప్రతి పదార్థమునను స్పర్శగుణముండి తీరును.

రూపము స్పర్శము నివిరెండును ఒకే పదార్థమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన నివి పరస్పర మొకదాని కొకటి యనుమాపక మగును. (ఏకార్థ సమ వాయిత్వం చైకస్మిన్ అర్థే సమవాయేన వృత్తిమత్వమ్) ఏకార్థ సమవాయిత్వ మనగా నొక వస్తువున రెండుగాని యంతకెక్కువగాని పదార్థములు సమవాయ సంబంధమున నుండుటయని యర్థము.

విరోధి లింగము సుదాహరించుచున్నాడు.

“విరోధ్యభూతం భూతస్య”

3.౧.౧౧

అభూతమ్ = అవిద్యమానమగు వర్ణము, భూతస్య = విద్యమాన వాయు మేఘ ముదభృ సంయోగమునకు, విరోధి = విరోధి లింగము.

వర్ణము లేకుండుట, మేఘములతో నొకవిధమగు వాయువునకు సంయోగము కలిగినదని బోధించునని తాత్పర్యము.

మరియొక విరోధిలింగమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

“భూత మభూతస్య”

3.౧.౧౨

భూతమ్ = విద్యమాన వర్ణము అనగా వర్ణము కురియుట, అభూతస్య = అవిద్యమానవాయుమేఘ ముదభృ సంయోగమునకు అనగా నొక విధమగు వాయువులతో మేఘములకుగల సంయోగమునకు, విరోధి లింగమని యర్థము.

“భూతో భూతస్య”

3.౧.౧౩

భూతః = విద్యమానమై పూర్ణార్థము చేయుచున్నపాము, భూతస్య = విద్యమానమై పొదలొక వంశస్థితమైయున్న నకులమునకు విరోధిలింగము.

ఇందు హేతుసాధ్యములు రెండును. విద్యమానములని సూచించుటకై పృథక్ సూత్రము రచించెను.

ఇట్లు హేతువులను కొన్నిటిని ప్రదర్శించినను, యథార్థమున నన్ని లింగములు తెలిసికొనుటకై రగిన నియమమును బోధించు టత్యావశ్యక మగుట తదర్థమై సూత్రము నారంభించుచున్నాడు.

“ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వాదపదేశస్య”

3.౧.౧౪

అపదేశస్య = లింగము, ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వాత్, ప్రసిద్ధిః = వ్యాప్తిజ్ఞానము వ్యాప్తి జ్ఞానపూర్వకముగ సిద్ధించుటవలన, దేనితో దేనికి వ్యాప్తిజ్ఞానము గ్రహింపబడునో అది దానికి లింగమని సవ్యత యెరుంగవలయును.

నస్తుస్వభావ సిద్ధమగు, సాధ్యసాధనముల అన్యభిచరిత సంబంధము వ్యాప్తి యనబడును. దీనినే కొందఱు అవినాభావ సంబంధమనియు, సాహచర్యనియమ మనియు వాడుదురు. ఉదాహరణమునకై ధూమాగ్నులు గ్రాహ్యములు. ధూమ మున్నచోట అగ్ని తప్పక ఉండుటచే వీని సంబంధ. మన్యభి చరిత మనబడును. అందుచేత ధూమ మగ్నికి లింగము. హేతువు— అపదేశము. నవీన నైయాయీకులు (హేతుసమా నాధికరణాత్యంతాభావా ప్రతియోగి సాధ్య సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః) అని నిర్వచింతురు. హేతు సమానాధికరణా త్యంతాభావః = హేత్వధికరణ సృత్యత్యంతాభావము. హేతువు ధూమము, హేత్వధికరణము పర్వతము, హేత్వధి కరణ సృత్యత్యంతాభావము పర్వతములో ‘ఘటోనాస్తి’ ‘పటోనాస్తి’—అను ఘటపటాత్యంతాభావము, తత్ప్రతియోగి ఘటము పటము, అప్రతియోగి సాధ్యము వహ్ని, ఆ వహ్ని సామానాధికరణ్యము ధూమములో నుండును. అందువలన ధూమము వ్యాప్తినంతమై హేతు వనబడుచున్నది.

హేతువును నిరూపించి యహేతువును అనగా హేత్వాభాసమును (దుష్టహేతువును) నిరూపించుచున్నాడు.

“అప్రసిద్ధోఽనవదేశః”

3.౧.౧౫

అప్రసిద్ధః = ఏహేతువు దృష్టాంతమున నుండక సాధ్యాభావ స్థలమున నుండునో అది, అనవదేశః = హేత్వాభాసము, విరుద్ధమును పేరుగల దుష్టహేతు వనబడును.

హేత్వాభాసాంతరములన నిర్దేశించుచున్నాడు.

“అసన్ సందిగ్ధశ్చ అనవదేశః”

3.౧.౧౬

అసన్ = పక్షమున అనగా సాధ్యస్థలమున నుండనిది అసిద్ధ హేత్వాభాస మనబడును. సందిగ్ధః = సందిగ్ధ వ్యాప్తిగల హేతువు అనైకాంతికమనబడును.

విరుద్ధాసిద్ధ హేత్వాభాసముల కూడాహరణము.

“యస్మాద్విషాణీ తస్మాదశ్వః”

3.౧.౧౭

కొమ్ములుండుటవలన నిది యశ్వమని యర్థము.

గార్దభాకృతిని దూరములో జూచి యిట్టి ప్రయోగ ముచేయబడును. (పిండ్లోఽయమశ్వః విషాణీత్వాత్) ఆ కనబడు పిండ విశేషము అశ్వము కొమ్ములుండుట వలన- ఇక్కడ కొమ్ములుండుటచే అనునది హేతువు. అశ్వము సాధ్యము. అశ్వాభావస్థలమున హేతువుండుటవలన నిది విరుద్ధ హేతువు. అశ్వస్థలమున హేతువు లేకుండుటవలన అసిద్ధ హేతువునని తాత్పర్యము.

“యస్మాద్విషాణీ తస్మాద్గోతి చానైకాంతికస్యోదాహరణమ్”

3.౧.౧౮

కొమ్ములుండుటవలన ముందు కనబడు పదార్థము గోవు అని దీనియర్థము.

ఇందు గోవు సాధ్యము. విషాణీత్వము హేతువు. విషాణీత్వమను హేతువు గోభిన్నమగు మహిషాదులలో నుండుట వలన నిది యనైకాంతిక మనబడును.

వైదికుల మతము ననుసరించి ఆత్మ సచ్చిత్ స్వరూపమయి యున్నది. అనగా నాత్మ జ్ఞాన స్వరూపమని యర్థము. అట్టిచో (ఇంద్రియాన్త ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థభేదార్థాస్తరస్య హేతుః) అను నీనూతనార్థము ననుసరించి జ్ఞానగుణము ద్వారా ఆత్మయెట్లు సిద్ధింపగలదు ?

“ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్మాత్ యన్నిష్పద్యతే తదన్యత్”

3.౧.౧౯

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్మాత్ = ఆత్మాకృష్టిత ప్రాణాదీంద్రియముల యొక్క గంధాద్యర్థములతో నేర్పడు సంబంధ విశేషము వలన, యత్ = వస్తువులను తెలియజేయు నే జ్ఞానము, నిష్పద్యతే = కలుగుచున్నదో, తత్ = ఆజ్ఞానము, అన్యత్ = ఆత్మ స్వరూప భూతమగు జ్ఞానమునకంటె భిన్నమైనది.

ఆత్మ మనస్సుతోను, మనస్సు ఇంద్రియములతోను, ఇంద్రియములు గంధాది వస్తు విశేషములతోను సంబంధించినపు డేర్పడు పదార్థ జ్ఞానము ఆత్మకు స్వరూపము గాదు. అది యాత్మాశ్రిత గుణమే. ఆత్మ స్వరూపమగు చిదాత్మకజ్ఞానము దానికంటె విలక్షణమైనదని భావము.

వైదికుల మతమున ఆత్మ జ్ఞానస్వరూప మనుట నిజమే. జ్ఞానగుణకము కాదు. కాని, సంసారమున నున్నంత కాలము మనః సంయోగము వలన నేర్పడు “ఇది గంధము-ఇది రసము, గంధము ననుభవించుచున్నాను, రసము ననుభవించున్నాను” అను నాయా పదార్థ జ్ఞానము వ్యవహార ప్రయోజకమై యిచ్చాదులవలె ననిత్యమై యుండు జ్ఞానము ఆత్మాశ్రిత గుణముగా నంగీకరింపబడుచున్నది. జ్ఞాన స్వరూపమగు నాత్మకు జ్ఞానము గుణమెట్లుగునని సం దేహింప

నవసరముండదు. ప్రకాశ స్వరూపుడగు సూర్యుడు ప్రభా
గుణము కలవాడైనట్లదియు నుపపన్నము కాగలదు.

దార్శనికులలో సాంఖ్య, యోగ, వేదాంతకారులు
ఆత్మను ప్రకాశాత్మకముగా నంగీకరించుచు, న్యవహార సిద్ధి
కొరకు వృత్తిజ్ఞాన మంగీకరించుచున్నారు. అట్లే వైశేషి
కులు, గౌతములు, మీమాంసకులును ఆత్మలో జ్ఞానగుణము
నంగీకరించుచున్నారు. కాని వీరిలో నొకింత భేదమున్నది.
సాంఖ్యకారాదులు ఆత్మ సన్నిధానముచే మనస్సు చేతనాయ
మానమయి యందు జ్ఞానము కలుగుననియు ఆజ్ఞాన మాత్మ
యం దుపచరించుననియు నొప్పుకొందురు. వైశేషిక కారా
దులు ఆత్మ సన్నిధాన మున్నప్పటికి మనస్సున చేతనత
యేర్పడ వీలులేదనియు, ఇంద్రియాది విశిష్టమనః సంయోగ
మువలన నాత్మయందే జ్ఞాన ముద్భవించుననియు నభిప్రాయ
పడుచున్నారు. ముక్తావస్థయందెల్లర మత మున మనః
సంయోగాభావము నిర్విశేషముగా నంగీకరింపబడుటవలన
తత్సంయోగము వలన నేర్పడు జ్ఞానాది సమస్త గుణములు
కలుగనేరవు. కాబట్టి త్రివిధదుఃఖ నివృత్తి చే శుద్ధమగు నాత్మ
తన చిత్స్వరూపముతో బ్రహ్మనందము ననుభవించుచు
శాశ్వత శాంతితో విలసిల్లగలదు.

జ్ఞానగుణ హేతువుచే నాత్మ సిద్ధించినను, ఇతరాత్మ యెట్లు సిద్ధింప
గలదు? అన్యాత్మజ్ఞాన మమ్యలచే నెరుగబడదుగదా?

“ప్రవృత్తినివృత్తిచ ప్రత్యగాత్మని దృష్టే. పరత్రలింగమ్”
ప్రవృత్తి నివృత్తిచ = రాగమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము ప్రవృత్తి.
ద్వేషమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము నివృత్తి ఇవిరెండును, ప్రత్యగాత్మని =

తనయాత్మలో, దృష్టే = హితాహిత ప్రాప్తి పరిహారముల కనుక్షాలమగు క్రియలను కలిగించునవిగా తెలిసికొనబడినందువలన, పరత్ర = ఇత రాత్మయందు, లింగమ్ = హేతుసంపాదకములగుటచే లింగము.

తనలో నెట్లు చేష్టలు కలుగుచున్నవో అట్లే యితరుల లోను జూచుచున్నాడు. ఇట్టి సమాన చేష్టవలన, పరునిలో గలుగు చేష్టయు తన చేష్టవలెనే వ్యయత్న విశేషమునలన గలుగుచున్నదనియు, ఆప్రయత్నము ఆత్మ సమవేతమనియు, నూహింప వీలు కలుగుచున్నది. అందువలన పరాత్మయు సిద్ధించునని భావము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోప దేవ విరచిత నిజమాత్మ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

తృతీయాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

తృతీయాధ్యాయము

ద్వితీయాపిక్రమా

ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధివలె మనోగతియు నాత్మలింగమని ముందు వర్ణింపఁపఱు. మనః పరీక్షణ నొనర్పకున్న నది యుక్తము కాదు. కాబట్టి యుద్దేశక్రమము నుల్లంఘించి మనఃపరీక్షణ నొనర్ప నారంభించుచున్నాడు.

“ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే జ్ఞానస్య భావోఽభావశ్చ మనసో లింగమ్” 3.౨.౧

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే = ఆత్మాధిష్ఠితములగు నింద్రియములకు స్వాధిష్ఠములయిన శబ్దాది విషయములతో సన్నికర్ష ముండినను, ఒకే విషయమున కలుగు, జ్ఞానస్య = సాక్షాత్కారాత్మకమగు జ్ఞానముయొక్క, భావః - ఉత్పాదః=ఉత్పత్తి, అభావః= అన్యవిషయమున అనుత్పత్తియు, మనసో లింగమ్= మనస్సును నిందియ సిద్ధికి ప్రమాణము.

సూత్రములోని చకారము వలన, స్మృతి, ఆనుమానము, ఆగమము, సంశయము, సుఖదుఃఖోపలబ్ధియు మన సిద్ధికి ప్రమాణములుగా గ్రహింపవలయును.

ఆత్మాధిష్ఠితము లయిన భూణాదీంద్రియము లన్నియు నొకే సమయమున స్వస్వవిషయములయిన గంధాదులతో సన్నికర్షములై యుండ, సర్వేంద్రియములతో సర్వవిషయిక జ్ఞాన మొకేక్షణమున గలుగవలయును. కాని, అట్లు కలుగక

యొక్కక్షణమున గంధజ్ఞానమో లేక రసజ్ఞానమో, లేక
స్పర్శజ్ఞానమో ఏదోయొక జ్ఞానమే కలుగుట లోకసిద్ధ విష
యము. దీనింబట్టి ఆత్మేంద్రియములకు మధ్య మరెయొక
నిమిత్త ముండి యుండవలయునని యనుమానింప నగుచున్నది.
దాని సాన్నిధ్య మే యింద్రియార్థ సన్నికర్షణమన కుడునో
తద్విషయక జ్ఞానమేర్పడును. ఇతరేంద్రియార్థములకు ఆ నిమి
త్తాంతర సాన్నిధ్యము లేకుండుటచే నాక్షణమున నితర విష
యమగు జ్ఞాన మేర్పడదు. ఆ నిమిత్తమే మన స్సనబడును.

(౧) ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షణము కార్యోత్పత్తి
యందు కరణాంతరము నపేక్షించును. సన్నికర్షణముండినను
కార్య ముద్భవింపకుండుటవలన ఇందపేక్షింపబడు కరణాంత
రమే మన స్సనబడును.

(౨) సుఖాది జ్ఞానము కరణజన్యము. జ్ఞానమగుట
వలన, గంధాది జ్ఞానమువలె సుఖాదిజ్ఞానమునకు ఘ్రాణా
దీంద్రియములు కరణములు కానేరవు గాబట్టి యేది యిట్టి
చో గరణమగునో అదే మనస్సు. స్మృత్యాదులకు నిట్లే ఘ్రా
ణాదీంద్రియములు కరణములు కానేరవు. ఘ్రాణాదీంద్రియ
ములు చెడినను స్మృతి కలుగును. నిమిత్తము లేకున్న కలుగ
నేరదు గనుక ఏదినిమిత్తమగునో అదే మనస్సు. వైశేషికులు
వైదికు లగుటవలన మనస్సును మధ్యమ పరిమాణము కలదిగా
నంగీకరింతురు. అణుపరిమాణ మవైదికము. మనస్సు మధ్యమ
పరిమాణము కలదగుటచేత నెల్లప్పుడు నన్ని యింద్రియముల
తోను ధానికి సన్నికర్షణముండును. ఉండినప్పటికి కేవల మనః
స్పృహనము జ్ఞాన ప్రయోజనము కాకపోవుటచే సర్వేం

ద్రియ జ్ఞాన మొకేమారు కలుగదు. ఆత్మకృతివలన, నాయా
యింద్రియములందు లబ్ధవృత్తి కమైన మనఃసన్నిధానమే
జ్ఞానసాధనము. కాబట్టి పర్యాయ జ్ఞానమే యేర్పడును. దోష
మానంతయు నుండదు.

ఇట్లు మనసుని సిద్ధించినను, దాని ద్రవ్యత్వనిత్యత్వము లెట్లు
సిద్ధించును ?

“తస్య ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే”

తస్య = ఆమనస్సుయొక్క, ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వ నిత్య
త్వములు, వాయునా = వాయు ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములను సాధించిన
హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = సాధింపబడినవని తెలిసికొన వలయును.

ఇంద్రియలక్షణము-“యద్దిశరీరాశ్రయంసత్ స్వసంయు
క్తైరే జ్ఞాత రషరోక్షపృతీణీసాధనం ద్రవ్యం తద్దింద్రియ
మిత్యుచ్యతే” శరీరము నాశ్రయించి తనతో సంయుక్తమైన
పదార్థమునందు ఆత్మకు ప్రత్యక్ష జ్ఞానసాధనమగు ద్రవ్యమే
ఇంద్రియ మనబడును. ఈలక్షణము పూణాది భాష్యాంద్రి
యములకును మనస్సునకును వర్తించును.

ప్రతి శరీరమునందును మనస్సు ఒకటి యుండునా? లేక అనేకములా?

“ప్రయత్నాయాగపద్యాత్ జ్ఞానాయాగపద్యా
చ్చైకమ్”

3. ౨. 3

ప్రయత్నాయాగపద్యాత్ = అన్ని యవయవములందును ఒకేమాట
క్రియా హేతుక ప్రయత్న ముదయింపకుండుటచేతను, జ్ఞానాయాగ
పద్యాచ్చ = ప్రతిపదార్థ విషయక జ్ఞానము నొకేమా రుదయింపక పోవుట
చేతను, ఏకమ్ = ఒక శరీరమున నొక్క మనస్సే యుండును.

మన స్సే యంగముతో సంయుక్తమైన నా యంగము
నందు క్రియను జనింపజేయు ప్రయత్నము కలుగును. ఇట్లే

మన స్నే యింద్రియముతో సంయుక్తమైన నా యింద్రియముతో తద్విషయకమైన జ్ఞాన మాత్మకు కలుగును. ఇది వై శేషికుల పద్ధతి. ప్రతి శరీరమునందు ననేక మనస్సులున్న పక్షమున అనేక ప్రయత్నములు ననేక జ్ఞానములు నొకే సమయమున ఆత్మయందు కలుగవలసి యుండును. క్రమముగా కలుగరాదు. లోకమున జ్ఞానప్రయత్నములు క్రమముగా కలుగుచుండుట జూచుచున్నాము. ఒకచో ప్రయత్నించువాడు అన్యత్ర పూర్వప్రయత్నమును సమాప్తి నొనర్పకయే ప్రయత్నింప నేరడు. ఇట్లే యొక విషయమునుగూర్చి తెలిసికొను సమయమున నన్య విషయములను గూర్చిన జ్ఞాన మేర్పడదు. కాబట్టి ప్రతి శరీరమునందును ఒక్కటే మనస్సుండునని భావము.

మనస్సును పరీక్షించి మరల నాత్మను పరీక్షింపదలచి తత్సాధకములయిన లింగములను ప్రదర్శించుచున్నాడు.

“ప్రాణాపాన నిమేషోన్మేష జీవన మనోగతీంద్రియాంతరవికారాః సుఖదుఃఖేచ్ఛా ద్వేషప్రయత్నాశ్చాత్మనో లిజ్ఞాని” 3.౨.౪

ముఖనాసికలద్వారా వెలుపలికి వచ్చు స్వభావము కలదై, ఉద్ధర్వగతి కలిగి శరీరమునందు సంచరించువాయువు ప్రాణమనబడును. మూత్ర పురీషములను క్రిందికి నడుపుటలో హేతువై, ఆధోగతి కలిగి దేహమున సంచరించువాయువు అపానము అనబడును. కనురెప్పలను సంయోగింపజేయుక్రియ నిమేషమనబడును. వాని విభాగ నిమిత్తమగు కర్మము ఉన్మేషమనబడును. శరీరపు వృద్ధిక్షయ సంగోహశాపకములు జీవన కార్యమగుటచే జీవనమనబడును. ఇదే ప్రాణధారణము. అభిమత విషయములను గ్రహించు నింద్రియములతో సంబంధమునకై ఆయాపదార్థములం దేర్పడు

మనోవృత్తి మనోగతి యనబడును. కమలాశలాదుల రూపమును కంటితో చూచుటతోడనే రసానుస్మృతి పూర్వకముగా లాలాజల సంప్లవాత్మకమైన రసనేందియ వికారము ఇంద్రియాంతర వికారమనబడును. ధర్మము వలన జనించి యనుకూల వేదనీయమైన గుణము నుభయము. అధర్మ జన్యమై ప్రతికూల వేదనీయమైన గుణము దుఃఖము. తనకొఱకొ లేక పరులకొఱకొ అప్రాప్తార్థపార్థనము ఇచ్చి యనబడును. ద్విష్ట సాధనతాజ్ఞానజన్యమగు గుణము ద్వేషమనబడును. కృతికి పర్యాయమై చేష్టాజనకమగు గుణము ప్రయత్నమనబడును. సూత్రమునందలి చకారము “జ్ఞానము ఆత్మలింగముగా పూర్వము వర్ణింపబడినద” ని సూచించును. కాబట్టి, ప్రాణాపానములు నిమేషోన్మేషములు, జీవనము, మనోగతి, ఇంద్రియాంతర వికారము, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేష ప్రయత్నములు నన్నియు జ్ఞానమువలె, ఆత్మనః = జీవాత్మయొక్క, లిక్ష్వాని, = సాధక ప్రమాణములు. అని సూత్రార్థము.

(౧) శరీరము నందలి ప్రాణాపానాది నామములతో పిలువబడు వాయువు ఊర్ధ్వాధోభాగములకు నడుచుచుండును. వాయు స్వభావమునకు విపరీతమగు నీ యూర్ధ్వాధోగమనము ప్రయత్నవంతుడగు శరీరానిస్తాత యొకడు లేకున్న జరుగనేరదు. కాబట్టి తిర్యగమన స్వభావమగు వాయువును తన యిచ్చవచ్చినట్లు ఊర్ధ్వాధోభాగముల నడుపునదే యాత్మ యనబడును.

(౨) నోదనాభిఘాతాదులయిన దృష్టకారణములు లేకయే యేర్పడుచుండు నిమేషోన్మేషములను కర్మములు, కొండొకని ప్రయత్నము లేకున్న కలుగనేరవు. దారుయంత్రమును నడుపువానివలె నిమేషోన్మేషములను కలిగించువాడే ఆయాత్మ యనబడును.

(3) జీవనమని చెప్పబడు ప్రతిక్షణ శరీర వర్ధనము, క్షత సంరోహణాదులును అధిష్ఠాత లేకున్న జరుగనేరవు. గృహము వర్ధనాదుల నొనర్చు గృహపతివలె ఆహారాదుల ద్వారా శరీర వర్ధనాదుల నొనరించువాడే యాత్మ యనబడును.

(౪) అభిమత విషయ గ్రాహకములగు నింద్రియముల సంబంధముకొఱకు, శరీరాభ్యంతర ప్రదేశములం దేర్పడు మనోగతి ప్రేరకుడు లేకున్న గలుగనేరదు. కందుక ప్రేరక బాలకునివలె నాయూ యింద్రియములతో సంబంధింప జేయుటకై మనస్సును ప్రేరించువాడే ఆత్మ.

ఇట్లే ఇంద్రియాంతర వికారము, సుఖదుఃఖములు మున్నగు వానిద్వారా ఆత్మను సిద్ధపరుచు ననుమానములను పాఠకు లూహింతురుగాత.

ఇక్కడ జ్ఞానాద్యనిత్యగుణములు నిత్యమై యాత్మ లింగములుగా సూత్రింపబడినవి. కాని యివి మనో విశిష్ట ఆతకు చెందుచుగాని కేవలాత్మకు చెందవు. కేవలాత్మ క్షూన్య నిత్యము. ధర్మముల యుపచయాపచయములవలన ధరిటయందు వికార మేర్పడుట సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము. ముక్తావస్థయందు మనోయోగము లేకుండుటచే కేవలాత్మ నిర్వికారమై విలసిల్లును.

జ్ఞానాది సాధకముల ద్వారా ఆత్మ సిద్ధించినప్పటికి దాని ద్రివ్య త్వ నిత్యత్వములెట్లు సిద్ధింపగలవు ?

“తస్య ద్రివ్యత్వనిత్యత్వే వాయునావ్యాఖ్యాతే” 3.౨.౫

వాయువును నిత్య ద్విన్యమని నిర్ణయించిన సాధనములే ఆత్మ నిత్యత్వ ద్రవ్యత్వములు సాధించునని సూత్రార్థము. కాని, ఆత్మ పరమార్థనిత్యము. వాయువువలె ఆప్యలయ నిత్యము కాదని తెలిసికొనవలయును.

దృష్టలింగము ద్వారా ఆత్మను సాధింపవలెనుగాని, భానాది లింగ ములవలన నేమి పుష్కజనము?

“యజ్ఞదత్త ఇతి సన్నికరే ప్రత్యక్షాభావాత్

దృష్టలింగం న విద్యతే”

3. ౨. ౬

సన్నికరే = యజ్ఞదత్తునితో, తచ్ఛ్రవణః సంయోగమనెడి సన్నికర్ష మేష డిన, యజ్ఞదత్తుడు అను, ప్రత్యక్షాభావాత్ = శరీరము ప్రత్యక్షమైనను, యజ్ఞదత్తుడని శరీరాధిస్థాతయైన ఆత్మజ్ఞానము కలుగదు కాబట్టి దృష్ట లింగమ్ = దృష్టవ్యాప్తికమయిన సాధక ప్రమాణము, నవిద్యతే = లేదు.

మన మెవరినైన కన్నులతో చూచిన నతని శరీరము ప్రత్యక్షమగును. కాని, అతడు గోవిందుడో, యజ్ఞదత్తుడో మరియెవరో తెలియదు. ఆ యా శరీరములందుండు ఆత్మ లను గుర్తింపదగు ప్రత్యక్ష సాధన మొకటియు లేదని సూత్ర భావము.

అట్లగుచో భానాది లింగముల వలన నెట్టి యాత్మ సిద్ధించును?

“సామాన్యతో దృష్టాచ్చావిశేషః”

3. ౨. ౭

సామాన్యతో దృష్టాత్వంచ = సామాన్యతో దృష్టమను సంజ్ఞగల భానాదుల వలన, ఆవిశేషః = ఆత్మత్వాది సామాన్య విశేషరహితమగు నొకద్రవ్యము మాత్రము సిద్ధించును.

ఇది ఆత్మలను విశేష జ్ఞానమెట్లు కలుగును.

“తస్మా దాగమికః”

3. ౨. ౮

తస్మాత్ = సామాన్యతో దృష్టమనుమానమువలన సామాన్యముగాద్రవ్యమొకటి సిద్ధించును కాబట్టి, ‘ఆత్మ’ అను విశేష జ్ఞానము. అగమికః = వేదసిద్ధము.

“యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూ ద్విజా
నతః”
యజు. ౪౦.2

“ఆత్మానంచే ద్విజాసీయాత్” బృ. ఉ. ౪.౪.౧౨
ఈ వేదోపనిషద్వాక్యములలో ఆత్మశబ్దము ప్రయోగింప
బడియున్నది.

ఆత్మయనుదానిని పృథివ్యాదులలో నొకటిగా నంగీకరింపక అతి
క్తముగా నాగమిక ద్రవ్యముగ నంగీకరింపనేల :

“అహమితి శబ్దస్య వ్యతిరేకాన్నాగమికమ్” 3.౨.౯

అహమితి శబ్దస్య = ఆత్మయందు నిరూపమైన (అహమ్) నేను అనుపదము,
వ్యతిరేకాత్ = పృథివ్యాది వాచకములకంటె భిన్నమగుటవలన, వానిలో
నొకటి కానేరదు. కాబట్టి, నాగమికమ్ = ఆగమ సిద్ధమైన ఆత్మను
కాదన పిలువదు.

ఏశబ్ద మే యర్థమునకు వాచకమో అది దానితో
నన్వయించుట లోకమున జూచుచున్నాము. సామానాధికర
ణ్యమే అన్వయ మనబడును. తదభావము వ్యతిరేకమనబడును.
ఆత్మ పృథివ్యాదులలో నన్యతమమగునేని ఆత్మ నిరూప
మగు శబ్దము పృథివ్యాదులకు వ్యతిరేకము కాదనదు. (ద్రవ్యం
భూః ఇతివత్ అహంభూః అహముదకమ్ ఇతి దృశ్యేత)
'భూమి ద్రవ్యము' అని ప్రయోగింప బడునట్లు 'నేను భూమి-'
'నేను జలము-' అని ప్రయోగింప బడవలసినది. కాని, అట్లు
ప్రయోగింపబడుట మనమెన్నడును జూచి యుండము.
కాబట్టి 'నేను' (అహమ్) అను శబ్దముచే వ్యవహరింపబడు
నాత్మ పృథివ్యాదులలో చేరక తద్భిన్నమే యని స్పష్టపడు
చున్నది.

ఈ విషయమున ప్రత్యక్షాత్మవాది యిట్లాక్షేపించుచున్నాడు.

“యది దృష్టమన్వత్ మహం దేవదత్తోఽహం యజ్ఞదత్త ఇతి” 3.౨.౧౦

అహం దేవదత్తః, అహం యజ్ఞదత్తః ఇతి = ‘నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను’ అని, అన్వత్తయది దృష్టం=ప్రత్యక్షజ్ఞానముండగా అనుమానాదులతో నేమిపని? అని సూత్రార్థము.

ప్రత్యక్ష సిద్ధవస్తువును అనుమానము ద్వారా సాధించుట నిష్ప్రయోజనము. కావుననే, న్యాయవార్తిక తాత్పర్య టీకా గ్రంథకారులయిన శ్రీవాచస్పతి మిత్రులు “నహి కరిణి దృష్టే చీత్కారేణ త మనుమిమ తేఽనుమాతారః” ఏనుగును కంటితో చూచిన తరువాత నైయాయకులు చీత్కారము ద్వారా ఏనుగు ననుమానింపరని వ్రాసి యున్నారు. ‘నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను’ అని ప్రత్యక్ష సిద్ధమగుచుండ ప్రత్యగాత్మ ననుమానము ద్వారా సాధింపనేల? అని సూత్రీభావము.

సమాధానము-

“దృష్టాత్మని లింగే ఏక ఏవ దృఢత్వాత్ ప్రత్యక్షవత్ప్రత్యయః” 3.౨.౧౧

ఆత్మని=ఆత్మకు సంబంధించిన, లింగే = జ్ఞానేచ్ఛాది లింగము, దృష్టే = ఘటమును తెలిసికొనుచున్నాను, పటమును కోరుచున్నాను అను నిట్టి జ్ఞానములభింపగా, ఏక ఏవ = ఒకే ఆనుమానిక జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆ జ్ఞానము, దృఢత్వాత్ = లొలగింప శక్యము గానందున, ప్రత్యక్షవత్ప్రత్యయః = ప్రత్యక్షమువలె తోచును కాని ప్రత్యక్షముగాదు.

నేను తెలిసికొనుచున్నాను. కోరుచున్నాను. చేయుచున్నాను. అని కలుగు జ్ఞానేచ్ఛా కృతులనుబట్టి “దృష్టవ్యాతి

రిక్తమై ప్రత్యగాత్మయను నొకవస్తువు కలదు. అందు జ్ఞానాదు లాశ్రియించి యున్నవి" యని యొక జ్ఞాన ముదయించును. అది దృఢముగా నుండుటచే ప్రత్యక్షమువలె తోచునుగాని ప్రత్యగాత్మ యెన్నడును ప్రత్యక్షవిషయము గాదు. కావుననే ముందు సూత్రకారుడు "తత్ప్రాత్యా మనశ్చాప్రత్యక్షే" ౮.౧.౨) అని వర్ణించి యున్నాడు.

లైంగిక ప్రత్యక్ష గోచరమగుటచే మే మాత్మను ప్రత్యక్షమగుట లేదు. నేను దేవదత్తుడను. నేను యజ్ఞదత్తుడను అని కలుగు మానసప్రత్యక్ష విషయ మగుటచే ప్రత్యక్షమనుచున్నామందురేని దానికి సమాధానము—

“దేవదత్తో గచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో గచ్ఛతి త్యుపచారా చ్ఛరీరే ప్రత్యయః” 3.౨.౧౨

దేవదత్తో గచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో గచ్ఛతి ఇతి = దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడు యజ్ఞదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడు అని, ఉపచారాత్ = లక్షణద్వారా, శరీరే ప్రత్యయః = శరీర విషయక జ్ఞానము.

(అన్వయానుపపత్తిర్వా తాత్పర్యానుపపత్తిర్వా లక్షణాబీజమ్) లక్ష్యార్థమునకు కారణము అన్వయానుపపత్తియో తాత్పర్యానుపపత్తియో యగును. కాబట్టి శరీర విశిష్టప్రత్యగాత్మయందు శక్తములయిన దేవదత్తాది పదములు అన్వయానుపపత్తిచేత, లక్షణాన్వత్తిచే శరీరమునందు వర్తించును, అని భావము.

లక్షణార్థమున శంక.

“సందిగ్ధ స్తూపచారః”

3.౨.౧3

ఉపచారః = పైసూత్రమున జెప్పబడిన లక్షణార్థము, సందిగ్ధః = సంశయ గ్రస్తము.

దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడనిన దేవదత్తుని శరీరమువెళ్ళుచున్నదని లక్షణార్థ మొనర్చుటకు తగిన సేతువు నిర్దేశింపబడకుండుటచే నయ్యది సందిగ్ధమని భావము.

దేవదత్తాది పదములు లక్షణావృత్తిచేత శరీరమునందు వర్తింపకున్న నెందు వర్తించును?

“అహమితి ప్రత్యగాత్మని భావాత్ పరత్రాభావా
దర్థాంతర ప్రత్యక్షః” 3.౨.౧౪

అహమితి = నేను దేవదత్తుడను అను ప్రత్యయము, ప్రత్యగాత్మని భావాత్ = తనలో గలుగుటవల్లను, పరత్రాభావాత్ = ఇతరత్రాగలుగక పోవుటవల్లను, అర్థాంతర ప్రత్యక్షః = శరీరముకంటె భిన్నమైన ప్రత్యగాత్మ విషయమేగాని శరీరవిషయము గాదు.

నేను అను జ్ఞానము ప్రత్యగాత్మయందు గలుగును. అన్యత్రా గలుగదు. ఈ జ్ఞానము శరీరవిషయికమైన అన్య శరీరములందును గలుగవలయును. అట్లు గలుగకుండుటచే ఆత్మ ప్రత్యక్షమనియే యెరుంగవలయునని పూర్వపక్షాభిప్రాయము.

సమాధానము.

“దేవదత్తో గచ్ఛతీ త్యుపచారా దభిమానాత్తావచ్ఛ
రీర ప్రత్యక్షోఽహంకారః” 3.౨.౧౫

దేవదత్తోగచ్ఛతీతి = దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు, యజ్ఞదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు అను ప్రత్యయమువలె, ఉపచారాత్ = లక్షణచేత, అభిమానాత్ శరీరప్రత్యక్షః = శరీరమే ఆత్మయనెడి యాత్మాభిమానమున-శరీరమున-ప్రత్యక్షము, అహంకారః = నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను అను అహం ప్రత్యయము.

నేను ఎఱ్ఱగా నున్నాను, నేను చిక్కుచున్నాను. అను
నభిమానమువలన దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడను జ్ఞానము
లక్షణచేత శరీర విషయకమయినట్లు 'నేను దేవదత్తుడను
యజ్ఞదత్తుడను' అను అహం ప్రత్యయము సైతము శరీర విష
యమే గాని యన్యము కాదని భావము.

మరల శంకించుచున్నాడు-

“సందిగస్తూపచార్య”

3. ౨. ౧౬

అహంకారము శరీర ప్రత్యక్షమేకాని అర్థాంతర ప్రత్యక్షము
కాదనుటకు తగిన హేతువు నిర్దేశింప బడలేదనియే యీ
సూత్రాభిప్రాయము.

మరల శంకను పరిహరించుచున్నాడు-

“నతు శరీరవిశేషాత్ యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్రయో

ర్జ్ఞానం విషయః”

3. ౨. ౧౭

యజ్ఞదత్త విష్ణు మిత్రయోర్జ్ఞానమ్ = నేను యజ్ఞదత్తుడను, నేను విష్ణుమిత్రు
డను అను జ్ఞానము, శరీర విశేషాత్ = శరీరవిషయిక మగుటవలన, విషయః =
ఆత్మ విషయము, నతు = కాదు.

ఆత్మ కూటస్థ మగుటచే కేవలాత్మయందు ముఖ్య
గౌణగుణము లేవియు కలుగనేరవు. శరీరమున గమనము
ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నది. కాబట్టి దేవదత్తాది శబ్ద
ములు లక్షణచేత శరీరమున వర్తించుటకెట్టి హానియు నగ
పడదు. అట్టియెడ సం దేహమేలయని సూత్రాభిప్రాయము.

‘దేవదత్తోహం. నేను దేవదత్తుడను? ప్రత్యయములు శరీర విషయకములగు నెడల సామాన్యతోదృష్టమగుటచే ఆత్మ యాగమికమేకాని ఆమమానికము కానేర దందుచేసి.

“అహమితి ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం శబ్దవద్వ్యతిరేకా
వ్యభిచారా ద్విశేషసిద్ధిర్నాగమికః” 3.౨.౧౮

ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం = ముఖ్యయోగ్యములద్వారా, అహమితి = నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను అను జ్ఞానముచేత, శబ్దవద్వ్యతిరేకావ్యభిచారా ద్విశేష సిద్ధిః = శబ్దగుణము ద్వారా ఆకాశము సిద్ధించునట్లు ఆత్మ అను విశేషపదార్థము సిద్ధించుటవలన, నాగమికః = అగమమాత్ర సిద్ధ మన నొప్పుడు.

శబ్దగుణము పృథివ్యాద్యప్త ద్రవ్యములందు లభింపనిదై తన కాశ్రయ భూతమగు నాకాశ ద్రవ్యమును పృథివ్యాదులకు భిన్నముగా నెట్లు సిద్ధింప జేయుచున్నదో అట్లే ‘నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను’ అను నిట్టి ప్రత్యయము పృథివ్యాద్యప్త ద్రవ్యములం దనుపలబ్ధమై తన కాశ్రయభూతమగు ఆత్మను సిద్ధింప జేయుచున్నది. కాట్టి పరిశేషాద్యనుమాన ప్రమాణగమ్యమగుటచే ఆత్మపదార్థము కేవల మాగమిక మనరాదు. అనుమానాగమములను ప్రమాణాద్యయ సిద్ధమని యెరుంగవలయును.

ఆత్మ ద్రవ్య మింతవరకు పరీక్షింపబడినది. ఇకముందు ఆత్మ నానాత్వమును పరీక్షింపదలచి పూర్వపక్షమును సూత్రించుచున్నాడు.

“సుఖదుఃఖిజ్ఞాన నిష్పత్త్య విశేషాదైకాత్మ్యమ్”

వికాత్మ్యమ్ = చైత్ర మైత్రాదుల శరీరములు భిన్నము లైనను వానిలోని ఆత్మ మాత్ర మొక్కటే. కారణ మేమన ? సుఖదుఃఖిజ్ఞాన

నిష్పత్త్యవిశేషాత్ = ప్రతి శరీరమునందును సుఖము దుఃఖము జ్ఞానము మున్నగు గుణము లున్నవియు లగుటయే కారణము.

శబ్ద గుణాశ్రయభూతమగు నాకాశ మొక్కటియైనట్లు సుఖదుఃఖ జ్ఞానాది లింగములచే నిష్పన్నమగు నాత్మయు నొక్కటియే యని సూత్రాభిప్రాయము.

సమాధాన సూత్రము-

“వ్యవస్థాతో నానా”

౩.౨.౨౦

వ్యవస్థాతః = నానాభేదములచే భిన్నములయిన సుఖదుఃఖములు ఒక యాత్మకు సంబంధించినవి మరియుక యాత్మకు సంబంధించిన వానితో కలియ వుండుటంబట్టి, నానా = ఆత్మయొక్కటికాదు, అనేకములని యెరుంగ వలయును.

బాల్యవస్థయం దనుభవించిన సుఖదుఃఖాదులువృద్ధా వస్థ యం దనుసంధింపబడును. నేను బాల్యమున సుఖమనుభవించితిని — నేను దుఃఖము ననుభవించితిని అని స్మరింపబడును. అట్లే యెల్ల శరీరములందు నొకే యాత్మ యున్న యెడల ఒక శరీరమున నేర్పడు సుఖదుఃఖములు మరియొక శరీరమున తెలియవలసి యుండును. ఒకరు సుఖులైన నెల్లరు సుఖులును, ఒకడు దుఃఖియైన నెల్లరు దుఃఖులును కావలసి యుందురు. లోకమున నట్లు జూడజాలకున్నాము. కాబట్టి యాత్మ యొక్కటి యన వీలుకాదు. ప్రతిశరీరమున కొక యాత్మ భిన్నముగా నుండవలయును.

యక్తితో ననేకాత్మలు సిద్ధించినను శాస్త్ర మంగీకరించునాయన,

“శాస్త్రసామర్థ్యాచ్చ”

3. ౨. ౨౧

శాస్త్రమువల్లను అనేకాత్మలు రూపింపబడుచున్నవి.

“యేసమానాః సమనసో జీవాజీవేషు మామకాః”

యజు. ౧౯. ౪౬

“చేతనశ్చేతనానామ్”

కఠ. ౫. ౧౩

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

తృతీయాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం వైశేషిక దర్శనము

చతుర్థాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాధ్యాయములందు పృథివ్యాది నవద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినవి. జీవేశ్వర భేదములచే భిన్నమగు నాత్మ ద్రవ్యమును విడిచి విడిచి లిన ద్రవ్యములకు మూలకారణమైన ప్రకృతి పదార్థమును పరీక్షింపగోరి యీ యధ్యాయమున ముందు ప్రకృతి స్వరూపమును చూపుచున్నాడు మహర్షి.

“సదకారణవ నిత్యమ్”

ర.గ.౧

సత్ = ఉనికి గలదై, అకారణవత్ = కారణము లేనిదగుచు, నిత్యం = పరిణామి నిత్యమగునది పృథివ్యాదులకు మూలకారణము, అదే ప్రకృతి యనబడును.

ప్రకృతి (సత్) ఉనికిగల దనుటచే అసత్తనిగాని అభావమనిగాని యననొప్పుదు. కారణము లేని దనుటచే ఇచ్ఛారూప గుణమనంజనదు. నిత్యమనుటచే క్షణికమగు విజ్ఞానముకంటెను కూటస్థ నిత్యమను బ్రహ్మకంటెను భిన్నమనియే సూత్రాభిప్రాయము.

ప్రకృతి సత్పదార్థమనుటకు హేతువేమి ?

“తస్య కార్యం లిజ్గమ్”

ర.గ.౨

తస్య = నిత్యమూలకారణమగు ప్రకృతియొక్క సద్భావమునకు, కార్యం = ఇంద్రియ గోచరమగు నీ జగద్రూపమగు కార్యము, లిజ్గమ్ = ప్రమాణము. హేతువు.

ప్రతి కార్యము సోపాదానకము - ఘటాదులవలె. ఈ జగత్తుకూడ సానయన మగుటవలన సోపాదానకమే కావలయును. కాబట్టి యీజగత్తునకు ఉపాదానకారణము (సమవాయికారణము) అయిన వస్తువే నిత్యమైన మూల కారణము ప్రకృతి యనబడును.

కారణమునకు కార్యమెట్లు లిప్తము - హేతువు - ప్రమాణమగును?

“కారణభావా త్కార్యభావః”

౪.౧.౩

కారణభావాత్ = కారణ సత్వమువలన, కార్యభావః = కార్యసత్వ మునునది నియమము.

ఏ పదార్థముయొక్క సత్త్వాసత్త్వముల వలన దేని సత్త్వాసత్త్వము లుండునో ఆ పదార్థము దానికి లింగమని ధృవమైన నియమము. కార్య భావాభావములు కారణ భావాభావములవలన నియమముగా నేర్పడుచున్నవి. ఈ నియమ మెక్కడను తప్పదు. కాబట్టి కార్యమునకు కారణము లింగమగును.

మనఃసూక్ష్మ లోకమునగల కొండొక స్థూల ఘటాది కార్యమును అనయవములుగా విభజించుచు పోయిన చివర కొక యల్పతమానయన విభాగావస్థను పొందుదుము. ఆ యల్పతమానయనము విద్యుత్సహాయమునను విభజింప వీలు గాని పరిస్థితిలో నుండియుండును. అట్టిదానినే పరమాణు వందురు. ఆపరమాణువు లనంతములు. ఈ పృథివ్యాది పర మాణువులు వేయి తరములలోను లెక్కింప నలవిగావు. అవి యవాంతర భేదములచే ననేక విధములయ్యు సత్వరజ స్తమో భేదములచే మువ్విధముల విభజింప బడుచున్నవి.

సాంఖ్యయోగ వేదాంతములు వానిని గుణములని న్యవహరింతురు. వై శేషికులు, గౌతములు, మీమాంసకులు, పరమాణువులందురు. శ్వేతాశ్వతర శాఖీయులు లోహిత శుక్లకృష్ణనామముల పిలుతురు. ఈ పరమాణువులన్నింటి యొకానొక దివ్య శక్తి స్వరూపమే, ప్రమాణ కుశలుల కనధిగమ్యమై యోగులకు దుర్లక్షమై ముముక్షువులకు దురతిక్రమమై మూలకారణము ప్రకృతి యనబడుచున్నది. దానినే సాంఖ్యయోగ వేదాంతములు తదితర వైదికులు సామ్యావస్థ యందురు. దైవీ శక్తి-పరాశక్తి-మాను-మహామాను-ప్రకృతి-అవ్యక్తము అవ్యాకృతమునని యామూలకారణమగు ప్రకృతికి నామాంతరములు. ఈ మూల ప్రకృతియందే ప్రళయ వేశయందు సమస్త ప్రపంచము సుషుప్తి ననుభవించుచున్న ప్రాణి జాతమువోలె తమస్సుచే నిగూఢమై పిండిభూతమై యుండును. అప్పుడు ప్రకృతి స్వధ యనబడును. పవిత్ర వేదములం దిది యిట్లే నర్ణింపబడి యున్నది.

“నమృత్యురాసీ దమృతం నతర్హి నరాత్ర్యా అహ్న ఆసీ త్ప్రకేతః, ఆసీదవాతం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యద్ నపరః కించనాస” ఋ.మం.౧౦సూ.౧౨౯

ప్రాణుల భోగోపలబ్ధి కొఱకు భగవత్సిస్త్వవల్ల నామూలప్రకృతియందు క్షోభ యేర్పడును. ఆ క్షుబ్ధప్రకృతి యందు సత్త్వగుణ బహుళమగు నొకభాగ మేర్పడుచున్నది. అది మహత్తనబడును. ఆ మహత్తుయొక్క అనన్త విశేషమే అహంకార మనబడును. ఆ అహంకారమునకు సంబంధించిన

సత్త్వగుణ బహుళమగు భాగమునుండి యీశ్వర నియమము ననుసరించి ప్రతిజీవి కొక్కొక్క మనస్సు మధ్యమ పరిమాణముగలది యుత్పన్న మగును. తమోగుణ బహుళమగు భాగమునుండి దిక్కాలములు జనించును. అవి వ్యాపకములు. మణియు, వ్యాపకమగు శబ్ద తన్మాత్ర) అణు పరిమాణములు గల స్పర్శతన్మాత్ర- రూపతన్మాత్ర)- రసతన్మాత్ర)- గంధ తన్మాత్ర)లు జనించును. ఇందు తుదినాలుగు తన్మాత్ర)లు వైశేషిక గౌతమ మీమాంసకులచే ద్వ్యణుకము లనబడును. శబ్దతన్మాత్రవలన ఆకాశము పుట్టును. స్పర్శతన్మాత్రవలన త్ర్యణుకాది క్రమము ననుసరించి మహావాయువు జనించును. ఇట్లే రూపరస గంధ తన్మాత్ర)ములవలన అగ్ని-జల-వృధివీ భూతములు పుట్టుచున్నవి. ఇది సంక్షిప్త సృష్టి క్రమము.

కార్యరూప హేతువువలన నొకింత మూలకారణము సిద్ధించును గాని యది నిత్య మనుటలో ప్రమాణమేమి? యన-

“అనిత్యఇతి విశేషతః ప్రతిషేధభావః” ర.౧.౪

అనిత్యఇతి = నిత్యపదార్థమొందు లేదని చెప్పవారి, విశేషతః = విశేషము యొక్క నిత్యముయొక్క, ప్రతిషేధభావః = నిషేధమే ప్రమాణము.

నిత్యభావ పదార్థమొందు బ్రహ్మాండమున లేని పక్షమున అనిత్యమని మనము నిషేధించు పదార్థ మెయ్యది? నిషేధమునకు ప్రతియోగిగానుండు నది యే నిత్యమని తాత్పర్యము.

భావ పదార్థము లన్నియు సుత్పత్తి వినాశవంతము లగుటచే నా తారతమ్యము గాని తదేక్షయా మాప్రతిషేధ మందురేని,

“అవిద్యా”

ర.౧.౫

భావ పదార్థము లన్నియు నుత్పత్తి వినాశవంతములని మీరెంచుట (అవిద్యా) భ్రాంతి యగును. నిరవయవ భావ పదార్థములు ఉత్పత్తి వినాశవంతములుగావు. ఆ నియమము సావయవపదార్థములకే చెలును.

నైదికులు జీవేశ్వర ప్రకృతులనెడి భావత్రయమును నిరవయవమనియు మిగిలిన ప్రపంచము సావయవమనియు నెఱుఁగు. అందు జీవేశ్వరులు కూటస్థ నిత్యములు- ప్రకృతి పరిణామి నిత్యము.

పృథివ్యాదులకు మూల కారణము ప్రకృతి యనునది యెకటి యున్నది కన్నులచేల కనబడదు?

“మహత్వనేక ద్రివ్యవత్వాత్ రూపాచ్ఛోపలభిః”

మహతి = మహత్వమాణముగల ద్రవ్యమునందుండు, అనేక ద్రివ్య వత్వాత్ = అనేక ద్రివ్యసమవేతత్వమువల్లను, రూపాచ్ఛ = రూప సమవాయమువల్లను, ఉపలబ్ధి, = అది చక్షుర్దోచరమగును.

మహత్వ పరిమాణముగల యేద్రివ్యమున ననేకద్రవ్య వత్వము రూపము నుండునో అదియే కన్నుల కగపడును. మూలకారణమగు ప్రకృతియం దనేకద్రవ్యములు సమవేతము గానుండుటచే నది కంటి కగపడకున్నది.

మహాభూతమగు వాయువునందు అనేక ద్రివ్యసమవేతత్వ మున్నది కదా అది యేల కంటికగపడదు?

“సత్యసి ద్రివ్యత్వే మహత్వే రూపసంస్కారా

భావాత్ వాయోరనుపలభిః”

౪.౧.౨

ద్రివ్యత్వే = అనేక ద్రవ్యవత్వము, మహత్వే = మహత్వమాణవత్వము, సత్యసి = ఉన్నప్పటికి, రూపసంస్కారాభావాత్ = రూపసంబంధము లేకపోవుటవల్ల, వాయోరనుపలభిః = వాయువుకంటికి కనబడదు.

దేని సంబంధమువల్ల ద్రవ్యము చక్షుర్గోచర మగునో, ఆరూపమెట్లు కంటికి కనబడును?

“అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్, రూపవిశేషాచ్చ,
రూపోపలబ్ధిః” ర.౧.౮

అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్ = అనేక ద్రవ్యములు సమవేతములై యుండునట్టియు మహత్పరిమాణము గలిగినట్టియు, ద్రవ్యమునందు సమవేతమై యుండుటవల్లను, రూపవిశేషాత్ = ఉద్భూతత్వానభిహూతత్వముల కాశ్రయమగుటవల్లను, రూపోపలబ్ధిః = రూపము కంటికి కనబడును.

అనేకావయవ ద్రవ్యములచే నేర్పడి మహత్పరిమాణవంతమైన ద్రవ్యమునందు ఏరూపము సమవాయ సంబంధముతోనుండి యుద్భూతత్వాది విశేషముల కాశ్రయమగునో ఆరూపమే చక్షుర్గోచర మగును. ఇతరరూపము కనబడదు.

ప్రత్యక్ష గ్రహణ యోగ్యత్వ ముద్భూతత్వ మనబడును. బలవత్సహ తీయగ్రహణకృతమగు సగ్రహణత్వము అభిభవమనబడును.

“తేన రసగంధస్పర్శేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్” ర.౧.౯

తేన=రూపోపలబ్ధికిని ద్వేషంపబడినప్రయోజకత్వముచేత, రసగంధస్పర్శేషు= రసగంధ స్పర్శములయిన విశేష గుణములందు, జ్ఞానం=వాసన, నాసికాది జ్ఞానముకూడ, వ్యాఖ్యాతమ్=నిరూపించబడినదని యెరుగవలయును. పాషాణాది గంధము నాసికకు గోచరము గాకుండుటచే పై లక్షణ మట వ్యభిచరించునను సందేహమును దూరమొనర్చుచున్నాడు.

“తస్యాభావా దవ్యభిచారః” ర.౧.౧౦

ర.౧.౧౦

తస్య=గంధ విశేషము, అభావాత్ = లేకుండుటవలన, అవ్యభిచారః = పై నియమమున నెట్టి దోషమునులేదు.

పాషాణాదులలో గంధముండును గాని అనుద్భూత రూపమున నుండును. కాబట్టి నాసిక కుపలబ్ధముకాదు. అందు వల్లనే లక్షణమున అనేక ద్రవ్య సమవేతత్వముతో బాటు

గంధ విశేషత్వము నుండుట యవసరమని సూచింపబడినది. విశేషత్వ మనగా ఉద్భూతత్వమున అనభిభూతత్వమని పైన నర్థించియున్నాము.

రూప రసగంధ స్పర్శాదులు బాహ్యేంద్రియములలో నొక్కొక్క వానిచే నుపలబ్ధము లగునని చెప్పినట్లు సంఖ్యాది గుణాంతరముల యుపలబ్ధిగల ప్రయోజకత్వమును నిరూపించుచున్నాడు.

“సంఖ్యాః, పరిమాణాని, పృథక్త్వం, సంయోగ విభాగౌ, పరత్వా పరత్వే, కర్మచ, రూపద్రవ్య సమవాయా చ్ఛాత్సుషాణి” ర.౧.౧౧

సూత్రమునందలి చ కారము వలన స్నేహద్రవత్వజేగ గుణముల గ్రహింపవలయును. సూత్రమున వర్ణింపబడిన, సంఖ్యాపరిమాణము, పృథక్త్వము సంయోగ విభాగములు, పరత్వా పరత్వములు, స్నేహము, ద్రవత్వము, జేగము, కర్మము ఇవియున్నియు, రూపద్రవ్య సమవాయాత్ = రూపము గల ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవల్ల, చాత్సుషాణి = చక్షుర్గోచరములు స్పర్శగోచరములు నగునని సూత్రార్థము.

“అరూపిష్వచాత్సుషాణి” ర.౧.౧౨

పూర్వసూత్రముంతయు నిందు జోడింపవలయును. అనగా పై కెన్నిస సంఖ్యాదులన్నియు, అరూపిషు = రూపములేని ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండియు, అచాత్సుషాణి = చక్షుస్సన్నిభ గోచరములు కావు అని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

“ఏతేన గుణత్వే భావేచ సర్వేంద్రియజ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్” ర.౧.౧౩

ఏతేన = రూపాది గుణము లా యాయుందిరియ గోచరములగుననిచెప్పటచే, గుణత్వే = గుణములందుండు గుణత్వమును జాతియు, భావేచ = ‘సత్తా’ యను పరజాతియు, సర్వేంద్రియం జ్ఞానం = చక్షురాదీంద్రియము లన్ని

టికి విషయము లగునని, వ్యాఖ్యాతమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెవ
వలయునని సూత్రకారుని అభిప్రాయము.

(యేనేంది)యేణ యావ్యక్తి ర్గ్రహ్యతే తేనైవ తద్గ
తాజాతి' రితి) 'ఏవ్యక్తి యే యిందిరియముచే గ్రహింప
బడునో ఆవ్యక్తి యందలి జాతియు నాయిందిరియముచేతనే
గ్రహింబబడు'నను నియమము నిట స్మరింపవలయును.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిస్తాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాత్మ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

చతుర్థాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

చతుర్థాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

మూలకారణమగు ప్రకృతీసద్భావమును నిరూపించుటకు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము హేతువుగా నుదాహరింపబడినది కదా ! ఆ హేతుద్రవ్య మెన్నివిధముల నుండునన-

“తత్పునః పృథివ్యాది కార్య ద్రవ్యం త్రివిధం
శరీరేంద్రియ విషయ సంజ్ఞకమ్”

ర. ౨. ౧

తత్పునః = మూలప్రకృతి సద్భావమునకు లింగముగా నుదాహరింపబడిన,
పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యం = భూమి మున్నగు జన్యద్రవ్యము, శరీరేంద్రియ
విషయ సంజ్ఞకమ్ = శరీరము - ఇంద్రియము. విషయము ననుపేయలతో,
త్రివిధమ్ = మూడు విధములుగా నున్నది.

(భోక్తుర్భోగాయతనం, చేష్టేంద్రియార్థాశ్రయోవా
శరీరమ్) ఆత్మ సుఖదుఃఖముల ననుభవింప ననువగు నాయ
తనము శరీర మనబడును. చేష్టలకు, నింద్రియములకు నింద్రి
యార్థము లయిన శబ్దస్పర్శాదులకు నాశ్రయమైనది శరీర
మనబడును.

(శరీరేంద్రియ సంయుక్తై ర్దేహైశ్చ రవరోక్ష ప్రతీతి
సాధనం ద్రవ్య మింద్రియమ్) శరీరేంద్రియములతో సంయుక్త

ములయిన పదార్థముల ప్రత్యక్ష జ్ఞానమును ఆత్మకు కలిగించు సాధనము ఇంద్రియ మనబడును.

(శరీరేంద్రియ వ్యతిరిక్త త్వేనతి ఆత్మోప భాగ సాధనం ద్రవ్యం విషయః) శరీరేంద్రియములకు భిన్నమై ఆత్మకు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుటలో సాధనమగు ద్రవ్యము విషయమనబడును. ఇట్లు భూజల తేజో వాయువులు ప్రతిదియు మువ్వధములుగా నుండును. శరీరము లేకుండుటచే నాకాశము రెండువిధములు. శరీరేంద్రియములు రెండును లేకుండుటచే కాలము-దిక్కు నొక్కొక్క విధమై యున్నవి.

అందు అస్మదాదుల దేహము శరీరము, నాసాగ్రవర్తి ఘ్రాణ మింద్రియము, మృత్పాషాణాదులు విషయము నని పృథివిమువ్వధములు. (౧) జలచరముల దేహము-శరీరము. రస నాగ్రవర్తి జిహ్వా-ఇంద్రియము. సరిత్సముద్రహిమకరకాదులు-విషయమునని జలముమువ్వధములు. (౨) తేజోమండలస్థ సత్త్వముల దేహము-శరీరము, కృష్ణ తారాగ్రవర్తి చక్షువు-ఇంద్రియము, భామ-దివ్య-ఉదర్య- ఆకరజ భేదముల నొప్పునది-విషయమునని అగ్ని మువ్వధములు. (౩) వాయుమండలస్థ జీవుల దేహము-శరీరము, శరీరమంతటను వ్యాపించి యుండు శ్వక్కు-ఇంద్రియము. పృథ్వాదులను కంపింప జేయుటలో హేతువును శరీరాంతర్భాగముల సంచరించు ప్రాణమును-విషయము. ఇట్లు వాయువు మువ్వధములు. (౪) కర్ణ శక్కు-ల్యవచ్ఛిన్నాకాశము శ్రోత్రేంద్రియము, మిగిలిన ఆకాశము విషయమునని ఆకాశము రెండువిధములు.

పై జెప్పబడిన సుష్పిధములగు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యములు పంచభూతముల కలయికచే నేర్పడునా లేక యొక్కొక్కటి యొక్కొక్క భూతముచే నేర్పడునా?

“ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణాం సంయోగస్యాప్రత్యక్షత్వాత్ పంచాత్మకం సవిద్యతే” ర.౨.౨

శరీరేంద్రియ విషయము లనబడు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము, పంచాత్మకం = పంచభూతసంయోగము సమచాయకారణముగాగలది, సవిద్యతే = కాదు. ఎందువల్లనన, ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణాం = ప్రత్యక్షములగునట్టియు ప్రత్యక్షములు కానట్టియు ద్రవ్యములయొక్క, సంయోగస్య = పరస్పర సంయోగమును సంబంధము, అప్రత్యక్షత్వాత్ = ప్రత్యక్షము కాదు. అను నియమమువలన.

“గుణాంతరాభావాచ్చ” ర.౨.౩

ఈ సూత్రమునందలి చకారము పంచాత్మకము కాదనుటలో నిది మరియొక హేతువని తెలుపుటకు ప్రయోగింపబడినది. శరీరేంద్రియాది కార్యములు పంచాత్మకములు గావు. ఎందువల్లనన, గుణాంతరాప్రాదుర్భావార్థే = కారణ గుణములకంటె భిన్నగుణము గుణాంతర మనబడును. అట్టి గుణాంతరమిటు కనబడకున్నది. కాబట్టి పంచాత్మకము గాదని తెలియుచున్నది.

పంచాత్మకము గాకున్న త్ర్యాత్మక మగునా? యన.

“న త్ర్యాత్మకం” ర.౨.౪

పూర్వసూత్రమిటు ననువర్తించును. కాబట్టి గుణాంతరాప్రాదుర్భావము వలననే శరీరేంద్రియాదికార్యము త్ర్యాత్మకమును కానేరదు.

శరీరేంద్రియాదులు పంచాత్మకముగానీ, త్ర్యాత్మకముగానీ కాని పక్షమున గంధమువలె స్లేద పాకాది గుణములు జలజ్యోతి రనిభావములకు సంబంధించినవి వానియందేల కనబడుచున్నవి?

“అణుసంయోగ స్త్వప్రతిషిద్ధిః” ర.౨.౫

శరీరాది కార్యములందు, అణుసంయోగస్తు = జలాదుల యణువుల సంయోగము మాత్రము మాచే, అప్రతిషిద్ధః = నిషేధింపబడలేదు.

శరీరాది కార్యములు ఒక్కొక్క ద్రవ్యముచే నేర్పడినవి. ద్రవ్యాంతరములు వానికారంభకములుకావు. అనుటచే ద్రవ్యారంభక మగు నసమవాయి కారణరూప సంయోగము నిషేధింపబడినదికాని నిమిత్త కారణ భూతమగు సంయోగము ప్రతిషిద్ధము కానేరదు. అందువలన పృథివ్యారబ్ధ ద్రవ్యమునందు జలాదుల అణుసంయోగము ఉపప్తంభకముగా నుండునని భావము. కాబట్టి ఆయా ద్రవ్యగుణములు ప్రతికార్యమునందు కనబడుట దోషము కానేరదు.

“తత్ర శరీరం ద్వివిధం యోనిజ మయోనిజంచ”

తత్ర = శరీరేంద్రియ విషయములందు, శరీరం = శరీరనామక ద్రవ్యము, యోనిజం = కృత్కోటితముల సన్నిపాతము యోని యనబడును, దానివలన జనించినది యోనియనబడును, అయోనిజంచ = యోనివలన జనింపనిది అని, ద్వివిధం = రెండు విధములని సూత్రార్థము.

యోనిజ శరీరము మరల రెండువిధములుగా విభజింపనగును. జరాయుజము, అండజము, గర్భ వేష్టన చర్మపుటకము జరాయు ననబడును. దానినుండి పుట్టుటవలన మనుష్య పశుమృగముల శరీరములు జరాయుజములు. పక్షులయు సరీసృపములయు శరీరము అండజము.

అయోనిజము సాంకల్పికము, సాంసిద్ధికము, స్వేదజము, ఉద్భిజ్జము నని నాలుగు విధములు. ప్రజావతి సంకల్పమువలన సృష్ట్యాదియందు బుట్టిన మహర్షి-పశు-పక్షుల శరీరములు సాంకల్పికములు. యోగసిద్ధివలన నేర్పడిన

యోగుల శరీరములు సాంసిద్ధికములు. దంశమశకాదుల శరీరములు స్వేదజములు. తరుగుల్మలతాదుల శరీరము లుద్భిజ్జములు, అని తెలియనగును.

సర్గాదియందు జనించిన జీవాత్మల శరీరములు ఆయోనిజము లనుటకు హేతువేమి ?

“అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్” ౪.౨.౨

అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్ = నిశ్చిత దిగ్దేశ కారణములు గాకుండుట వలన సర్గాదియందలి శరీరములు ఆయోనిజములని సూత్రార్థము.

“ధర్మ విశేషాచ్చ” ౪.౨.౩

ఇందలి చకారమువలన అధర్మ విశేషము గ్రాహ్యము. ధర్మవిశేషాచ్చ = ధర్మాధర్మ విశేషముల వలన (ధర్మాధర్మ విశేషములన ప్రకృష్ట ధర్మాధర్మములని యభిప్రాయము)

సర్గాదియందలి శరీరములు భూత సూక్ష్మ కారణములవలననే యేర్పడునని యెంచిన నవి ఘటపటాదులకంటె విలక్షణములు కానేరవు. కాబట్టి ధర్మాధర్మసహకృత భూత సూక్ష్మ కారణములచే నేర్పడునని యీ సూత్రభావము.

అందు ధర్మవిశేష సహితమువలన సృష్ట్యాదియందలి మహర్షుల శరీరములును, అధర్మ సహితము వలన దంశమశకాది క్షుద్రజంతువుల శరీరములును, ధర్మాధర్మ సహితము వలన పశ్వాదుల శరీరములును, జనించునని వివేకము.

“సమాఖ్యాభావాచ్చ” ౪.౨.౪

(సమాఖ్యా = యాగికసంజ్ఞ) సమాఖ్యాభావాచ్చ = మనువు, అగ్ని, వాయువు, నను వేదోక్తసంజ్ఞల వలన సర్గాదియందు ఆయోనిజ శరీర భేదములుగలవని తెలియుచున్నది.

మహర్షుల సంజ్ఞలు ఇతర వాసుముల వలెనే వారి మాతాపితలచే సంతరింపబడినవని యేల చెప్పురాదు.

“సంజ్ఞాయా ఆదిత్వాత్”

ర. ౨. ౧౦

సంజ్ఞాయాః = మహద్వల సంజ్ఞలు, ఆదిత్వాత్ = మొదటివగుటవలన.
మహద్వలు సర్గాదియందు బుట్టినవారు. అంతకు
పూర్వము మరియెవరముత్పత్తియు నయియుండలేదు. అందుచే
మహద్వల సంజ్ఞలు వారికి పూర్వ ముద్భవించిన వ్యక్తులచే
నేర్పరుప బడినవని యెంచుట కవకాశము కానము.

“సన్త్యయోనిజాః”

ర. ౨. ౧౧

కాబట్టి సర్గాదియందు జనించిన మహద్వరి ప్రభృతుల శరీరములు, ఆయో
నిజాః సన్తి = యోనిలేకయే యేర్పడినవి.

ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమన—

“వేదలింగాచ్చ”

ర. ౨. ౧౨

వేదప్రమాణము వలనను అయోనిజ శరీరములు కలవని
సూత్రాభిప్రాయము. వైదిక ఉదాహరణములు—

(“విద్వాన్ దేవాన్ జగత్యావివేశ
తేనచాక్షుషే ఋషయో మనుష్యాః”

ఋ. అ. ౮. ౪. ౧౦. ౧.)

“తస్మాదశ్వా అజాయంత, యేకే చోభయాదతః
గావోహ జజ్ఞరే తస్మాత్ తస్మాజ్జాతా అజవయః”

ఋ. అ. ౮. ౪. ౧౦. ౧౦)

ఇది

నిఖిలసాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

చతుర్థాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాభ్యాసములందు ద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినని తరువాత క్రిమాగత గుణములుబరీక్షింప బడవలసియుండగా శిష్యుల జిజ్ఞాస ననుసరించి ముందుగా కర్మమును పరీక్షింపనెంచి ఉత్తైషణమును కర్మమును గురించి మహర్షి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

“ఆత్మసంయోగ ప్రయత్నాభ్యాం హస్తే కర్మ” ౫.౧.౧

ఆత్మ సంయోగప్రయత్నాభ్యాం = మనోవిశిష్టమగు పత్యగాత్మయొక్క సంయోగ ప్రయత్నములవలన, హస్తే = శరీరావయవమున చేతియందు, కర్మ = ఉత్తైషణాత్మకమగు క్రియ యేర్పడుచున్నది.

జీవాత్మ తాను చేయదలచిన యజ్ఞాధ్యయనాదులందు శరీరావయవమగు చేతిని పైకెత్త నిచ్చగించినపుడు ఆత్మ యందు తదనుకూల ప్రయత్న మేర్పడును. ఇట్టి ప్రయత్నముతో గూడిన ఆత్మ హస్త సంయోగమువలన ఉత్తైషణమును కర్మ మేర్పడును.

ఆత్మ యణుస్వరూపముగలదై హృదయమున నుండుటచే హస్తముతో సాక్షాత్ సంబంధము కలుగ జాలనప్పటికి మనస్సు మధ్యగుపరిమాణముగల దగుటవలన దానిద్వారా

ఆత్మకు హస్త సంయోగ మేర్పడుట కెట్టి యాటంకము నుండ
దని గ్రహింపవలయును.

ఈ ఉత్తేషణకార్యమునకు సమవాయి కారణము
హస్తము. ఆసమవాయి కారణము ప్రయత్నముతో గూడిన
ఆత్మ సంయోగము. నిమిత్త కారణము ప్రయత్నము.

హస్తోత్తేషణమును చెప్పి రదధీన ముసలోత్తేషణమును వర్ణించు
చున్నాడు-

“తథా హస్త సంయోగాచ్చ ముసలే కర్మ” ౫.౧.౨

ఇందలి చకామువలన గురుత్వము గ్రహింపబడుచున్నది. తథా హస్త
సంయోగాచ్చ = ఉత్తేషణముతో కూడిన హస్త సంయోగమువలనను గురు
త్వము వలనను, ముసలే = యజ్ఞాదులందు ధాన్యాదులను దంచుట పుప
యోగించు రోకటియందు, కర్మ = ఉత్తేషణ కర్మము జనించును.

మానవుడు హస్తమున రోకటిని గ్రహించి ‘రోకటి
నెత్తుదును’ అని కోరినపుడు పుట్టునట్టి ప్రయత్నము నపే
క్షించు సాత్త్విక హస్త సంయోగమువలన నేక్షణమున ఆహస్త
మున ఉత్తేషణము కర్మము జనించునో ఆక్షణముననే ఆ
ప్రయత్నమునే అపేక్షించునట్టి యుత్తేషణముగలహస్త
ముసల సంయోగమువలన ముసలమునం దుత్తేషణకర్మము
జనించును. అప్పుడు ఆరోకటి పైకి దూర మెత్త బడును.
ఆరోకకు నివృత్తి కలిగినపుడు మరల జనించు అపక్షేపణేచ్ఛ
నపేక్షించు ఆత్మహస్త సంయోగమువలన హస్తమునందును,
అట్టిహస్త ముసలసంయోగమువలన ముసలమునందును, ఒకే
సమయమున అపక్షేషణ కర్మము జనించును.

రోకలి రోటితో కొట్టుకొని పైకి ఎగురునుకదా? ఆ ముసలాల్పత సమునందు హస్తసంయోగము కారణమగునా?

“అభిఘాతజే ముసలాదౌ కర్మణి వ్యతిరేకా దకారణం హస్తసంయోగః”

గీ.౧.౩

అభిఘాతజే = ముసలాదులతో రోటి కేప్పడు, అభిఘాతాఖ్యుగల సంయోగ విశేషమువల్ల నేప్పడు, ముసలాదౌకర్మణి = ముసలాదులందేర్పడు ఉత్పతన కర్మమందు, హస్తసంయోగః = పూర్వపు హస్త సంయోగము, అకారణం = కారణముకాదు. ఎందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్ = ఆ హస్త సంయోగము లేకున్నను రోకలి రోటితో కొట్టుకొనిపై కెగురును.

“తథా ఆత్మ సంయోగో హస్తకర్మణి” గీ.౧.౪

‘వ్యతిరేకాదకారణమ్’ అను శబ్దములిందును అనువర్తించును. తథా = రోటితోకొట్టుకొని రోకలిపై కెగురుటలో హస్త సంయోగ మెట్లు కారణముకాదో అట్లు, హస్తకర్మణి=రోకలి పై కెగురునపుడు రోకటితో కూడ హస్తము పైకెగురును. ఆ హస్తోత్పతనమునందు, ఆత్మసంయోగః = ప్రయత్నవంతమగు నాత్మ సంయోగము, అకారణం = కారణము కాదు. ఎందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్ = అదిలేకున్నను జరుగును.

అప్పుడు దేనివలన హస్తమునందుత్పతనకర్మ మేర్పడుచున్నది?

“అభిఘాతా న్ముసల సంయోగా ద్ధస్తేకర్మ” గీ.౧.౫

అభిఘాతాత్ = రోటి తాకిడివలన, ముసలసంయోగాత్ = పుట్టినవేగ యుక్త ముసల సంయోగమువలన, హస్తేకర్మ = హస్తమునందుత్పతనకర్మ మేర్పడుచున్నది.

రోటి తాకిడివలన జనించిన వేగముతోకూడిన రోక టితో సంయోగముండుటచే హస్తమునందు కర్మమేర్పడు చున్నది. కాని ఆసమయమున శరీరమునందును చలనాత్మక కర్మము చూడనగును.

అది యెట్లేర్పడుచున్నది?

“ఆత్మకర్మ హస్తసంయోగాచ్చ”

గీ.౧.౬

హస్తసంయోగాచ్చ = శరీరావయవముగు హస్తమునకు వేగముతో కూడిన లోకటితో సంయోగముండుటవలనను, వేగమువలనను, ఆత్మకర్మ = శరీరమునందు సంచలనాత్మక కర్మ మేర్పడుచున్నది.

“సంయోగాభావే గురుత్వాత్పతనమ్”

గీ.౧.౨

సంయోగాభావే = పతనమునకు ప్రతిబంధకముగు సంయోగ విశేషము లేకుండుటంబట్టి, గురుత్వాత్ = అడ్డు పెట్టబడని అసమవాయి కారణముగు గురుత్వము వలన, పతనమ్ = ఉపరిస్థిత వస్తువునందు అపక్షేపణ రూపకర్మ మేర్పడును.

అందు మొదటి పతనము గురుత్వమువలనను అనంతర పతనములు గురుత్వవేగమువలనను అగునని యెరుగునది.

గురుత్వమువలన నూర్ధ్వతిర్యగ్గమనములు కలుగక పతనమే యేల కలుగవలయును?

“నోదన విశేషాభావాన్నోర్ధ్వం న తిర్యగ్గమనమ్”

నోదన విశేషాభావాత్ = ఒకానొక సంయోగ సంబంధము నోదనమున బడును. దానిలోని తర తమ భేదములు నోదన విశేషము లనబడును. అట్టిది లేకుండుటవలన, నోర్ధ్వం నతిర్యగ్గమనమ్ = ఊర్ధ్వముగాగాని అడ్డముగాగాని గమన మేర్పడదని సూత్రార్థము.

నోదన విశేష మెట్లేర్పడుచున్నది?

“ప్రయత్న విశేషా న్నోదన విశేషః”

గీ.౧.౩

ప్రయత్నవిశేషాత్ = పైకిగాని, క్రిందికిగాని, అడ్డముగాగాని, దూరమునకుగాని యొకానొక వస్తువును (పాఠ) వేయుదునను కోరికచే జనించు ప్రయత్న విశేషము వలన, నోదన విశేషః = నోదకములగు హస్త, బ్యాదులతో నోద్యములయిన లోష్ఠ బాణాదులకు గల సంబంధ విశేష స్వరూపముగు నోదన విశేషము జనించును.

“నోదనవిశేషా దుదనన విశేషః”

గీ.౧.౪

లోదన విశేషాత్ = పైన జెప్పిన నూదన విశేషమువలన, ఉదసఃవిశేషః = గురుత్వముగల వస్తువునందు దూర్ఘోష్ణేపకాదులు కలుగును.

“హస్తకర్మణా దారకర్మ వ్యాఖ్యాతమ్” ౫.౧.౧౧

లోష్ఠాదుల నుత్తేపించుటకు హస్తమునం దెట్లు కర్మము జనించునో అట్లే క్రిడించుబాలకుల హస్త పాదాదులందు చలన మేర్పడునని సూత్రాభిప్రాయము.

“తథా దగ్ధస్య విస్ఫోటనే”

౫.౧.౧౨

దగ్ధస్య = వహ్ని సంయోగమువలన దహింపబడిన రాళ్లు బొంగులు మున్నగునవి, విస్ఫోటనే = పగిలినపుడు వాని యవయవములందు కలుగు తిర్యగ్గమనాది రూపమగుకర్మ, తథా = బాలకులందు కలుగు కర్మముల వలె నేర్పడునని సూత్రార్థము.

ప్రసుప్త్యా ద్యవస్థలందు చలనము కొండొక సమయముల కనబడును. చైతన్యము లేకుండుటచే ప్రియత్న ముండదుగనుక ఆచలన మెట్లేర్పడును?

“యత్నా భావే ప్రసుప్తస్య చలనమ్” ౫.౧.౧౩

‘వాయుసంయోగాత్’ అను హేతువు వైశూక్రమునుండి గ్రహింపనగును. యత్నా భావే = ప్రయత్నము లేనప్పుడు, ప్రసుప్తస్య = ప్రసుప్తి యచేత నావస్థను తెలుపును కాబట్టి నిద్రామూర్ఛా మరణాద్యవస్థలను పొందిన వానియొక్క, చలనం = అకస్మాత్తుగా నప్పడప్పుడు కలుగు కదలిక, వాయు సంయోగాత్ = వాయు విశేష సంయోగమువల్లనని యెరుంగ వలయును.

“తృణే కర్మ వాయు సంయోగాత్” ౫.౧.౧౪

తృణే = తృణాదులందు, కర్మ = ఉర్ధ్వ తిర్యగ్గమనాది లక్షణక్రియ, వాయుసంయోగాత్ = ఆధిభౌతిక వాయు సంయోగము వల్ల నగునని సూత్రార్థము.

కొన్ని మణులు మున్నగునవి కదలుచుండుట చూడనగును. వానిలో ప్రియత్నాది దృష్టకారణ మేమియు గానరాదు. కాబట్టి యట నేర్పడు కర్మమునకు కారణ మేమగునన,

“మణిగమనం సూచ్యభిసర్పణ మదృష్టకారణమ్”

మణిగమనం = తృణకాంతమణినిగూర్చి తృణవిశేషమున గలుగు గమన
రూప మగుకర్మము, సూచ్యభిసర్పణం = ఆయస్కాంతమణి వైపునకు సూచి
గమనము, అదృష్టకారణమ్ = దృష్టిగోచరము కాని వస్తు స్వభావాత్మక
మగు అదృష్ట కారణమువల్ల నేర్పడుచున్నది.

ప్రతిక్రియయు నాలుగు క్షణములుండి యెదన క్షణ
మున నశించును కాబట్టి వింటినారినుండి విడివడిన బాణము
నందు ఆబాణము క్రిందపడు లోపల ననేక కర్మము లేర్పడు
చున్నవని యంగీకరింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఆ యనేకత్వ
మునకు లింగమేమన?

“ఇషా వయుగపత్సంయోగవిశేషాః కర్మాన్యత్వే
హేతుః” గి.౧.౧౬

ఇషా = జ్యోతిముక్త బాణమునందు, కర్మాన్యత్వే = పతనకాలమునకు
మధ్య నేర్పడు అనేక కర్మములందు, అయుగపత్సంయోగ విశేషాః =
భిన్నభిన్న సమయములం దుత్పన్నములగు స్వజన్మోత్తరోత్తరసంయోగ
విశేషములు, హేతుః = కారణము.

ధనుర్విముక్త బాణము దూరమున భూమిపై పడుటకు
పూర్వ- అంతరాలమున ననేక ప్రదేశములతో సంయుక్త
మగుచుండుట జూచుచున్నాము. ఆయా దేశములతోనగు
సంయోగములక్రమామిట్లుండును. “మొదటిక్షణమునకర్మోత్ప
త్తి, అనంతరమువిభాగము, అట్లుపైపూర్వసంయోగనాశము,
తరువాత ఉత్తరసంయోగము” ఇట్లు నాలుగు క్షణము

లగును. అయిదవ త్షణమున స్వజనక కర్మము నశింపజేయ
బడును. ఇట్లే సంయోగము లన్నియు నొక్కక్షణమున
నేర్పడునన వీలుండదు. అనేక త్షణములలో నేర్పడు నీ సం
యోగము లన్నియు నొక్క కర్మముచే నగుటకు వీలుండదు.
కాబట్టి యనేక కర్మముల నాయాసముగ సిద్ధించునను భావ
ముతో పై సూత్రమున “అయుగపత్సంయోగవిశేషాః
హేతుః” అని యుదహరించి యున్నాడు.

బాణ పతనమునకు పూర్వము దానియందనేక కర్మము లే కారణమున
జనించునన ?

“నోదనాదాద్యమిషోః కర్మ, తత్కర్మకారితాచ్చ
సంస్కారాదుత్తరం, తథోత్తర ముత్తరంచ” ౫.౧.౧౭

నోదనాత్ = నూదనమును పేరుగల ఇషజ్య సంయోగవిశేషమువలన,
ఇషోః = బాణమునందు, ఆద్యంకర్మ = మొదటికర్మ మేర్పడును. తత్కర్మ
కారితాచ్చ = ఆద్యకర్మము వలన జనించిన, సంస్కారాత్ =
వేగాఖ్య సంస్కారమువలన, ఉత్తరం = రెండవకర్మము, తథోత్తర
ముత్తరంచ = ఆద్యకర్మము వలన నేర్పడిన వేగాఖ్య సంస్కారము వలన
ద్వితీయ కర్మ మెట్లు జనించినదో అట్లే తృతీయ చతుర్థ పంచమాది కర్మ
ములును జనించునని సూత్రార్థము.

వేగాఖ్య సంస్కారమే యనేక కర్మములను పుట్టించునెడల బాణ
మెన్నడును క్రింద బడరాదనిన.

“సంస్కారాభావే గురుత్వాత్పతనమ్” ౫.౧.౧౮

సంస్కారాభావే = కర్మసంతానమును బహుకార్య కారణము వలన
క్షీణించి వేగాఖ్య సంస్కారము ప్రతిబంధకము కాకపోగా, గురు

త్వాత్ = ప్రతిబంధక రహితమైన బాణమునందలి గురుత్వమువలన, శర
 నమ్ = బాణమును క్రింది ప్రదేశముతో సంయుక్త మొనగ్నగల కర్మము
 (పతనము) ఏర్పడును.

ఇట్లే దూరక్షిప్త లోష్ఠాదుల విషయమున నెరుంగునది.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
 శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
 అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
 పంచమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ఈ యాహ్నికమున పృథివ్యాది ద్రవ్యములందు, నోదనాదులవలన జనించు కంపనాది కర్మములను పరీక్షింపగోరి మొదట పృథివియందలి కర్మమును సూత్రించుచున్నాడు.

“నోదనాభిఘాతాత్ సంయుక్త సంయోగాచ్చ పృథి
వ్యాం కర్మ”

గీ. ౨. ౧

నోదనాభిఘాతాత్ = ఆభ్యంతర వస్తువుల సూదనాభిఘాతాభ్యు
సంయోగమువలన, సంయుక్త సంయోగాచ్చ = వస్తుసంయుక్త పృథివీ
సంయోగమువలన, పృథివ్యాం = భూపర్వతాదులందు, కర్మ = భూకం
పాది కర్మ మేర్పడును.

ఏ సంయోగముచేత సంయోగి పదార్థములు పరస్ప
రము విభక్తములు కావో అట్టి సంయోగము నోదన మన
బడును. లేక (యః సంయోగ విశేషః శబ్దనిమిత్త కారణం
నభవతి స్పర్శవద్ద్రివ్య సంయోగ ఇతియావత్ స నోదనాభ్యు
సంయోగః) శబ్దమునకు నిమిత్త కారణముగాని స్పర్శ వద్ద్రీ
వ్యసంయోగము నోదన మనబడును.

(స్పర్శవేగోభయవద్ద్రివ్య సంయోగోఽభిఘాతాభ్యు
సంయోగః)

ఏ సంయోగ విశేషమువలన పుట్టిన కర్మము సంయోగి పదార్థములను వేరుపరచి శబ్దమును జనింపజేయునో ఆ సంయోగ విశేషము అభిఘాతమనబడును.

భూమి తనలోనున్న వస్తువులచే నుద్యమానమో లేక అభిహన్యమానమో అగుచు తనపైనున్న పర్వతాదులతో సంయోగము పొందును. అట్టి సంయోగమే సంయుక్త సంయోగమనబడును.

భూమి తన యక్షమమీదను, సూర్యుని చుట్టును తిరుగుచున్నది గదా. ఇట్లు తిరుగాడు భూమిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మకమగు కర్మ మెట్లు కలుగుచున్నది?

“తద్విశేషేణాదృష్టకారితమ్”

గీ. ౨.౨

విశేషేణ = పృథివిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మక విశేషకర్మము, తత్ = అది, అదృష్టకారితమ్ = జీవుల యదృష్టము వలన నేర్పడినవస్తుగత శక్తి వల్ల నేర్పడుచున్నది.

కర్మవైచిత్ర్యమువలన సృష్టివైచిత్ర్య మని వైదికుల సిద్ధాంతము. సూర్యమండలముచే నాకృష్టమై యిట్లు నిత్యము పరిభ్రమించుటకు కారణము జీవుల యదృష్టకారిత వస్తుశక్తియని వైదికుల ఆశయము.

“అపాంసంయోగాభావే గురుత్వాత్పతనమ్” గీ. ౨.౩

అపాం = సంయోగ వశమున మేఘమండలమునను నీటికి, సంయోగాభావే = వాయుసంయోగమువలన కర్మ మేర్పడుటచే గురుత్వమున కాధారముగా పతన ప్రతిబంధకమైయున్న మేఘసంయోగము నశించుటబట్టి, గురుత్వాత్ = స్వగత గురుత్వమువలన, పతనమ్ = అధఃప్రదేశ సంయోగ ఫలకమగు వర్షణాత్మక కర్మ మేర్పడును.

భూమియందు పడిన జలము ప్రవాహరూపమున నెట్లు ప్రవహించును?

“ద్రవత్వా తస్యందనమ్”

గీ. ౨.౪

భూగతజలము ప్రవాహ రూపమున, తస్యందనమ్ = ఒక స్థలమునుండి నిమ్న ప్రదేశమునకు జరుగుట, ద్రవత్వాత్ = తనయందుగల ద్రవత్వ గుణమువలన.

జలము తనయందలి ద్రవత్వ గుణమువలన నొక స్థలమునుండి నిమ్న ప్రదేశమునకు జరుగునని భావము.

యంత్రములు లేకయే భూగతజల మెట్లుతరిక్షమునకు బోయి మేఘ రూపమును బొంది వర్షాకారమున తిరిగి భూమిపైకి వచ్చుచున్నదన?

“నాడ్యవాయుసంయోగా దారోహణమ్” గీ. ౨.౫

నాడ్యవాయుసంయోగాత్ = సూర్యరశ్మి - వాయుసంయోగమువలన ఆరోహణమ్ = భూమిస్థజలము అంతరిక్షమున కెగురుచున్నది.

వాయుసంయుక్త సూర్యకిరణములు జలమును అంతరిక్షమున జేర్చుచున్నవని భావము.

అదియెట్లన,

“నోదనా పీడనాత్సంయుక్త సంయోగాచ్చ” గీ. ౨.౬

నోదనా పీడనాత్ = బలవద్వాయు నోదనముచే నేర్పడిన ఆపీడనము వలన, సంయుక్త సంయోగాచ్ = వాయుసంయుక్త సూర్యరశ్మి సంయోగము వలన జల మాకాశమున చేరును.

పాత్రయందు కాగుచున్న జలము బలమైన వాయువుచే ప్రేరింపబడు అగ్ని. సంయోగమువలన పైకెగురునట్లు బలవద్వాయు నోదనముచే పీడింపబడు సూర్యకిరణముల సంయోగమువలన భూగత జల మంతరిక్షము నధిరోహించుచున్నదని యభిప్రాయము.

వృక్షమూలమున పోసిన జలము వృక్షాభ్యంతరమున సూర్యగమన మొనర్చుచున్నదిగాదా? అట సూర్యకిరణములు లేకుండుటచే నెట్లూర్ష్యగమన మేర్పడుచున్నదన,

“వృక్షాభిసర్పణ మిత్యదృష్టకారితమ్” ౫.౨.౨

వృక్షమూలమందుంచబడిన జలము జీవముల యుదృష్ట రూపమయిన వృక్షాంతర్గత శక్తి ద్వారా వృక్షమున సూర్యగమన మొనర్చుచున్నదని సూత్ర తాత్పర్యము.

అంతరిక్షగత జలమేల గట్టిపడి వడగండ్లరూపము నొందుచున్నది? భూమియందు బడినపుడేల కరగి స్వందించుచున్నది?

“అపాం సంఘాతో విలయనంచ తేజః సంయోగాత్”

అపాం = మేఘమండలమునగల నీటియొక్క, సంఘాతః = హిమ, కర కాది రూపమగు దృఢమయిన సంయోగ విశేషము, విలయనంచ = ఆ సంయోగ వినాశము, తేజఃసంయోగాత్ = దివ్యదివ్యతేజః సంబంధ విశేషము వలన నగునని యర్థము.

అంతరిక్షస్థలమున దివ్యతేజః సంయోగమున్నదనుటకు ప్రమాణమేమి?

“తత్ర విస్ఫూర్జఘ్న రింగమ్” ౫.౨.౩

త్ర = మేఘమండలమునగల జలమున, దివ్యతేజః సంయోగమున్నదనుటకు, విస్ఫూర్జఘ్నః = పబ్బి నిష్ఠోషము - ఉరుము. రింగమ్ = ప్రమాణమని యర్థము.

మేఘమండల గతజలమున దివ్యతేజః సంయోగము లేకున్న ముందు మెఱుపులు- తరువాత ఉరుములు, అటుపై కరకాది పాతమును సంభవింపవు. కాబట్టి తేజః సంయోగ మట నున్నదని యూహింపవగును.

ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమైన కలదా! యన -

“వైదికంచ”

౫.౨.౧౦

వైదిక ప్రమాణమును గలదని సూత్రాభిప్రాయము.

(“గర్భోయో అపామ్” ఋ.అష్ట.౧. అ.గివగ౪.మం.౨)
 (“అగ్నేగర్భో అపామసి” యజు. ౧౨.౮.౩౭.మం)

శబ్దము సంయోగ విభాగపూర్వకముగా జనించునని నియమము. ఉరుము కూడ నొకశబ్దము, కాబట్టి యది దేనిసంయోగ విభాగములవలన జనించుచున్నదన.

“అపాం సంయోగాద్ విభాగాచ్చ స్తనయితోఽః”

అపాం సంయోగాత్ = అస్తేజః సంయోగమువలన, విభాగాచ్చ = విభాగము వలనను, స్తనయితోఽః = ఉఋము జనించుచున్నదని సూత్రార్థము.

“పృథివీ కర్మణా తేజః కర్మవాయు కర్మచవ్యాఖ్యాతమ్”
 భూమియందలి కర్మమువలెనే అగ్ని వాయువులందు గలుగు కర్మములు నట్లే యేర్పడుచున్నవని యెఱుగవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

అగ్ని వాయువులందేర్పడు కర్మములేవన.

“అగ్నేరూర్ధ్వ జ్వలనం, వాయోస్తిర్యగ్వవనమ్”
 అఽవానాం మనసశ్చాద్యం కర్మాదృష్టకారితమ్”

అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం = అగ్ని పైకి జ్వలించుట, వాయోస్తిర్యగ్వవనమ్ = వాయువడ్డముగా వీచుట, అఽవానాం మనసశ్చాద్యం కర్మ = అఽవపులయు, మనస్సుయొక్కయు మొదటి చలనాత్మక కర్మములు. అదృష్టకారితమ్ = అదృష్ట జనితములు.

మనస్సున కాయా యింద్రియాదులతో సంబంధమును కలుగజేయు పుత్తి స్వరూపమగు కర్మ మెట్లేర్పడునన.

“హస్తకర్మణా మనసః కర్మవ్యాఖ్యాతమ్” గి.౨.౧౪
 మనసః = సర్గాది యందభివ్యక్తమయిన మనస్సుయొక్క, కర్మ = ఆయా యింద్రియములతో సంబంధింపజేయు పుత్తిరూపమగు కర్మము, హస్త కర్మణా = ఆత్మసంయోగ ప్రయత్నముల వలన నేర్పడు హస్తకర్మము

ద్వారా, వ్యాఖ్యాతమ్ = ఆత్మ ప్రయత్న సంయోగముల వలన బుట్టినది
వర్ణించినట్లు భావింపవలయునని సూత్రార్థము.

ఇట్టి మానసిక కర్మమునకు లింగమేమన,

“ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ సుఖదుఃఖే”
ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ = ఆత్మ ఘ్రాణాదీంద్రియములతో
మనస్సునకును, గంధాద్యర్థములతో ఇంద్రియములకును, సన్నికర్షాత్ =
సంయోగ, సంయుక్త - సమవాయాది లక్షణ సంబంధము వలన, కలుగు
నాయా పదార్థ జ్ఞామువలన బుట్టుకట్టి, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు
మానసిక కర్మము కలవనుటకు ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

మనస్సునందు కర్మ మెప్పుడుండదు? యోగదశయం దనినచో,
యోగమనమేమి?

“తదనారంభ ఆత్మస్తే మచసి, శరీరస్య దుఃఖాభావః
సయోగః” గె.౨.౧౬

మనసి ఆత్మస్తే = మనస్సు అభ్యాస వైరాగ్యములద్వారా ఆత్మయందే
యుండగలిగినపుడు, తదనారంభః = కర్మానుగుణ ప్రయత్నము లేకుం
డుటచే మానసిక కర్మ మేర్పడదు. శరీరస్య = అట్టిచో శరీరముక్త
ఆత్మకు సంబంధించిన, దుఃఖాభావః = ప్రమాణాదివృత్తులు లేకుండుటయే,
స యోగః = యోగమనబడును.

చిత్తము దృష్టాను శ్రీవిక విషయములందు తృప్తను
విడిచి స్థితికొనుటకు యత్నించినపుడు నిరంతర ప్రయత్నమున
నన్యత్రస్థితిని బొందనేరక ఆత్మయందే నిలుచును. అట్టిచో
కర్మానుగుణ ప్రయత్న మొందు లేకపోవుటచే బహిరింద్రి
యములతో సంబంధమును కలిగించు కర్మములు కలుగ
నేరవు. ఇట్లు కర్మారంభ విరహితమై మనస్సు ఆత్మయందు
స్థిరమగుటవలన గలుగు ప్రమాణ విపర్యయాది వృత్త్య
భావమే యోగమనబడును.

“అపసర్పణ పసర్పణ మశిత పీతసంయోగాః
కార్యాంతర సంయోగాశ్చైత్యద్వైత్తకారితాని”.

అపసర్పణం = భోగించుట వలన పొగల్గి కర్మము క్షయించుటంబట్టి నశించుదేహమునుండి ఆత్మతో కూడి మనస్సు బయటికి వెడలుట, ఉపసర్పణమ్ = దేహాంతరమున ఆత్మయుక్త మనః ప్రవేశము, అశితపీతసంయోగాః = తిని త్రాగిన ఆహారములు పక్షములయి దేహమున నాడుటద్వారా భిన్న భిన్న - అవయవములతో సంబంధించుట, కార్యాంతర సంయోగాశ్చ = ఒకదేహమునుండి మరొక దేహమునకు బోవు మనస్సుతో బాటు ప్రాణాదులు నటకు చేరు కర్మములు ఇవన్నియు, అద్వైతకారితాని = పుణ్యా పుణ్య రూపమగు నదృష్ట జన్యములని యర్థము.

అదృష్టాదీనమగు మనస్సు హేతువుగాగల సంసారము నిరూపింప బడినట్లు మోక్షము నైతము నిరూపదగియున్నది.

“తదభావే సంయోగాభావోఽప్రాదుర్భావశ్చ
మోక్షః”

౧.౨.౧౮

తదభావే = తత్త్వ విచార వలన నేర్పడిన వివేకము వలన సంచితములు, భోగమువలన పొగల్గియుండు, మిథ్యా జ్ఞానాపాయమువలన రాగద్వేషాది దోషములు నివృత్తి నొందుటచే ఆగమన - అద్వైతములును నశించుట వలన, సంయోగాభావః = ఆత్మకు మనస్సుతో గల సంబంధాభావము తనగా జన్మాభావము కలుగును, అప్రాదుర్భావశ్చ = జన్మరూప నిమిత్తములేమి దుఃఖానుత్పత్తి యేగ్గుడును. మోక్షః = ఈ స్థితియే మోక్షమనబడును.

పలుమారు జన్మములు లభించుటయే జీవులకు దుఃఖ ఫలకమగు సంసారమనబడును. అట్లు మాటిమాటికి జన్మమునకు లోనగుట యద్వైత మున్నంతవరకు తప్పదు. అద్వైతము దోషములవలన నేర్పడును. దోషములనగా రాగద్వేషములు, అవి యజ్ఞానము వలన కలుగును. ఆయజ్ఞానము

తత్వజ్ఞానము వలనగాని నివృత్తికాదు. ఇట్లు తత్వజ్ఞానము వలన మిథ్యాజ్ఞానము తొలగి దోషములనుండి విడివడి యద్వైతము లేమి జన్మము నశించును. నాడు జన్మములవలన కల్గు ఆధ్యాత్మికాది త్రివిధ దుఃఖములు నశించును. త్రివిధ దుఃఖాత్యంతాభావమే మోక్షమనబడును.

తత్వజ్ఞానము ద్వారా దుఃఖాత్యంత నివృత్తి కలిగి బ్రహ్మనందము నుపభోగించుటయే మోక్షమని వైదికుల రాద్ధాంతమైనను దుఃఖాత్యంత నివృత్తి వలన నట్టి యానందానుభవము తప్పక కలుగుననియు నందువలన దుఃఖనివృత్తియే యత్నసిద్ధాద్యమని యెంచి దుఃఖాత్యంత నివృత్తియే యపవర్గమని శాస్త్రప్రవాదము కలిగినది.

పృథివ్యాదుల వలెనే యంధకారమునకు సంబంధించిన కర్మముల నేల పరిక్షింపరు? (నీలంతమశ్వలతి) నల్లని చీకటి నడుచుచున్నది, యమ ప్రియోగ కర్తృమగు కర్మము బోధపడుచున్నదిగాదా! అనగా ఋషి యిట్లు చెప్పుచున్నాడు.

“ద్రవ్యగుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్ భావభావస్తమః”

గీ. ౨.౧౯

ద్రవ్య గుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్ = ద్రవ్యగుణకర్మముల నిష్పత్తి కంటె విలక్షణ నిష్పత్తి గలదగుటచే, భావభావః = తెజోభావమే, తమః = తమః పదార్థము (అంధకారము)

అంధకారము (తమః) నిత్యమననొప్పదు. అది జన్మించుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాబట్టి జన్మములగు ద్రవ్యగుణకర్మములలో నొకటి కావలసి యుండును. గుణకర్మము

లలో నది చేరుటకు వీలులేదు. (నీలంతమః) నల్లని చీకటి యగుటచే నలుపురంగు గలదని తెలియుచున్నది. నలుపురంగు గుణము. గుణకర్మములు గుణములు కలిగి యుండవు. ఇక మిగిలినవి ద్రవ్యములలో భూజలాగ్నులలో నది చేరదు. కారణమేమన, ఈమూడు ద్రవ్యములు స్పర్శవంతములు. అంధకారమునకు స్పర్శము లేదు. వాయ్వాదులలో చేరు నందుమా? నీలరూపము కలదిగా భాసించుటచే రూపరహిత వాయ్వాదులందును చేర్చుటకు వీలులేదు. కాబట్టి గుణకర్మ వంతమగు ద్రవ్యమన వీలులేదు.

ఉద్భూత రూపవద్యానత్తేజః సంస్కరా భావమే తమ స్సనబడును. అనగా అభావ పదార్థమని తాత్పర్యము. కాబట్టి తత్కర్మము పరీక్షింప నవసరము గానము. (నీలంతమ శ్చలతి) అను వాక్యప్రతీత కర్మము భ్రమమాత్రమే, దీపాప సర్పణము తమస్సున నారోపింపబడి యిట్లు వ్యవహరింప బడుచున్నది.

“తేజసో ద్రవ్యాంతరేణావరణాచ్చ” ౫.౨.౨౦

పూర్వసూత్రమునగల ‘భాభావః’ అను పదమిందనువర్తించును. ఇందలి చకారమువలన అంధకారమున గల కన్మ ప్రతీతి, రూపప్రతీతియు ఔపాధికములని తెలియచగును. ద్రవ్యాంతరేణ = తేజస్సుకంటె భిన్నమైన ఆవరక ద్రవ్యముచేత, తేజసః = ఉద్భూత రూపవంతమగు తేజోమాత్రము నకు, ఆవరణాత్ = ఆచ్ఛాదనము కలుగుట వలన నియమముగా అంధకార మేర్పడుచున్నది. కాబట్టి తేజోభావమే అంధకారమని సూత్రార్థము.

ద్రవ్యాంతరముచే తేజః పదార్థ మావరింప బడి నపుడే అంధకార మేర్పడుచున్నది. ద్రవ్యాంతరమగు నెడల నటులెన్నడుకా నేరదు. కాబట్టి భాభావమే (తేజోఽభావమే) అంధకారమని యనుమానింపబడుచున్నదని తాత్పర్యము.

అంధకార మభావ పదార్థ మగుటంబట్టి తత్కర్మ మపరీక్ష్యమయినను, దిగాదుల కర్మమేలపరీక్షింప బడదన.

“దిక్కాలావకాశంచ క్రియావద్వైధర్మాన్ నిష్క్రియాణి”
గీ. ౨. ౨౧

దిక్కాలావ కాశం = దిక్కాలా కాశములు, క్రియావద్వైధర్మాన్ = క్రియావంతములగు పదార్థములు మూర్తములను నియమముండుటచే క్రియావంతములలో మూర్తత్వము సాధర్యము. అమూర్తత్వము వైధర్మ్య మగుట వలన, నిష్క్రియాణి = క్రియారహితములని సూత్రార్థము.

దిక్కు, కాలము, ఆకాశము మూడును మూర్త పదార్థములు కామి కర్మరహితము లనియు నందువలన వాని కర్మము పరీక్ష్యము కాదనియు సూత్రాభిప్రాయము.

ఈ సూత్రమునందలి చకారమువలన ఆత్మ పదార్థము సంగ్రాహ్యమని శంకర మిశ్రుల యభిప్రాయము. ఆత్మయనగా పరమాత్మ. జీవాత్మ యణువైనను కూటస్థ నిత్యమగుట క్రియాపరిణామ మసంభవము. అందువలన నిష్క్రియత్వమనే వివేకము.

“ఏ తేన కర్మాణి గుణాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః” గీ. ౨. ౨౨

ఇందుపై సూత్రమునుండి ‘నిష్క్రియాణి’ అనుపద మనువర్తించును. ఏతేన = క్రియావద్వైధర్మ్యరూప హేతువు వలననే, కర్మాణి = ఉత్క్షేపణాది కర్మములు, గుణాశ్చ = రూపాది గుణములును, వ్యాఖ్యాతాః = క్రియారహితములని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లే యెఱుగ వలయును.

గుణ కర్మములు క్రియారహితములగు నెడల వానికి ద్రవ్యముతో నెట్లు సంబంధ మేర్పడును? సంబంధము కర్మజన్యమేకదా? యన-

“నిష్క్రియాణాం సమవాయః, కర్మభ్యో నిషిద్ధః”

నిష్క్రియాణాం = గుణకర్మములకు, సమవాయః = ద్రవ్యముతో సమవాయ సంబంధ మంగీకరింపబడినది. కాని సంయోగసంబంధము కాదు. సమవాయ సంబంధము నిత్యమగుటచే, కర్మభ్యః = కర్మములవలన దాని యుత్పత్తి, నిషిద్ధః = మాచే నిషేధింప బడినదని సూత్రార్థము.

కర్మ జన్యత్వ నియమము సంయోగ సంబంధమునకే గాని సమవాయ సంబంధమునకు లేదు. సమవాయ సంబంధ మనగా నిత్యసంబంధము. ద్రవ్యములతో గుణకర్మములకుగల సంబంధము సమవాయము. అందువలన దోషము లేదని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

గుణములు నిష్క్రియములగు నెడల కర్మారంభకము లెట్లగును? కర్మారం భకములని యితకు పూర్వ గ్రంథమున చెప్పియున్నాము. క్రియారహితములు కర్మముల నెట్లు గలిగించునన-

“కారణం త్వసమవాయినో గుణాః” ౫.౨.౨౪

గుణాః = సంయోగాది గుణములు, కారణం త్వసమవాయినః = కర్మాత్పత్తి విషయమున అసమవాయ కారణములని చెప్పియుంటిమి. సమవాయ కారణము కాదు.

కర్మకు సమవాయ కారణము క్రియారహిత మగునది కాజాలదు. అసమవాయ కారణమున కట్టి నియమములేదు. ఇంతకు పూర్వము గుణములు కర్మవిషయమున అసమవాయ కారణములుగా చెప్పబడినవి. సమవాయ కారణములని చెప్పబడలేదు. కాబట్టి దోషమొందును లేదని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

“గుణైర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా”

గీ. ౨. ౨౫

గుణైః = అమూర్తములను హేతువు వలననే కర్మ సమవాయి కారణములు గాని గుణములద్వారా, దిగ్ వ్యాఖ్యాతా = పూర్వాదిదిశలును కర్మ సమవాయి కారణములు కావని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు యెంచవలయునని సూత్రార్థము.

అమూర్తములను హేతువువలన గుణములు కర్మ సమవాయి కారణము కానట్లు దిక్కుకూడ అమూర్తమే యగుటవలన నదియు కర్మ సమవాయికాదు. (ఇహకర్మోత్పన్నం, ఇదాసీం కర్మోత్పన్నమ్) ‘ఇక్కడ కర్మ మేర్పడినది. ఇప్పుడు కర్మము జనించినది’ అను ప్రతీతియందు బోధపడు కర్మాధారత్వము (వనే సింహనాదః) ‘వనమునందు సింహనాద’మను తావులందువలె నౌపచారికమని యెంచవలయును. ముఖ్యప్రతీతి కాదు.

“కారణేన కాలః”

గీ. ౨. ౨౬

కారణేన = నిమిత్త కారణము గాన, కాలః = కాలపదార్థము కర్మ సమవాయి కారణము కావని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు భావింపవలయునని సూత్రార్థప్రాయము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
పంచమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

షష్ఠాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

‘అథాత్తో ధర్మం వ్యాఖ్యాన్యాయః’ అని ప్రతిజ్ఞనొనర్చి యందులకు వేదమును ప్రమాణముగా మహర్షి నుడివీరున్నాడు. ధర్మమున ప్రమాణముగా చెప్పబడిన వేద ప్రామాణ్యమును నిరూపింపదలచి యది యీశ్వర బుద్ధిపూర్వకముగా రచియింపబడినదని యనుమానముచే సాధింప నెంచి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

“బుద్ధిపూర్వా వాక్కృతిర్వేదే”

ఓ.గి.౧

వేదే = ఋగ్యజుస్సామాధర్మములను పేర్లుగల వేదమునందు, యా వాక్కృతిః = కల వాక్యరచన, సా బుద్ధిపూర్వా = స్వార్థ విషయవక్త్రయథార్థ జ్ఞానము పూర్వముగాగలది.

అనేక విద్యుల కాటవట్టయి ప్రదీపముంబోలి సర్వార్థములను ప్రకాశింపజేయు సర్వజ్ఞకల్పితమగు వేదమునందు గల వాక్యరచనయు రచనయే యగుటంబట్టి బుద్ధిపూర్వకమయ్యు అస్మదాదుల బుద్ధిపూర్వక మనుట యసంభవముగాన నీశ్వర బుద్ధిపూర్వక మగుటచే నెంతయు ప్రమాణమనుట నిర్వివాదము.

“బ్రాహ్మణే సంజ్ఞాకర్మ సిద్ధిలింగమ్”

ఓ.గి.౨

బ్రాహ్మణే = బ్రాహ్మణప్రభృతి సమస్త సామీనులందును, సంజ్ఞాకర్మ = సర్వారంభమున. వేదమువలన ప్రవృత్తమైన నామకర్మములు, సిద్ధిలింగమ్ = వేద మీశ్వరోక్తమనుటలో ప్రమాణాంతరమని యెరుంగునది.

సర్వారంభమున భగవంతుడే సకలప్రాణులకును సంజ్ఞాకర్మములను విధింపవలసి యుండెను. వేదము ద్వారా సంజ్ఞాకర్మములు ప్రథమమున ప్రసృతములయ్యెను. వేద మేర్పడుటకు మార్గాంతరము లేమి నీశ్వరోక్తమనుట నిర్బాధమని తాత్పర్యము.

“బుద్ధిపూర్వో దదాతి”

౬.౧.౩

దదాతి = దానజ్ఞానము, బుద్ధిపూర్వః = సర్వజ్ఞ బుద్ధిపూర్వకమని సూత్ర తాత్పర్యము.

(“ఉచ్చాదివి దక్షిణావంతో అనుః” ఋ.౮.౬.౩.౨)

ఇత్యాది మాంత్రములందు, సద్బ్రాహ్మణులకు గృహస్థులు హిరణ్యాదుల నొసంగి సుఖముల నందుదురని బోధింపబడినది. ఇందు భావిఫలమును బోధించు శక్తి సర్వజ్ఞుడగు ఈశ్వరునకు గాక యన్యులకెట్లు సంభవించును? కాబట్టి వేదమీశ్వరీయమని సూత్రతాత్పర్యము.

“తథా ప్రతిగ్రహః”

౬.౧.౪

తథా = అట్లే, ప్రతిగ్రహః = ప్రతిగ్రహము శ్రద్ధాభక్తులతో గృహస్థులచే నీయబడిన హిరణ్యాదులను గ్రహించి వానిని సదుపయోగ మొనర్చి సుఖింప జేయవలయునను జ్ఞానబోధక వాక్యములు వేదములందుండుటచే నవి బుద్ధిపూర్వకములనియు వానింబట్టి వేదము ఓశ్వరీయములనియు నెంచవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇట్లు వేదము భగవద్బుద్ధి పూర్వక మగుటచే ప్రమాణమని సాధించి యికముందు వేదబోధిత ధర్మకర్మములు బోధించుచు మొదట ఆనుష్ఠిత కర్మము కర్తవ్య ఫల మొసంగునని చెప్పుచున్నాడు.

“ఆత్మాంతర గుణానా మాత్మాంత రేఽకారణ
త్వాత్”

౬.౧.౫

ఆత్మాంతరగుణానామ్ = మరయొక యాత్మచే నాచరింపబడిన కర్మములకు,
ఆత్మాంతరే = మరయొక ఆత్మయందు, ఆకారణత్వాత్ = ఫలము నొసంగ
కుండుటవలన, వేదవిహిత కర్మములు ఆచరింపబడినవై యెవనిచే నాచరింప
బడినవో వానికే ఫలమొసంగును కాని యన్యల కీయనేరవు.

మీ మాంసా శాస్త్రమునందును ‘శాస్త్రఫలం
ప్రయోక్తరి’ (3.2.౧౫) యని సూత్రించి కర్మానుష్ఠాన
ఫలము ప్రయోక్తకేయని చెప్పబడినది.

వైదిక కర్మము లన్నియెడలను ఫలదాయకములేనా?

“తద్దత్త భోజనే నవిద్యతే”

౬.౧.౬

తత్ = ఆ వైదికకర్మము, తద్దత్తభోజనే = తద్దత్తభోజనము చేయువాని
యెడల, నవిద్యతే = ఫలజనకముకాదు.

తద్దత్తభోజన మొనర్చు నార్యునకు వైదికకర్మము
ఫలింపదని సూత్రతార్యము.

“దుష్టం హింసాయామ్”

౬.౧.౭

హింసాయామ్ = హింసజేసినమీదట లభించు భోజనము, దుష్టమ్ = దుష్ట
మని యర్థము.

హింస శాస్త్రనిషిద్ధము.

“పశూన్ పాహి” య.౧.౧౧

“గాం మా హిగంసీః” య. ౧3.౪3

“అవింమాహిగం సీః” య. ౧3.౪౪

“ఇమగమాహిగం సీర్ద్విపాదం పశుమ్” య.౧3.౪౭

“మాహిగం సీ రేకశిఫం పశుమ్” య. ౧3.౪౮

“నాకృత్వాప్రాణినాంహింసాం, మాంస మత్పద్యతే
కృచిత్, సచప్రాణి వధః స్వర్గ్యస్తస్మాన్మాంసం
వివర్జయేత్” మ. గి. ౪౮.

శ్రుతి స్మృతులలో నిట్లు నిషేధింపబడిన ప్రాణి వధ
నొనర్చువారు సుఖము నడయనేరరు.

అన్యనిచే చంపబడిన జంతుమాంసము నన్యడు భుజించిన దోషమా?

“తస్య సమభివ్యాహారతో దోషః”

౬.౧.౮

తస్య = దుష్టభోజనము చేయువానియొక్క, సమభి వ్యాహారతః = సంబం
ధమువలన, దోషః కర్మ ఫలమును ప్రతిబంధించునట్టి దోషము కలుగును.

హింసాజన్యభోజనము చేయువాని కెట్లు అనుష్ఠిత కర్మ
ఫలము లభింపదో యట్లే మాంసభక్షకునకును విహిత కర్మ
ఫలము కలుగ నేరదు.

“తదదుష్టే నవిద్యతే”

౬.౧.౯

తదదుష్టే = దుష్టభోజనము విడిచినచో, నవిద్యతే = పూర్వోక్తదోష
ముండదు.

దుష్టభోజనము విడిచి చేయవలసినదేమి ?

“పునర్విశిష్టే ప్రవృత్తిః”

౬.౧.౧౦

పునః = దుష్టభోజనము విడిచిన తరువాత, విశిష్టే = శాస్త్రసమ్మత సాత్విక
భోజనమునందు, ప్రవృత్తిః = ప్రవృత్తికలుగజేసి కొనవలయును, అట్లాస
ర్చిన విహితకర్మముల నొనరించి ఫలము నొందవచ్చును.

విశిష్ట ప్రవృత్తియం దసమర్థులగు వారేమిచేయవలసి యుందురు?

“సమే హీనేవా ప్రవృత్తిః”

౬.౧.౧౧

సమే = సత్వగుణము, రజోగుణము సమానముగాగల భోజనమునందో,
వా = లేక, హీనే = సత్వహీనమై, కేవల రాజసిక భోజనమునందే

ప్రస్తుతి కలిగించు కొనవలయును కాని తామసికమైన మాంసయుక్త భోజనము చేయరాదు.

“ఏతేన హీన సమవిశిష్ట ధార్మికేభ్యః పరస్వాదానం
వ్యాఖ్యాతమ్”

౬.౧.౧౨

ఏతేన = పైవ్యాఖ్యానముచే, హీనసమ విశిష్ట ధార్మికేభ్యః = ధార్మికపలయిన నుండ మధ్యమోత్తమ గృహస్థులనుండియే, పరస్వాదానమ్ = దేశాద్యప కారార్థము ధనగ్రహణము చేయవచ్చునని, వ్యాఖ్యాతమ్ = చెప్పబడిన దని సూత్రార్థము.

ఆత్మోపకారార్థముగాని, దేశోపకారార్థము గాని ధనగ్రహణము చేయదలచువారు ప్రథమమున ఉత్తముల నుండియు, అట్టివారు లభింపకున్న మధ్యముల నుండియు, వారును లభింపనిపక్షమున హీనులయిన ధార్మికగృహస్థుల నుండియే గ్రహింపనగును గాని హీనతరులు, హీనతములు నయిన వారినుండి గైకొనరాదు.

“తథా విరుద్ధానాం పరిత్యాగః”

౬.౧.౧౩

తథా = అట్లే, విరుద్ధానాం = శ్రుతిస్మృతి విరుద్ధములయిన కర్మములః పరిత్యాగః = పరిత్యాగము చెప్పబడినదని యెంచవలయును.

శ్రుతి స్మృతి విరుద్ధకర్మముల నెన్నడు చేయరాదు.
(యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నోఽతరాణి)
(తై. శి. అ. వ. ౧. అను. ౧౧)

ధర్మవిరోధి యెవడేని ధార్మికునిపై నెత్తి వచ్చినపు డేమి చేయ వలయును ?

“హీనే పరే త్యాగః”

౬.౧.౧౪

పరే = శత్రువు, హీనే = బలహీనుడైన పక్షమున, త్యాగః = అతనిని వధింపవలయును.

స్వధర్మాభి రక్షణము ప్రాణముకంటె ప్రియమని యెంచు ధీమంతులు శత్రువు నెదుర్కొని యతనిని వధింతురు. అట్టియెడ కలుగు హింస వారి నెన్నడును బాధింపనేరదు. అత డొనర్చిన యుద్ధకర్మము ధర్మరక్షణకొరకు చేయబడినది కాబట్టి హింసతో నతనికెట్టి సంబంధము నుండదు. రక్షణ లేని ధర్మానుష్ఠాన మసంభవమగును కాబట్టి ధర్మరక్షణార్థ మారంభింపబడిన యుద్ధమునందు వెనుకాడక శత్రువు నెదుర్కొని యస్త్రశస్త్రాదుల నతని జయించుటయే శ్రేయస్కరము. అట్టివానికి ప్రియశ్చిత్తాదులు నుండవు.

శత్రువు సమబుడగుచో నేమి చేయవలయును?

“సమ ఆత్మత్యాగః పరత్యాగోవా”

౬.౧.౧౫

శత్రువు, సమే = స్వసమాన బలుడని తెలిసినపుడు, ఆత్మత్యాగః = యుద్ధమునందు స్వదేహత్యాగమో, వా = లేక, పరత్యాగః = శత్రువధయో చేయవలయును.

ధర్మరక్షణము బహుశ్రేయస్కరము. అట్టిదానిని సాధించుటలో క్షణభంగురమగు శరీరత్యాగమునకు చింతిల్ల జనదు. కాబట్టి ధర్మరక్షణకై స్వదేహమును, పాము-కుబుసముంబోలి త్యజించి కీర్తి గడించినవారే ధన్యులు. ధర్మార్థము యుద్ధమొనర్చువారు ప్రాణాంతమునరకు ధర్మరక్షణ మొనర్చినవారగుదురు.

శత్రువు తనకంటె విశిష్టుడగు నెడల నేమి చేయవలయును?

“విశిష్ట ఆత్మత్యాగః”

౬.౧.౧౬

శత్రువు, విశిష్టే = తనకంటె నెక్కువ బలవంతుడైన, ఆత్మత్యాగః = యుద్ధమునందు విముఖుడుగాక స్వదేహత్యాగ మొనర్పవలయును.

“యేయుధ్యస్తే ప్రథనేషు శూరాసో, యేతనూత్యజః
యేవా సహస్ర దక్షిణాస్తాం శ్చిదేవాపి గచ్ఛతాత్”
(ఋ. అ. ౮. అ. ౮. ౧౩. ౩)

“ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసంతో మహీ
క్షీతః, యుధ్యమానాః పరం శత్ర్యా స్వర్గం యా
న్త్యపరాజ్ముఖాః” (మ. ౭. ౮౯)

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతులు ధర్మరక్షార్థమై యుద్ధమొనర్చుట
యుభయథా శ్రేయస్కరమని వచించియున్నవి.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాత్మ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
షష్ఠాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

పష్టాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

వైదికకర్మమును విశేషముగా పరీక్షింపదలచి మొదటి స్కాందమును రచించుచున్నాడు.

“దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం దృష్టాభావే ప్రయోజన మభ్యుదయాయ”

ఓ. ౨. ౧

దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం = విహికాముష్మిక ఫలయక్త కర్మములకు, దృష్టాభావే = దృష్టప్రయోజనము లభింప నపుడు, ప్రయోజనమ్ = ఆస్థానము (ఆచరణ) ఆభ్యుదయాయ = ఆముష్మికార్థమని తెలియనగును.

కర్మములు శాస్త్రవిధి ననుసరించి జరుపబడినవై, దృష్టాదృష్ట ఫలములను సాధించును. ఒకానొక కర్మము శాస్త్రవిధి ననుసరించి యనుష్ఠింపబడి దృష్టఫలము నొసంగ నపుడు అదృష్టఫలము కలుగునని నిశ్చయింపవలయును.

ఆ వైదిక కర్మము లెట్టివన,

“అభిషేచ నోపవాస బ్రహ్మచర్య గురుకులవాస వానప్రస్థ యజ్ఞదాన పోక్షణ దిజ్ నక్షత్ర మంత్ర కాల నియమా శ్చాదృష్టాయ”

ఓ. ౨. ౨

అభిషేచనమ్ = శుద్ధ జలస్నానము, ఉపవాసః = పాపకర్మమునుండి చిత్తము నుపరమింపజేసి విహిత కర్మమందు లగ్నమొనర్చుట, లేక గర్భ

కార్య సంలగ్నతచే నన్నజలామలమ గ్రహింపకుండుట, బ్రహ్మచర్యః = ఉపస్థేంద్రియ నిగ్రహము, గురుకులవాసః = సాంగోపాంగ వేదాధ్యయనము కొఱకు గురుకులముననుండుట, వానప్రస్థః = వార్ధకమున వనము నందుండి శుశ్రీష్ణుతి విహితకర్మముల నాచరించుట, యజ్ఞః = అగ్ని హోత్రము మొదలు అశ్వమేధము వరకుగల కర్మము, దాశః = దేశా స్మృత్యపకారముకొఱకై యథాశక్తి హిరణ్యవస్త్రి భోజనాదుల నొసంగుట, పౌక్షణిం = క్షిప్ర్యదులను జలాదులతో సంస్కరించుట, దిశః = దిక్కులు, మంత్రః = (ఆపోహిష్టా మయోభువః) ఇత్యాది మంత్రములు, కాలః = ప్రాతఃసాయంకాలాది కాలము, నియమాః = అంతఃశాచ, సంహోష, తపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణిధానములు.

ఇవన్నియు యథావిధిగా ననుష్ఠింపబడి దృష్టాదృష్ట ఫలముల నొసంగును.

ఈ చెప్పబడిన చతురాశ్రమ కర్మములు ఇతర సహాయము నవేక్షించి ఫలముల నొసంగునా? అవేక్షింపకయే యొసంగునా? అన-

“చాతురాశ్రమ్య ముపధాః అనుపధాశ్చ” ౬.౨.౩

చాతురాశ్రమ్యమ్ = పైచెప్పబడిన అభిషేచనాది చతురాశ్రమ సంబంధి కర్మము, ఉపధాః అనుపధాశ్చ = ముందు జెప్పబోవు ఉపధానుపధాత్మక సహాయము నవేక్షించియే ఫలదాయకమగును.

“భావదోష ఉపధా, అదోషోఽనుపధా” ౬.౨.౪

భావదోషః = జీవాత్ముని యవిద్యాశ్రద్ధాదిదోషము, ఉపధా = ఉపధ యనబడును. అదోషః = అవిద్యాదులకు విసరీతమైన విద్యాశ్రద్ధాదులు, అనుపధా = అనుపధ యనబడును.

అభిషేచనాది కర్మములు ఇతర విద్యాదుల సహాయముననే ఫలవంతములగును. “యదేవ విద్యయాకరోతి శ్రద్ధ యోపనిషదా, తదేవ వీర్యవత్తరంభవతి” (ఛాం. ౩.౧.౧౦)

విద్యాశ్రద్ధాదులతో చేయకర్మమే ఫలవంతమగునని వైవాక్యాభిప్రాయము.

“యదిష్టరూప రసగంధస్పర్శం ప్రోక్షితమభ్యుక్షితంచ తచ్చుచి” ౬.౨.౧

ప్రోక్షితం అభ్యుక్షితంచ = శుద్ధజలముచే సంస్కరింపబడినదై, ఇష్టరూప రసగంధస్పర్శం = శ్రుతిస్మృతులకు, శిష్టలకు నిష్టయులయిన గూఢరసగంధ స్పర్శయుక్తమగు, యత్ = ఏవస్తువుగలదో, తచ్చుచి = అదియే భోజన యోగ్యమని సూత్రార్థము.

“అశుచీతి శుచివ్రతిషేధః” ౬.౨.౬

అశుద్ధజలాదులచే సంస్కరింపబడి, అప్రశస్త రూపరస గంధయుతమై న్యాయార్థము కాని ద్రవ్యము భక్ష్యయోగ్యము కాదని సూత్రతాత్పర్యము.

“అర్థాంతరంచ” ౬.౨.౭

అవిహిత పదార్థము వైత మశుచియని సూత్రార్థము.

“అయతస్య శుచిభోజనా దభ్యుదయో నవిద్యతే, నియమాభావాత్” ౬.౨.౮

అయతస్య = అహింసాది నియమరహితువట, శుచిభోజనాత్ = శుద్ధభోజన మాచరించిన మాత్రమున, అభ్యుదయః = ఐహికా ముష్మిక ఫలము, నవిద్యతే = కలుగదు, నియమాభావాత్ = యమనియమములను పాటించుటయే యిందు కారణము.

“అహింసా సత్యమస్తేయ బ్రహ్మచర్యావరిగ్రహః యమాః” “శౌచసంతోష తపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణానాని నియమాః”

అను యమనియమములు పాటించని వానికి కేవల శుద్ధ భోజనము చేసినంత కర్మఫలము లభించుననుటకు వీలులేదు.

అట్లయిన, హింసాజనక యుద్ధకర్మమందు ప్రశ్నస్తుడైన వానికి శుద్ధ భోజనము వలన అభ్యుదయము కలుగదా !

“విద్యతే వాఽర్థాంతరత్వాత్ యమస్య” ౬.౨.౯
విద్యతేవా = కలుగును. కారణమేమన, అర్థాంతరత్వాత్ - యమస్య = యమనియమములు అర్థాంతర విషయములు.

అనగా యమ నియమములు యుద్ధకాలమునగాక మిగిలిన సమయములం దాచరింప దగినవని భావము.

దేశము నుద్ధరించుటకుగాని, ఆత్మ నుద్ధరించుటకుగాని న్యాయానుకూలముగా యుద్ధముచేయువారికి భోజనమునందు నియమములు పాటించుటలో బంధన ముండజాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

యుద్ధసమయముగాక మిగిలిన వేళలందు శుద్ధభోజనము వలననే అభ్యుదయము సిద్ధించుచుండ యమనియమముల పాటింపనేల ? యన,

“అసతిచాభావాత్” ౬.౨.౧౦

అసతిచ = యమనియమముల పాటింపకున్న, అభావాత్ = శుద్ధభోజనము లభించుట యసంభవము.

యమ నియమములు పాటింపనివానికి శుద్ధమైన భోజనము లభింప నేరదు. శుద్ధభోజనము యమనియమములకధీనమై యుండును. అదిలేనివారికి అభ్యుదయము చాల దూరము. కాబట్టి అభ్యుదయమును గోరువారు తప్పక యమనియమములు పాటింపవలసి యుందురు.

కర్మమును బాగుగా పరీక్షించి యటుపై దానికి కారణభూతమైన దోషమును పరీక్షింప దలచి దాని జన్మప్రకారమును తెలుపుచున్నాడు.

“సుఖాద్ రాగః” ౬.౨.౧౧

సుఖాత్ = సుఖానుభవమువలన, అట్టిసుఖమునందును, ఆ సుఖము చేనివలన కలిగినదో ఆ సాధనమునందును, రాగః = అసురాగము కలుగును. అట్లే

దుఃఖము ననుభవించుటవలన దుఃఖమునందును దాని సాధనమునందును ద్వేషము కలుగుననియు నెంచవలయును.

ఏ సాధనములవలన సుఖదుఃఖములు కలుగునో అట్టి సుఖము ననుభవింపగోరి యట్టి సాధనములనే మరల మరల సంపాదించుటయం దనురక్తుడగును. అట్టి దుఃఖమును విడువ నెంచి దానిని సాధించు సాధనములను ద్వేషించును. రాగ ద్వేషములే దోషములు. అవి కలుగు విధమును ఇదియ.

“తన్మయత్వాచ్చ”

౬.౨.౧౨

సుఖదుఃఖ సాధనములను పెక్కువారు లుపయోగించుటచే కలుగు గట్టి సంస్కారమే తన్మయత్వ మనబడును. తన్మయత్వాచ్చ = అట్టి తన్మయ త్వము - సంస్కారము-వలన, సుఖదుఃఖములందును వాని సాధనములందును రాగద్వేషములు కలుగును.

“అదృష్టాచ్చ”

౬.౨.౧౩

అదృష్టాచ్చ = పూర్వజన్మమున సంపాదించిన అదృష్టమువలనను రాగ ద్వేషములు కలుగును.

ఏ పురుషుడీ జన్మమున స్త్రీసంగమమున కలుగు సుఖమునుగాని, పాము కరచినందువలన కలుగు దుఃఖమును గాని అనుభవింపజో అట్టి పురుషుడు యాననావస్థను పొందుటతోడనే స్త్రీలయం దనురక్తుడగుటకును, పాములను ద్వేషించుటకునుగల కారణము పూర్వార్జితమగు నదృష్టమే.

“జాతి విశేషాచ్చ”

౬.౨.౧౪

జాతియనగా జన్మము, జన్మ విశేషమువలనను రాగద్వేషములు కలుగునని సూత్రార్థము.

మానవుల కన్నాదులందును, ఉష్ణాదులకు మండ్య యందును, రాగము కలుగుటకును, ముంగిస జాతికి పాము

లందు ద్వేషము కలుగుటకును కారణము జన్మవిశేషమే కాని యొండు కారణము.

సుఖదుఃఖములవలన రాగద్వేషములు కలిగిన కలుగనిమ్ము. ఇందు కర్మమునకుగల సంబంధమెద్దియన-

“ఇచ్ఛాద్వేష పూర్వకా ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తిః”

ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తిః = సుఖదుఃఖములకు కారణమైన పుణ్యపాపములను కలిగించు మానవుల మనోవాక్కాయ కర్మములన్నియు, ఇచ్ఛాద్వేష పూర్వకా = రాగద్వేషములే నిమిత్తములుగాగలవి.

మిథ్యాజ్ఞానముచే ప్రేరితులై మానవులు అనుకూల వస్తువులందు రాగమును, ప్రతికూలములందు ద్వేషమును కలిగియుందురు. ఇట్లు అనుకూలమును సొందగోరి మనస్సుతో దయా అస్పృహదులను, వాక్కుతో సత్యస్వాధ్యాయములను శరీరముతో స్నాన దానాదులను చేయును. ప్రతికూలమును విడువగోరి మనస్సుతో పరులకు ద్రోహము చేయుట, ఇతర ధనావహరణమును, వాణితో ఆసత్మాదులను, శరీరముతో హింసాదులందును ప్రవృత్తు లగుదురు. కాబట్టి పుణ్యపాపములు చేయుటకు కారణము రాగద్వేషములేయని తేలుచున్నది.

పుణ్య పాపములందు ప్రవృత్తి కలుగుటచే నేమగును ?

“తత్ సంయోగో విభాగః”

౬.౨.౧౬

తత్ = అందువలన, సంయోగః = అనేక యోగుల సంయోగము, విభాగః = యోని విభాగమును కలుగును.

పుణ్యపాప ప్రవృత్తి వలన నానావిధములయిన నీచోచ్ఛ యోగులందు పెక్కుమారులు పుట్టి చచ్చుటలు కలుగునని సూత్రాభిప్రాయము.

దుఃఖమూలమగు నీ జన్మ మరణ చక్రమునుండి యీజీవులకు మోక్ష మెన్నడు కలుగుచున,

“ఆత్మకర్మసు మోక్షో వ్యాఖ్యాతః” ౬.౨.౧౭

ఆత్మకర్మసు = జీవేశ్వరుల తెలిసికొన సాధనములైన యమనియమాది కర్మములు నిర్వర్తింపగా, మోక్షః = పరమపురుషార్థమైన మోక్షము సిద్ధించునని, వ్యాఖ్యాతః = ఉపనిషదాది శాస్త్రములచే చెప్పబడినది.

మానవుడు నిస్కాముడై తత్వజ్ఞానమునకు సాధనమైన వేదోక్త కర్మమును బాగుగా నాచరించి యమనియమములను పూర్ణముగా సంపాదించి మోక్షమనుభవించును. ఇందులకు మరియొకమార్గములేదు, అని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
షష్ఠాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం వైశేషిక దర్శనము

సప్తమాధ్యాయము

ప్రథమాపిక్రమా

ఇంతవరకు ద్రవ్యములు, కర్మములు పరీక్షింపబడినవి. మధ్యలో నైదేకధర్మముకూడ పరీక్షింపబడినది. ప్రస్తుతమీ యధ్యాయమున గుణము లను పరీక్షింపదలచి వెనుక చెప్పిన వానిని స్మరింప జేయుచున్నాడు.

“ఉక్తాః గుణాః”

౭.౧.౧

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, సంఖ్య, చరిమాణము, పృక్షత్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వాపరత్వములు, బుద్ధి, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నము, ననుగుణములు ప్రథమాధ్యాయమున ప్రథమాపిక్రమమున ఆరవ స్కాత్రమున (౭.౧.౬) చెప్పబడినవి. వానినిట పరీక్షింపగోరి, గుణాః=రూపాది గుణములు, ఉక్తాః=పూర్వము చెప్పబడినవి. అని స్మరించినాడు.

[1] వానిలో రూపలక్షణము:- (చక్షుర్మాత్ర గుణః రూపమ్) గుణత్వము కలిగి, నేత్రముగాక మిగిలిన ఇంద్రియములచే గ్రహింపబడనిదై నేత్రముచేతనే గ్రహింపబడునది రూపము. అది, సీలము, శుక్లము, లోహితము, హరితము, కపిశము, చిత్రము నని యేడువిధములు. ఈ యేడువిధములయిన రూపము భూమియందుండును. (శుక్లము) తెలుపు జలమునందుండును. లోహితము = ఎఱుపు అగ్నియందుండును.

(2) (రసనగ్రాహ్యో గుణోరసః) జిహ్వోద్రియము వలన గ్రహింపబడు గుణము రసము, అది యారువిధములు. తీపి, పులుపు, ఉష్ణన, కారము, ఒగరు, చేదు, భూమియందీ యారువిధము లయిన రసముండును. జలమునందు మధుర ముండును.

(3) (క్షూణగ్రాహ్యో గుణోగంధః) నాసికచే గ్రహిం పదగిన గుణము గంధమనబడును. ఇది సుగంధము, దుర్గం ధము నని రెండువిధములు. భూమియందే యుండును.

[4] (త్వగింద్రియగ్రాహ్యో గుణః స్పర్శః) త్వగింద్రియ ముచే గ్రహింపదగిన గుణము స్పర్శమనబడును. అది శీతము, ఉష్ణము, అనుష్టాశీతము నని మూడువిధములు. భూ, జలాగ్ని వాయుచలలోనుండును. అనుష్టా శీతస్పర్శముభూమియందును, చాయువునందు నుండును.

(5) 'ఏకత్వాది వ్యవహార హేతుః సంఖ్యా'— ఒకటి రెండు అను లెక్కకు సంబంధించిన వ్యవహారమునకు కారణ మగునది సంఖ్య యనబడును. నిత్యపదార్థమున నుండు ఏక త్వము నిత్యమగును. అనిత్యగత మనిత్యమగును. ద్విత్వము మొదలు పరార్థము వరకు నుండు సంఖ్య అపేక్షాబుద్ధిజన్య మగుటవలన అనిత్యమే యగును.

“ఏకం—దశ—శతం, చైవ, సహస్ర, మయుతం తథా,
లక్షంచ నియుతంచైవ, కోటి రర్బుదమేవచ”

వృందం ఖర్వో నిఖర్వశ్చ, శంఖః పద్మశ్చ సాగరః

అస్త్వం మధ్యం పరార్థంచ, దశవృద్ధ్యా యథా క్రమమ్”

(౧౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦) ఒకటి, పది, వంద, వేయి, పది వేలు, (అయుతము) లక్ష, నియుతము, [పదిలక్షలు] కోటి, అర్బుదము (పదికోట్లు) నృందము, ఖర్వము, నిఖర్వము శంఖము, పద్మము, సాగరము, అంత్యము, మధ్యము, పరార్థము, అను నివి సంఖ్యావాచకములు. ఒకదానికంటె నొకటి కుడిచుండి యెడమకు పదిరెట్లుగా పెంచుచు బోవలయును.

(6) (మానవ్యవహారాసాధారణకారణం పరిమాణమ్) పరిమాణము ద్రవ్యము లన్నిటియందునుండును. అది, అణువు-మహత్తు- హాస్వము- దీర్ఘమునని నాలుగువిధములు.

(7) [పృథగ్వ్యవహారాసాధారణకారణంపృథక్త్వమ్]

(8) [సంయుక్త వ్యవహార హేతుః సంయోగః]

(9) [సంయోగనాశనో గుణో విభాగః]

(10,11) (పరాపర వ్యవహారా సాధారణ కారణే పరత్వా పరత్వే) పృథక్త్వాది లోకవ్యవహారములకు హేతువులగుటయే ఆ యాగుణలక్షణములని యెరుంగునది.

(12) (సర్వ వ్యవహారహేతుః జ్ఞానమ్ బుద్ధిః) అన్ని లోక వ్యవహారములకు హేతువగు జ్ఞానమే బుద్ధియనబడును. జ్ఞానము, ఉపలబ్ధి, ప్రత్యయము, బుద్ధి యనుపదములన్నియు నొకేయర్థము నొసంగును. ఆ బుద్ధి, అనుభూతి - స్మృతియని రెండువిధములు. అందనుభూతి మరల రెండువిధములు. విద్య, అవిద్య. యథార్థము విద్య, అయథార్థము అవిద్య యనబడును.

(తద్వతి తత్ప్రకారికానుభూతిర్విద్యా) ఘటమున
 ఘటత్వముండును. ఘటము విశేష్యము. ఘటత్వము విశేష
 ణము లేక ప్రకారమనబడును. తద్వతి = ఘటత్వము గలిగిన
 ఘటమునందు, తత్ప్రకారికానుభూతిః = ఘటత్వ ప్రకారిక
 అనగా ఘటత్వము విశేషణముగా భాసించు (అనుభూతి)
 జ్ఞానము విద్య యనబడును. దీనినే ప్రమయనియువాడుదురు.
 ఈ విద్యయే మూడువిధములు. ప్రత్యక్షము— ఆనుమానికము
 (తైంగికము) శాబ్దికము నని. చక్షురాది ఇంద్రియములు
 ప్రత్యక్ష ప్రమాణములు, వాని వలన కలుగు జ్ఞానము
 ప్రత్యక్షమనబడును. లింగదర్శనము అనుమాన ప్రమాణము
 అందువలన కలుగు జ్ఞానము తైంగికము లేక యానుమానిక
 మనబడును. ఇది యనుమితీయనియు చెప్పబడును.

ఆప్తుని యపదేశము శబ్దప్రమాణ మనబడును. దాని
 వలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దిక మనబడును.

పైన జెప్పినదానికి విపరీతముగా నుండునది యవిద్య
 యనబడును. దానికి లక్షణము: [తదభావవతి తత్ప్రకారికాను
 భూతి రవిద్యా] ఈ యవిద్య సంశయము- విపర్యయము
 నని చెందువిధములు.

[ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధ నానాధర్మ ప్రకారకంజ్ఞానం
 సంశయః] ఏకస్మిన్ ధర్మిణి = ఒక స్థానమునందు, విరుద్ధ
 నానాధర్మ ప్రకారకంజ్ఞానమ్ = స్థానత్వము— పురుషత్వము
 నను విరుద్ధములైన ధర్మములు విశేషణముగాగల, ఒక
 స్థానమున జూచి యిది స్థానవా లేక పురుషుడాయని కలుగు
 జ్ఞానము సంశయ మనబడును.

[అతస్మిన్ తద్బుద్ధిః విపర్యయః]

ఒక వస్తువును జూచి మరొక వస్తువుగా దాని నెరుగుట విపర్యయ మనబడును. త్రాగిని చూచి పామనుకొనుట విపర్యయము-భ్రాంతి యనబడును.

[సంస్కారమాత్రజన్యా స్మృతిః] మనమొక వస్తువును తెలిసికొనినపుడు మనయంతఃకరణమున నొక సంస్కారము— చిహ్నము ఏర్పడును. ఆ సంస్కార సహాయమున కలుగు జ్ఞానము స్మృతి యనబడును. ఇంతవరకు బుద్ధిని గురించి కొంత వినరణ యిట చేయబడినది.

[13] [ధర్మజన్య మనకూల వేదనీయం గుణః సుఖమ్] ధర్మము [మంచికార్యము] వలన కలిగి తన యనభవమున కనుకూలమగు గుణము సుఖమనబడును.

[14] [అధర్మ జన్యం ప్రతికూలవేదనీయం గుణః దుఃఖమ్] అధర్మమువలన కలిగి తనకు ప్రతికూలముగా దోచు గుణము దుఃఖమనబడును.

[15] [స్వాత్మంవా పరార్థంవా అప్రాప్తార్థ పౌరన మిచ్ఛా] తనకొఱకుగాని పరుల కొఱకుగాని, లభింపని వస్తువు నర్థించుట [ఇచ్ఛ] కోరిక యనబడును.

[16] క్రోధము ద్వేషమనబడును.

[17] కృతి ప్రయత్న మనబడును.

ఇవిగాక సూత్రమున నుల్లేఖింపని గుణము లొకయేడు గలవు.

[1] ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వమ్]

భూమికి దూరమున ప్రభాగముననున్న నస్తువు భూమిని చేరుటకు ముందు దానియం దనేకపతనక్రియలు కలుగును. అందు మొదటి పతనమున కసమవాయి కారణమైనది గురుత్వమనబడును. ఈగుణముభూమి-జలములం దే యుండును. ఇట్లే—

[2] [ఆద్యస్యందనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్] స్యందనమనగా ప్రవాహము— మొదటి స్యందనమున కసమవాయి కారణము ద్రవత్వమనబడును.

ఈ ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము, నైమిత్తికమునని రెండు విధములు. జలమునందు సాంసిద్ధికమును, పృథివీ తేజస్సులందు నైమిత్తికమునని నైశేషికులమతము. నైమిత్తిక ద్రవత్వము భూమియందు మాత్రమైయుండునని నవీననైయాంకులందురు. వీరు సుషర్ణాది ధాతువులను పార్థివములని యెంచెదరు.

[3] [సంగ్రహ మృజాది హేతుర్బుణః స్నేహః] మట్టి రేణువులను ఒకదానితో నొకటి చేర్చుటకు కారణమయిన గుణము స్నేహ మనబడును.

[4] సంస్కారము— మువ్విధములు. [1] వేగము, [2] భావన, [3] స్థితిస్థాపకము.

[5] ధర్మము— [విహితకర్మ జన్యము.]

[6] అధర్మము. [నిషిద్ధకర్మ జన్యము]

[7] శ్రోత్రమువలన గ్రహింపదగిన గుణము శబ్దమన బడును.

ఇట్లు మొత్తము ఇరువదిరాలుగు గుణములు, వాని సామాన్య లక్షణములు నిట ప్రాసంగికముగా చెప్పబడినవి.

గుణములను స్మరింపజేసి వానిని పరీక్షించుచున్నాడు.

“పృథివ్యాది రూప రస గంధ స్పర్శాః ద్రవ్యా నిత్య త్వా దనిత్యాశ్చ” 2.౧.౨

సూత్రమునందలి చక్కారమువలన పరమాణు - ఏకత్వము, ఏక పృథక్త్వము సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, గురుత్వము, స్నేహము, ననుగుణములు గ్రహింప వలెను. పృథివ్యాది రూపరస గంధస్పర్శాః = భూమి - జలము - తేజస్సు పీని రూపాది గుణములు, ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆకాయమైన ద్రవ్య పనిత్యమగుటచే, అనిత్యాః = అనిత్యములు.

“ఏతేన నిత్యేషు నిత్యత్వ ముక్తమ్” 2.౧.3

ఏతేన = పైసూత్రార్థము ననుసరించి, నిత్యేషు = నిత్యపదార్థము లందలి రూపాది గుణములకు, నిత్యత్వముక్తమ్ = నిత్యత్వము చెప్పబడినదని గ్రహింపవగును.

“అప్పు, తేజసి, వాయూచ నిత్యాః ద్రవ్యనిత్యత్వాత్”

అప్పుతేజసి వాయూచ = జల, అగ్ని, వాయు పరమాణువులందలి గుణములు, ద్రవ్యనిత్యత్వాత్ = ఆకాయ భూతద్రవ్యము నిత్యమగుటవలన, నిత్యాః = వినాశములేనివని సూత్రార్థము.

“అనిత్యేషు నిత్యాః ద్రవ్యానిత్యత్వాత్” 2.౧.౫

ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయద్రవ్య పనిత్యమగుటవలన, అనిత్యేషు = అనిత్య పదార్థములందలి గుణములు, అనిత్యాః = వినాశము గలవి.

జలాదుల పరమాణువులవలె భూపరమాణువులును నిత్యములే కాబట్టి వానియందలి గుణములు నిత్యములేలగావన-

“కారణ గుణపూర్వకాః పృథివ్యాం పాకజాః” 2.౧.౬

పృథివ్యాం = అవయవియైన భూమియందు, పాకజాః = పాకమువలన
గలిగిన రూపాది గుణములు, కారణ గుణపూర్వకాః = అవయవికి కార
ణము అవయవములు. వాని గుణములు కారణముగాగలవని సూత్రార్థము.

రూపాది గుణముల పరివర్తనమునకు హేతువగు అగ్ని
సంయోగ విశేషము పాకమునబడును. [రూపాది పరావృత్తి
హేతుత్వేః సంయోగః పాకః]

ఒక మట్టిపాత్ర అవయవంలో పెట్టి కాల్చిన తరువాత
దానియందున్న పూర్వపు రూప-రస-గంధ-స్పర్శగుణములు
మారిపోవును. ఈమార్పునకు కారణము అగ్ని సంయోగమే.
ఈ రూపాదుల పరివర్తనము పాత్ర వెలుపలి భాగముననేగాక
పాత్రావయవములైన ప్రతియణువునందును జూడనగును.
అవయవములైన యణువులందు రూపాదులు మారుట చేతనే
అవయవియైన పాత్రయందు రూపాదులు మారినవని నిర్ణ
యింప బడుచున్నది. ఈమార్పు జరుగుటకు పరమాణువుల
నుండి కపాలములవరకుగల ప్రతి అవయవమునందును బల
ముగు తేజః సంయోగము కలిగి అవయవ విభాగమేర్పడును.
అందువలన అవయవ సంయోగము నశించును. అట్లుపై
పాత్ర నశించును. అప్పుడు పరమాణువు లన్నియు సంయోగ
హీనములై స్వతంత్రములగును. ఆ సమయమున వానియం
దలి రూపాది గుణములు మారును. అట్లుపై జీవుల యదృష్ట
మున నాయణువులయందు క్రియగలిగి పరస్పర సంయోగ
మేర్పడి ద్వ్యణుక త్ర్యణుక చతురణు కాద్యవయవము లుత్ప
న్నమై అవయవిపూర్తియగును. ఇట్లు మృత్పదార్థములలోని

గుణపరివర్తనము కారణ గుణపూర్వక మగుటచే పృథివీ పరమాణువుల నాశ్రయించి యుండు గుణములు నిత్యములు కానేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

కారణగుణములు కార్యమునందు లేవు కాబట్టి భూమిలోని పాకజ గుణములు కారణ గుణపూర్వకములనుట చెల్లదన,

“ఏక ద్రవ్యత్వాత్”

2.౧.2

ఏకద్రవ్యత్వాత్ = ఘటపటాది రూపములైన కార్యము స్వసమవాయి సంబంధముద్వారా ఆశ్రయముగాగలవగుటచే పార్థివ పాకజ గుణములు కారణగుణ పూర్వకములేయని సమాధానము.

వేరు తావులలోనుండు కారణములు కార్య జనకములు గావు. కార్యమెక్కడ ఏర్పడునో కారణము నటనే యుండవలయును. కారణమున నుండు గుణములు కార్యమున గుణముల నెట్లు గలిగించునని యాక్షేపాభిప్రాయము. స్వసమవాయి సమవాయమను పరంపరా సంబంధము ద్వారా కార్యమున నుండి గుణములను కలిగింపవని సమాధానము.

స్వమ్ = కారణ గుణములు, స్వసమవాయి = ఘట పటాది కార్యము. అట సమవాయ సంబంధముతో కారణ గుణము లుండును.

“అణో ర్మహతశ్చోపలబ్ధినుపలబ్ధినిత్యే వ్యాఖ్యాతే”

నిత్యే = (సదకారణవన్నిత్యమ్) అను చతుర్థాధ్యాయపు సూత్రమున, అణో = అణుపరిమాణముగల, మహతశ్చ = మహత్పరిమాణముగల ద్రవ్యములయొక్క, అనుపలబ్ధిః = కనబడకుండుట, ఉపలబ్ధిః = కనబడుటలు, వ్యాఖ్యాతే = చెప్పబడినవి.

ద్రవ్యము ప్రత్యక్షమగుటకు కారణభూతమైన పరిమాణమును గుణము ప్రత్యక్షము కాగలది యొకటి యున్నదని సూత్రతాత్పర్యము.

పరమాణుత్వము పరమ హాస్యత్వము. జీవాత్మ యందును, పరమాణువులందును కలవు. పరమ మహత్వ పరమదీర్ఘత్వములు ఆకాశకాలపరమాత్మలందుండును. ద్వ్యణుకము మొదలు మిగిలిన పదార్థములందు మధ్యమ పరిమాణ ముండునని యెరుంగునది.

త్ర్యణుకాదులందు మహత్వము చేనివలన కలుగునన-

“కారణ బహుత్వాచ్చ”

2.౧.౯

కారణ బహుత్వాచ్చ = స్వాశ్రయ సమవాయికారణగత బహుత్వసంఖ్య వలనను, స్వాశ్రయ సమనాయికారణ గతమహత్వమువలనను త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును.

రెండు పరమాణువు లొక ద్వ్యణుకమగును. మూడు ద్వ్యణుకము లొక త్ర్యణుకమగును. ఈ త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును. అపు డది ప్రత్యక్షమగును. ఈ త్ర్యణుకములోని మహత్పరిమాణమునకు కారణము ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణముకాదు. అందలి సంఖ్యయు మహత్వమునని సూత్రతాత్పర్యము. ద్వ్యణుక పరిమాణము కారణ మేల కాదనిన, ద్వ్యణుక పరిమాణము వలన కలుగు పరిమాణము అంతకంటె నుత్కృష్టమనగా సూక్ష్మమగునను నియమముండుటంబట్టి సంఖ్యామహత్వములే కారణములగును కాని పరిమాణము కానేరదు.

ద్వ్యణుకమునందుగల అణు పరిమాణమునకు కారణమేమన,
“అత్రో వివరీత మణు”

2.౧.౧౦

అతః = పరిమాణమున కాశ్రయమగు సమవాయి కారణమునందుగల బహుత్వ సంఖ్యకంటె, వివరీతమ్ = వివరీత కారణముగాగలది, అణు = ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణమని యర్థము.

రెండు పరమాణువులు కలిసి యొక ద్వ్యణుకమగును. ఆ ద్వ్యణుకము నందలి పరిమాణమునకు అసమవాయి కారణము పరమాణువులందలి పరిమాణముకాదు. ద్విత్వసంఖ్యయే కారణమని సూత్రాభిప్రాయము.

“అణు మహదితి తస్మిన్ విశేషభావాత్ విశేషా భావాచ్చ”

2.౧.౧౧

తస్మిన్ = ఉసిరికకాయ మున్నగు వానియందు, విశేషభావాత్ = మహత్త్వమును విశేష ముండుటవలన, మహత్త్వము వ్యవహారము ముఖ్యము. విశేషాభావాత్ = అణుత్వమును విశేషము లేకుండుటవలన అణువు అను వ్యవహారము గౌణము.

ద్వ్యణుకమునందేగాక యితర అమలకాది పదార్థము లందును ఆపేక్షికముగా అణువనియు మహత్త్వరమనియు లోకమున వ్యవహారము చూచుచున్నాముగదా. అందు మహత్త్వముట ముఖ్యము, అణువనుట గౌణమునని యెరుగ వలయును.

అమల కామలందలి అణుత్వవ్యవహారము గౌణమై మహత్త్వవ్యవహారము ముఖ్యమగుటకు కారణమేమన,

“ఏకకాలత్వాత్”

2.౧.౧౨

ఏకకాలత్వాత్ = అణు మహద్వ్యవహారములు రెండు నొక కాలమున సుండుటవలన.

ఒకే వస్తువునందలి పరస్పర విరుద్ధములైన అణుమహా ద్వ్యవహారములు రెండును ఒకేకాలమున ముఖ్యములు కాజాలవు. కాబట్టి అందొకటి ముఖ్యము. మరియొకటి గౌణమునగును. మహత్తు (పెద్దది) అను న్యవహారము అనుభవ సిద్ధమగుటచే గౌణము గానేరదు. అణువ్యవహారమే గౌణమగును.

హేత్వంతరమును జూపుచున్నాడు.

“దృష్టాంతాచ్చ”

2.౧౧౩

దృష్టాంతాచ్చ = వైష్యవహారము దృష్టాంతమువలనను సిద్ధమగుచున్నది.

ఒక పొడవైన కట్ట పొట్టిదానికంటె దీర్ఘమనియు, ఎక్కువ పొడవుగలదానికంటె నది హ్రస్వమనియు చెప్పబడును. ఇందు దీర్ఘ న్యవహారము ముఖ్యము. హ్రస్వ న్యవహారము గౌణము. ఇట్లే యితరము లూహించునది.

త్య్రణుకాది పదార్థములందు మహత్వముండి అణుత్వము లేకుండుట వలన మహద్వ్యవహారము ముఖ్యము. అణు వ్యవహారము గౌణము. ఐనను, ద్రవ్యములొసన్నట్లు అణుత్వ మహత్వములలో అణుత్వ మహత్వము లుండునాయన.

“అణుత్వమహత్వయో రణుత్వ మహత్వాభావః,

కర్మగుణై ర్వాభ్యాతః”

2.౧.౧౪

అణుత్వ మహత్వయోః = అణుత్వ మహత్వములందు, అణుత్వ మహత్వాభావః = అణుత్వాభావము, మహత్వాభావమును, కర్మగుణైః = కర్మగుణములవ్వారా, వ్యాభ్యాతః = నిరూపింపబడినది.

కర్మమందు మరియొక కర్మముగాని, గుణమునందు మరియొక గుణముగాని యుండనేరదని పూర్వము నిరూపింప

బడినది. అట్లే అణుత్వమునందు అణుత్వమును, మహత్వమునందు మహత్వమును ఉండదని సూత్రాభిప్రాయము.

కర్మమందు కర్మాభావముగాని, గుణమునందు గుణాభావముగాని పూర్వము వ్యక్తింపబడనందున నిది యొప్పువనిన.

“కర్మభిఃకర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః వ్యాఖ్యాతాః”

కర్మభిః = ఉత్తేజోపకాది క్రియలద్వారా, కర్మాణి = కర్మములు కర్మాభావవంతములనియు, గుణైః = రూపాదిగుణములద్వారా, గుణాః = రూపాదిగుణములు గుణరహితములనియు, వ్యాఖ్యాతాః = నిరూపింపబడినట్లే యెంచవలయును.

ద్రవ్యములందు గుణకర్మములుండును గాని కర్మములందు గాని, గుణములందుగాని క్రియాగుణములుండవు. ద్రవ్యము విశేష్యము, గుణకర్మములు విశేషణములగును. గుణమే గుణమునకును, క్రియ యే క్రియకును విశేష్యము కాజాలదు. తనకు తానే విశేష్యమెట్లగును? స్వవిశేషకత్వానుపపత్తేః అట్లుగాని పక్షమున ‘దేవదత్తుడు నెల్లచున్నాడు, నల్లః పస్త్రీయ’ అనునట్లు ‘గమనము నెల్లచున్నది, నల్లరంగు నల పు తెలుపు రంగు జకలది’ యను ప్రయోగము లుండవలసి వచ్చును. అట్టి ప్రయోగములు లోకమున నెన్నడు వినికని యుండము. కాబట్టి గుణకర్మములు గుణకర్మరహితములని యెరుంగునది.

“అణుత్వమహత్వాభ్యాం కర్మగుణాశ్చ” 2.౧.౧౬

అణుత్వ మహత్వాభ్యాం = అణుత్వమహత్వములద్వారా, కర్మగుణాశ్చ = గుణకర్మములు కూడ అణుత్వ మహత్వరహితములు అని, వ్యాఖ్యాతాః = నిరూపింపబడినట్లేంచునది.

అణుత్వ మహత్వములు పరిణామ బోధకములు కాబట్టి పరిణామము గుణమగుట చే నవియు గుణములగును. అందు వలన గుణకర్మములందు అణుత్వ మహత్వము లుండ నేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

“సతేన దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే” ౭.౧.౧౭

అణుత్వ మహత్వముల వలనే దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వములును తెలియునది.

ఎక్కడ అణుత్వమహత్వము లుండునో వానియందే హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వములుండును. అవి లేనిచోట నివి యుండ నని సూత్రాభిప్రాయము.

ఈ నాలుగు విధములైన పరిమాణము నిత్యమా అనిత్యమా అన,

“అనిత్యే నిత్యమ్” ౭.౧.౧౮

“నిత్యే నిత్యమ్” ౭.౧.౧౯

అనిత్య పదార్థములందుండు పరిమాణము అనిత్యమును, నిత్యపదార్థములందుండునది నిత్యమనియు సూత్రాభిప్రాయము. పరిమాణమేమన ఆశ్రయ నాశము వలన ఆశ్రితము నశించుననుట నిర్వివాదముగా !

నిత్యపరిమాణ మెద్దియన,

“నిత్యం పరిమండలమ్” ౭.౧.౨౦

పరిమాణు పరిమాణమునకు పరిమండలమని పారిభాషిక నామము. కాబట్టి పరిమాణువునందలి పరిమాణము, నిత్యం = నిత్యము అనగా నాశరహిత మైనదని సూత్రార్థము.

పరిమండల మున్నదనుటకు ప్రమాణ మేమన,

“ఆవిద్యా చ విద్యాలింగమ్” ౭.౧.౨౧.

విద్యా=అయథాగ్రహణము, విద్యాలింగమే=యథాగ్రహణమునకు హేతువు.

బిల్వములకాదులందు గౌణమైన (అయథార్థమైన) అణుత్వ (వ్యవహారము) జ్ఞానము కలుగుచున్నదని పూర్వము నెఱింగించి యున్నాము. యథార్థమైన అణుత్వమునకు ఒక మూఢారముండి తీరనలయును. యథార్థజ్ఞానము లేని అయథార్థజ్ఞానము లోకమున కలుగనేరదు. కాబట్టి యథార్థమైన అణుత్వజ్ఞానమునకు విషయమైన అణుపరిమాణము (పరిమండలము) కొండొకతావున నుండి యుండవలయును. దీనికి లోకమున గల యవిద్యయే ప్రమాణమని భావము.

అణుపరిమాణము నిరూపించి యాకాశ పరమాత్మలయందలి మహాత్పరిమాణమును జెప్పచున్నాడు.

“ విభవాన్మహా నాకాశ స్తథా చాత్మా ” ౭.౧.౨౨
 విభావ=విభు భావము వలన, ఆకాశ=ఆకాశము, విహాన=మహత్పరిమాణము గలది. తథాచాత్మా = పరమాత్మ పుడ మహత్పరిమాణము గలదే.

అం దాకాశమునగల విభుత్వము (మహత్పరిమాణము) సాక్షాత్కము. పరమాత్మయందలి విభుత్వము నిరపేక్షమని ముందుగనది. (సర్వమూర్త ద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం) శివా (సర్వవస్తు బహిరంతర్వర్తమానత్వం విభుత్వం) న్ని వస్తువులందును లోపల వెలుపల నుండుట విభుత్వ మనబడును.

కీయాగుణములు గల ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మనబడును. మూర్తద్రవ్యము లన్నిటితో సబంధించి యుండుట విభుత్వ మనబడును.

జీవాత్మ పరిమాణ మెట్టిదన,

“ తదభావాత్ అణు మనః ”

౭.౧.౨౩

తదభావాత్ = విభుత్వాభావమువలన, మనః = మనస్సుతో కూడిన
యాత్మ అనగా జీవాత్మ, అణు = అణు సూనము కలది.

నైశేషికులు జీవాత్మను సచ్చిత్స్వరూపు డందురు.
ఆ జీవాత్మ మిథ్యాజ్ఞానపూర్వకమైన మనస్సుతో కూడి బద్ధు
డగును. వివేక జ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొని
బంధనమునుండి విడివడి ముక్తుడగును. బంధమోక్షములు
స్వరూపసిద్ధములుకావు.

దిక్కు- కాలము- వీనియందలి పరిమాణమేమన.

“గుణైర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా”

౭.౧.౨౪

గుణైః = పరత్వా పరత్వ గుణములద్వారా, దిక్ = ప్రాకృష్టమాది శబ్ద
ములచే వ్యవహరింపబడినదిక్కు, వ్యాఖ్యాతా = వ్యాఖ్యానము చేయబడి
నట్లెరుంగునది.

పర-అపర వ్యవహారము లోకమున నన్నియెడల
చూడనగును. ఈ వ్యవహారమునకు పరత్వము- అపరత్వము
నను గుణములే అసాధారణ కారణములు. దిక్కు- పిండము
వీని సంయోగము అసమవాయి కారణము. ఈ దిక్కు విభు
వుగా నెంచబడును. దీనికి కారణము పరాపర వ్యవహార
మన్నియెడల నొకే విధముగ జూడబడుటయే.

“కారణేన కాల్యః”

2.౧.౨౫

ఉత్పన్నమగు ప్రతి పదార్థమునకును కాలము నిమిత్త కారణము. కాబట్టి, కారణేన = నిమిత్త కారణ మగుటచే, కాలః = కాలము, మహత్పదార్థముగా నెంచునగునని సూత్రాభిప్రాయము.

కాలము విభుపదార్థము కానివక్షమున ఉత్పన్నమగు ప్రతిపదార్థమునకును నిమిత్త కారణము కాబాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రేయోత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాత్మనామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

సప్తమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

సప్తమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

సంఖ్యాగుణమును పరీక్షింపగోరి నూత్రమును రచించుచున్నాడు.

“రూపరసగంధ స్పర్శ వ్యతిరేకా దర్శాంతరనేకత్వమ్”

ఏకత్వం = (ఏకోఘటః ఏకోమతః) ఒకకడప, ఒక మతమునను వ్యవహారమునకు కారణమైన ఏకత్వము, అర్థాంతరమ్ = రూపాదులకంటె భిన్నము, రూపరస గంధ స్పర్శవ్యతిరేకాత్ = రూపాదులులేని పదార్థములందును ఏకత్వ వ్యవహారము గోచరమగుటవలన.

రూపాది గుణరహితమైన ఆకాశమునందును [ఏక మాకాశమ్] ఒక యాకాశమను వ్యవహారము లోకసిద్ధమగుటచే ఏకత్వ మొక గుణముగా నెంచబడుచున్నదని తాత్పర్యము.

“తథా పృథక్త్వమ్”

2. 1. 1

అట్లే పృథక్త్వ మనున చోక గుణాంతరమని యెరుంగునది.

“ఏకత్వైక పృథక్త్వయో రేకపృథక్త్వాభావోఽ

ణుత్వ మహత్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః” 2. 1. 3

ఏకత్వ-ఏకపృథక్త్వములందు, ఏకత్వముగాని ఏకపృథక్త్వముగాని, ఉండనేనని నూత్రాభిప్రాయము.

“నిఃసంఖ్యత్వా త్కర్మగుణానాం సర్వైకత్వం
నవిద్యతే”

౭.౨.౪

కర్మగుణానాం=కర్మములు, గుణములు, నిఃసంఖ్యత్వాత్ = సంఖ్యార
హితములగుటంబట్టి, సర్వైకత్వం = ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యమగు నేక
త్వము, నవిద్యతే = ఉండదు.

గుణకర్మములు ద్రవ్యాశ్రితము లగుటచే సంఖ్యయు
ద్రవ్యాశ్రితమే కాని గుణకర్మముల నుండనేరదు.

(ఏకంకర్మ - ఏకంరూపమ్) అను వ్యవహారము లోకమున జూడ
బడుటకు కారణ మేమన.

“భ్రాంతం తత్”

౭.౨.౫

తత్ = వ్యవహారమువలన నెటనేని గుణకర్మముల సంఖ్య చూడబడిన నది
భ్రాంతమ్= భ్రమమూలకమని యెఱుంగునది.

(ఏకంకర్మ) ఇత్యాది స్థలములందు ప్రయోగింపబడు
ఏకత్వ శబ్దప్రయోగము గౌణ ప్రయోగమని సూత్రాభి
ప్రాయము.

అట్లయిన ద్రవ్యవిషయమున ప్రయోగింపబడు శబ్దము మాత్రమేల
గౌణము కానేరదన.

“ఏకత్వాభావా ద్భక్తిస్తు న విద్యతే”

౭.౨.౬

ఏకత్వాభావాత్ = ద్రవ్యమునందు నేకత్వము లేని పక్షమున, ఏకత్వమున
కొండను తానే లేకపోవుటవలన, భక్తిస్తు = గౌణప్రయోగమునకు
హేతువైన గౌణతయే, నవిద్యతే = ఉండనేరదు.

ఏకత్వమునకు స్వరూపహానియే కలుగునని సూత్రాభి
ప్రాయము.

“కార్యకారణయో లేక త్వైకపుథక్త్వాభావా దేక
త్వైక పుథక్త్వం నవిద్యతే” ౭.౨.౭

కార్యకారణయోః = కార్యకారణములందు, ఏకత్వైక పుథక్త్వాభావో =
అభేదము. అవిలక్షణత అను నీరెండును లేకపోవుటవలన, ఏకత్వైక పుథ
క్వం నవిద్యతే = కార్యకారణములు ఏకముగావని సూత్రార్థము.

కార్యమునందలి ఏకత్వాది గుణములు కారణగుణ
పూర్వకములేగాని ఆకస్మికములుకావని సూత్రాభిప్రాయము.

“ఏత దనిత్యయో వ్యాఖ్యాతమ్” ౭.౨.౮

ఏతత్ = ఈ కారణ గుణపూర్వకత్వము, అనిత్యయోః = అనిత్యములందలి
ఏకత్వైక పుథక్త్వములను గూర్చియే, వ్యాఖ్యాతమ్ = వ్యాఖ్యానము
చేయఁ దిన ట్లేంచునది.

సంయోగమును పరీక్షించుచున్నాడు.

“అన్యతర కర్మజ ఉభయ కర్మజః సంయోగజశ్చ
సంయోగః” ౭.౨.౯

అన్యతరకర్మజః = ఏరెంటియొక్క సంయోగము కలుగునూ వానిలో నొక
దానికర్మముచేత సంయోగమేర్పడును. ఉభయకర్మజః = సంయోగమున
కాశ్రియమైన రెండుద్రవ్యముల కర్మముచేతను సంయోగమేర్పడును,
సంయోగజశ్చ సంయోగః = సంయోగజ సంయోగమునని సంయోగము
మువ్విధములు.

(1) క్రియారహితమైన దానితో క్రియాయుక్తమునకు
కలుగు సంయోగము- వృక్షమునకు పక్షితో నేర్పడు
సంయోగము.

(2) క్రియావంతములగు రెండువదార్థములకుగల సంయో
గము- ఇద్దరు మల్లులమధ్య కలుగు సంయోగము.

(౩) సంయోగజ సంయోగము. హస్తతరు సంయోగమువలన కలుగు శరీర తరుసంయోగము.

“ఏతేన విభాగో వ్యాఖ్యాతః”

౭.౨.౧౦

ఏతేన = సంయోగ వ్యాఖ్యానము ద్వారా, విభాగో వ్యాఖ్యాతః = దానికి విరుద్ధమైన విభాగము ముష్పిధములు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచునది.

“సంయోగ విభాగయోః సంయోగవిభాగాభావః
అణుత్వమహత్త్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః” ౭.౨.౧౧.

అణుత్వ మహత్త్వములందు అణుత్వమహత్త్వములు లేనట్లు సంయోగ విభాగములందు సంయోగ విభాగములు నుండవని సూత్రాభిప్రాయము.

“కర్మభిః కర్మాణి, గుణైశ్చగుణా, అణుత్వ మహత్త్వాభ్యామితి” ౭.౨.౧౨

(౭.౧.౧౦౧.-౭.౧.౧౦౩.) సఖ్యులుగల సూత్రములద్వారా వైవిషయము విస్తారముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినదని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

కార్యకారణముల సంయోగ విభాగము లేల వర్ణింపబడవన,

“యుతసిద్ధ్యభావా త్కార్య కారణయోః సంయోగ
విభాగో న విద్యేతే” ౭.౨.౧౩.

కార్యకారణయోః = కార్యకారణ భూతములగు ద్రవ్యములకు, సంయోగ విభాగో = సంయోగ విభాగములు, నవిద్యేతే = ఉండవు. ఎంచువల్లనన, యుతసిద్ధ్యభావాత్ = కార్యకారణములు వేరుగా నుండనేరవు.

యుతసిద్ధికల పదార్థములందే సంయోగ విభాగము లేర్పడగలవు. కార్యసిద్ధికి పూర్వము కారణము వేరుగా సిద్ధింపగలిగినను కార్యోత్పత్తియైన వెనుక కార్యముకంటె

భిన్నముగా కారణస్థితి యుండనేరదు కాబట్టి కార్యకారణము లకు సంయోగ విభాగము లుండనేరవు.

శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సాంకేతికమని నిష్ఠియింపదలచి సంయోగాదులను నిషేధించుచున్నాడు,

“గుణత్వాత్”

౭.౨.౧౮.

శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సంయోగము కాదు. కారణమేమన, గుణత్వాత్=శబ్దము గుణపదార్థమగుట వలన.

ఘటము, పటము ననునవి శబ్దములు. అందువలన గుణములలో చేరును. ఘటపటాద్యర్థమే ద్రవ్యము. ద్రవ్య గుణము లయుతసిద్ధములగుటచే సంయోగ సంబంధము వాని కుండజాలదు.

మరియు,

“గుణోఽపి విభావ్యతే”

౭.౨.౧౯.

శబ్దమువలన ఆర్థమే కాక, గుణోఽపి=గుణపదార్థముకూడ, విభావ్యతే=ప్రతిపాదించబడును. బోధింపబడును.

అప్పుడు శబ్దార్థములు రెండును గుణములే యగును. గుణి గుణములకు సంయోగసంబంధ మసంభవము,

“నిష్క్రియత్వాత్”

౭.౨.౧౯.

నిష్క్రియత్వాత్=శబ్దము క్రియాశూన్యమగుట వలన, ఆర్థముతో సంయోగము కలుగనేరదు.

సంయోగము క్రియాజన్యమగుటచే క్రియారహితము లయిన శబ్దార్థములకు సంయోగమేర్పడ జాలదని తాత్పర్యము.

“అసతి నాస్తీతి చ ప్రయోగాత్”

౭.౨.౧౭.

అసతి=ఘటపటాద్యర్థములు లేనపుడు, నాస్తీతిప్రయోగాత్=ఘటాదులు లేవు-లేక పటాదు లుత్పన్నములు కాగలవని ప్రయోగములు కనబడు

చున్నవి. ఈ ప్రయోగములను బట్టియు శబ్దార్థములకు సంయోగసంబంధము లేదని తెలియుచున్నది.

ఏవదార్థము ప్రస్తుతమునలేదో ముందేది యుత్పన్నము కాగలదో యవి రెండును అసత్ శబ్దముచే వ్యవహరింపబడును. సదసత్తులకు సంబంధము కలుగనేరదు. సత్ప్రదార్థములలోనే సంబంధ మేర్పడును. కాబట్టి శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధము కలుగనేరదని తాత్పర్యము.

సంయోగ సంబంధము కాకున్న, మఱియొక సంబంధమెద్దియన,

“శబ్దార్థా వసంబంధౌ”

౭.౨.౧౮.

శబ్దార్థా = శబ్దార్థములు, అసంబంధౌ = సంబంధరహితములని సూత్రార్థము. సంయోగ సమవాయములలో నేదేని యొకటి యేలకాదు?

“సంయోగినో దండాత్ సమవాయినో విశేషాచ్చ”

దండాత్ = దండ దర్శనమువలన, సంయోగినః = ఎట్లు దండిజ్ఞానము కలుగునో, విశేషాత్ = అవయవ విశేష దర్శనమువలన, సమవాయినః = ఎట్లు అవయవ సమవాయ యగు అవయవిజ్ఞానము కలుగునో, అట్లు శబ్దము వినుట వలన అర్థజ్ఞానము కలుగక పోవుటచేత శబ్దార్థముల మధ్య సంయోగ సంబంధము కాని, సమవాయ సంబంధము కాని కలుగనేరదని సూత్రతాత్పర్యము.

శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధ మున్నయెడల మోదకశబ్ద ముచ్చరించుటతోడనే ముఖమునందు మోదకము (లడ్డు) ఉండి తీరవలయును. అట్లే ఖడ్గశబ్దము నుచ్చరింపగానే ముఖము ఛేదింపబడవలయును. అట్లెన్నడును జూడమైతిమి. దీనింబట్టి శబ్దార్థములలో సంయోగము లేదని తెలియుచున్నది.

అట్లయిన శబ్దమువలన నర్థజ్ఞాన మెట్లు కలుగుచున్నదన,

“సామయికః శబ్దా దర్శప్రత్యయః”

౭.౨.౨౦.

శబ్దార్థః = ఘటపటాది శబ్దమువలన, ఆర్థప్రత్యయః = ఘటపటాది పదార్థజ్ఞానము, సామయికః = (ఆస్మాచ్ఛబ్దార్థవయ ముకోబోధ్యవ్యతి) ఈ శబ్దమువలన నీ యర్థము తెలిసికొనవలయు నను నీ క్షర నియోగాత్మక సంకేతమువలన కలుగుచున్నదని సూత్రార్థము.

ఈ సంకేతమే పదపదార్థములకు గల సంబంధమునకు సేతువు. ఇదియే వృత్తి యనబడును.

ఏ శబ్దమునకే యర్థమున వృత్తి కలదో యది యాహ్వాన దేశాదులద్వారా తెలిసికొనిన యనంతరమే యాశబ్దము వలన నర్థజ్ఞానము కలుగును. కాబట్టి శబ్దార్థముల సంబంధము సామయికమని తేలుచున్నది.

పైన జెప్పినవృత్తి రెండువిధములు. శక్తివృత్తి, లక్షణా వృత్తి. (పదపదార్థయోః సాత్మత్సంబంధః శక్తిః) పదపదార్థములకుగల సాత్మత్సంబంధము శక్తి యనబడును. ఆ శక్తివృత్తి కాశ్రయమగుటచే శబ్దము (పదము) శక్తమనబడును. దాని వలన బోధపడు [వస్తువు] అర్థము శక్యమనబడును. ఘట పటాది శబ్దార్థము, విశేషణ రూపమున మొదట నుపస్థిత మగుటచే జాతియని నీమాంసకు లందురు. (ఘటమానయ) ఘటమును తీసికొనిరమ్ము అనినపుడు [ఆనయనమ్] తెచ్చుట మున్నగు క్రియలు వ్యక్తియందు సంభవమగునుగాని జాతి యందు కానేరవు. కాబట్టి జాతివిశిష్టమగు వ్యక్తియే శబ్దార్థ మని వై శేషికులందురు.

[పదపదార్థయోః పరంపరా సంబంధో లక్షణా]
పదపదార్థముల పరంపరాసంబంధము లక్షణావృత్తి

యనబడును. లక్షణావృత్తికాశ్రయమగు పదము లాక్షణిక మనబడును. అర్థము లక్ష్యమనబడును.

ఆ లక్షణ రెండు విధములు. కేవల లక్షణ, లక్షిత లక్షణ. కేవల లక్షణ మరల రెండువిధములు. జహలక్షణ, అజహలక్షణ యని. 'గంగలో గొల్లవల్లె.' 'మంచెలు అరచు చున్నవి' అనునవి ఉదాహరణములు.

లక్షిత లక్షణకు 'ద్విరేఫము ధ్వనిచేయుచున్నది' యని యుదాహరణము. ఇట ద్విరేఫమునకు శక్యార్థము భ్రమర పదము. తద్వాచ్యము మధువము. అది ధ్వనిచేయుచున్నదని యర్థమగును.

పరత్వాపరత్వములు.

“ఏకదిక్కాభ్యా మేకకాలాభ్యాం సన్నికృష్ట విప్ర కృష్టాభ్యాం పరమపరంచ” ౭.౨.౨౧

సంయుక్త సంయోగాల్పీయస్త్వము సన్నికర్షమనబడును. సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వము విప్రకర్షమనబడును. ఇట్లే ఆల్పతర తపనపరిష్పం దాంతరిత జన్మత్వము సన్నికర్షము. బహుతర తపన పరిష్పందాంతరిత జన్మత్వము విప్రకర్ష మనబడును. ఏకదిక్కాభ్యామ్ = ప్రాచ్యాది దిక్కులలో నొక్కటి యాశ్రయముగా గల, సన్నికృష్ట విప్రకృష్టాభ్యాం = సన్నికర్షవిప్రకర్షములు గల, మూర్తద్రవ్యములద్వారా, ఏకకాలాభ్యాం = వర్తమానకాల మాత్రయముగాగల రెండవ విధమైన సన్నికర్ష విప్రకర్షములు గల జన్యద్రవ్యములద్వారా, పరమపరంచ = దైకక, కాలిక పరత్వాపరత్వములు ఏర్పడును.

ఇది దీనికంటె పరము, ఇది దీనికంటె అపరము నని వ్యవహరించుటలో నేది యసాధారణ కారణమో యదియే పరత్వము, అపరత్వమునని చెప్పబడును. ఈపరత్వాపరత్వము

దిక్క్రొతము, కాలక్రొతము నని రెండు విధములు. దిక్కును విశేషించి బోధించినది దిక్క్రొతమగును. నయోభేదమును బోధించిన కాలక్రొత మగును.

“కారణ పరత్వాత్ కారణా పరత్వాచ్చ” 2.౨.౨౨.

కారణగత పరత్వాపరత్వములవలన లోకమున పరాపరత్వ స్వవహార ముప పన్న మగుచున్నదని యీ సూత్రతాత్పర్యము.

“పరత్వాపరత్వయోః పరత్వాపరత్వాభావోఽణుత్వ మహత్వాభ్యాం వ్యాభ్యాతః” 2.౨.౨౩.

పరత్వాపరత్వములందు మరియొక పరత్వాపరత్వము లుండవని సూత్ర తాత్పర్యము.

“కర్మభిః కర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః” 2.౨.౨౪.

(2.౧.౧౧. 2.౧.౧౩.) సూత్రములద్వారా యీవిషయము వివరింపబడిన దని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

సమవాయ మన నేమి ?

“ఇహేదమితి యతః కార్యకారణయోః సమవాయః”

ఆయుతసేద్యములైన, కార్యకారణములు, అవయవావయవులు, గుణ గుణులు క్రియా క్రియవంతములు మున్నగు పదార్థముల విషయమున, ఇహ = తంత్యామలందు, ఇదమ్ = పటాదిజ్ఞానము, యతః = దేనివలన కలుగు చున్నదో, సః = అదియే, సమవాయః = సమవాయ మనబడును.

సమవాయము నొక విధమగు సంబంధము. తంత్యాది కారణములందు పటాది కార్యములు, ఆ యాద్రవ్యములందు రూపాది గుణములు, ఘటత్వ పటత్వాది జాతులు నున్నట్లు జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఒక పదార్థమునందు మఱియొక పదార్థమేదో యొకసంబంధముతోగాని యుండనేరదు. పైని

వర్ణింపబడిన పదార్థములకు గల పరస్పరసంబంధమే సమవాయ మనబడును.

“ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధః భావేన వ్యాఖ్యాతః”

ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధః = సమవాయమున ద్రవ్యత్వ గుణత్వముల యభావము, భావేన = సత్త్వాద్వారా, వ్యాఖ్యాతః = వర్ణింపబడినది.

(సత్త్వా) పదార్థముల యనికి యెట్లు ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నపదార్థమో యట్లే సమవాయముకూడ ద్రవ్యాదుల కంటె భిన్నపదార్థమని సూత్రతాత్పర్యము.

“తత్త్వం చ”

2.౨.౨2

సమవాయము నిత్యము—ఏకము ననియు భావముద్వారా వర్ణింపబడినట్లెంచునది యని యీ సూక్తి తాత్పర్యము.

సమవాయము వైశేషికుల మతమున బుద్ధిద్వారా యూహింపదగి యతీంద్రియముగా నెంచబడును. నైయాయికులు మాత్రము ప్రత్యక్షమందురు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ

శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

సప్తమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

అష్టమాధ్యాయము

వృథమాహ్నికము

“ద్రవ్యేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్”

౮.౧.౧

ద్రవ్యేషు = పుణివ్యాది ద్రవ్యములందు, జ్ఞానం = ప్రత్యక్షజ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతమ్ = (మహత్వేకే ద్రవ్యేన త్వా ద్రూపాచ్ఛోపాదిః) అను సూత్రముద్వారా వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యములందు ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును. విశేష సమవాయములను పదార్థములు కాణాద మతమున నతీంద్రియములని యంగీకరించుటంజేసి యవి ప్రత్యక్ష విషయములు కానేరవు. ద్రవ్య గుణకర్మ సామాన్యములలో ద్రవ్యము ప్రత్యక్షము. గుణకర్మ సామాన్యములు ద్రవ్యాశ్రితము లగుటంబట్టి ద్రవ్యప్రతిష్ఠాదీన ప్రత్యక్షములని యెరుంగవలయును. అందువలననే ‘ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యేషు’ అని సూత్రించక, (ద్రవ్యేషు) అని మహర్షి సూత్రించియున్నాడు.

ద్రవ్యములలో నేదైన ప్రత్యక్షము కానివి గలవా యన,

“తత్రాత్మా మనశ్చాప్రత్యక్షే”

౮.౧.౨

తత్ర = పుణివ్యాది ద్రవ్యములలో, ఆత్మామనశ్చ = ఆత్మ-మనస్సులు, అప్రత్యక్షేచ = ప్రత్యక్షములు కావు.

సూత్రమునగల చకారము వలన, వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మూలప్రకృతియు గ్రహింపదగును. ఆత్మ శబ్దము, పరమాత్మ జీవాత్మలను బోధించును. కాబట్టి, వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కులు, మూలప్రకృతి, జీవాత్మ, పరమాత్మ, మనస్సునను ద్రవ్యములు ప్రత్యక్షములు కానని సూత్రతాత్పర్యము.

ఈ ప్రత్యక్షజ్ఞాన మెట్లు కలుగునన.

“జ్ఞాననిర్దేశే జ్ఞాననిష్పత్తి విధి రుక్తః” ౮.౧.౩

“జ్ఞాననిర్దేశే = జ్ఞాన మాత్మలింగమని నిర్దేశింపబడిన తృతీయాధ్యాయమున, జ్ఞాననిష్పత్తివిధిః = ప్రత్యక్షజ్ఞానమేగడు విధి, ఉక్తః = చెప్పబడినది.

తృతీయాధ్యాయమున (ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్...) ఇత్యాది సూత్రములద్వారా ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగు విధానము బోధింపబడినదని సూత్రతాత్పర్యము.

“గుణకర్మసు సన్నికృష్టేషు జ్ఞాననిష్పత్తేః ద్రవ్యం కారణమ్” ౮.౧.౪

సన్నికృష్టేషు - ఇంద్రియ సన్నికర్షమును పొందిన, గుణకర్మసు = గుణము లందు, కర్మములందు, జ్ఞాననిష్పత్తేః = ఇది రూపము, ఇది కర్మమని యే జ్ఞానము కలుగుచున్నదోదానికి, కారణం = కారణము, ద్రవ్యం = ద్రవ్యమని యెఱుంగవలయును.

ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞాన మనబడును. ఇంద్రియముల కర్మములతో (పదార్థములతో) సంబంధము కలుగనిది జ్ఞానము కలుగనేరదు. ద్రవ్యములేక గుణకర్మములతో నింద్రియముల కెన్నడును

సంబాధ, (సన్నికర్ష) మేర్పడజాలదు. ద్రవ్యాశ్రితములగు గుణకర్మములతో నిందియములకు సామ్యత్సంబంధము కలుగ నేరదు. అందువలన గుణకర్మముల ప్రత్యక్షములలో సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షము సంగీకరింపవలయును.

ఇందియముతో ద్రవ్యము సంయుక్తమగును. గుణకర్మములు దానియందు సమవాయ సంబంధమున నుండును. ఇట్లే ద్రవ్యత్వాది జాతుల ప్రత్యక్షము నెరుంగవలెను.

సత్రా యన్నగు సామాన్య విశేషముల జ్ఞానము సప్రకారకమా, నిష్ప్రకారకమా?

“సామాన్య విశేషేషు సామాన్య విశేషాభావాత్ తతఏవ జ్ఞానమ్”

౮.౧.౫

ద్రవ్యగుణకర్మములలో సత్రా ఆను నొక వ్యాపక సామాన్యమందును. ద్రవ్యత్వ గుణత్వకర్మములను వ్యాప్యసామాన్యము లేక విశేషములుందును. సామాన్యవిశేషేషు = సత్రా, సామాన్యము, గుణత్వ కర్మత్వాది విశేషములందు, సామాన్య విశేషాభావాత్ = సత్రా సామాన్య విశేషముల సంగీకరింపక పోవుటచే, జ్ఞానమ్ = ఏజ్ఞానము కలుగుచున్నదో యది, తతఏవ = సామాన్య విశేషముల వలననే, స్వరూపతఏవ ఆనగా నిష్ప్రకారముగానే కలుగును.

“సామాన్యవిశేషాపేక్షం ద్రవ్యగుణకర్మసు” ౮.౧.౬

ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యగుణకర్మములలో, సామాన్యవిశేషాపేక్షం = ద్రవ్యత్వ, గుణత్వ, కర్మత్వముల నపేక్షించి, జ్ఞానమ్ = ఇది ద్రవ్యము, ఇది గుణము, ఇదికర్మమని విశిష్టజ్ఞానము అనగా సప్రకారకజ్ఞానముకలుగును.

ప్రకారము విశేషణము నను శబ్దములు పర్యాయ పదములు. ‘ఇదిద్రవ్యము’ అనుజ్ఞానమున ద్రవ్యత్వము ప్రకారము, అనగా విశేషముగా భాసించును. అట్లే గుణత్వ కర్మత్వ

ములు గుణము కర్మమునను జ్ఞానములందు భాసిగచును. ఇది ద్రవ్యము అనగా, ద్రవ్యత్వ ప్రకారక ద్రవ్య విశేష్యక జ్ఞానమని యర్థము.

‘ఇది శక్లవస్త్రియ’ అన్నచోట శక్లత్వ ప్రకారక వస్త్రివిశేష్యక జ్ఞానము కలుగుచున్నది కదాయన,

“ద్రవ్యే ద్రవ్య గుణకర్మాపేక్షమ్”

౮.౧.౨

ద్రవ్యే = పృథివ్యాది ద్రవ్య విషయిక జ్ఞానమునందు, ద్రవ్యగుణకర్మాపేక్షమ్ = ద్రవ్యాపేక్షయుగను, గుణాపేక్షయుగను, కర్మాపేక్షయుగను కలుగవచ్చును.

గుణకర్మములలో నట్లు కలుగదాయన,

“గుణకర్మసు గుణకర్మాభావాత్ గుణకర్మాపేక్షం నవిద్యతే”

౮.౧.౩

గుణకర్మసు = గుణములలోను, కర్మములలోను, గుణకర్మాభావాత్ = గుణాభావమువలన కర్మాభావము వలన, గుణకర్మాపేక్షం నవిద్యతే = గుణ ప్రకారక జ్ఞానముగాని, కర్మప్రకారక జ్ఞానముగాని, కలుగనేరదు.

విశేషణ జ్ఞానము కారణముగాగల విశేష్య జ్ఞానము సుదాహరించుచున్నాడు.

“సమవాయినః శ్వేత్యా త్వచ్చైత్యబుద్ధేశ్చ శ్వేతే బుద్ధిః తే ఏతే కార్యకారణభూతే”

౮.౧.౪

సమవాయినః శ్వేత్యాత్ = శ్వేతగుణముగల ద్రవ్యముయొక్క శ్వేతగుణము వలనను, త్వచ్చైత్యబుద్ధేశ్చ = దానివలన కలిగిన ‘ఇది శ్వేతము’ అను జ్ఞానము వలనను, శ్వేతే = శ్వేతగుణముగల శంఖాది ద్రవ్యమునందు, బుద్ధిః = ‘ఇది శ్వేతము’ అను విశిష్టజ్ఞానము కలుగును. అందు, తే = పూర్వము చెప్పబడిన, ఏతే = శ్వేత్యబుద్ధి, శ్వేతబుద్ధియును రెండును, కార్యకారణభూతే = మొదటిది విశేషణబుద్ధి కారణము, రెండవది విశిష్టబుద్ధి జ్ఞానమునని తెలియవలయును.

త్వైత్యము శ్వేతద్రవ్యమున విశేషణము = ప్రకారమని తాత్పర్యము. త్వైత్య ప్రకారక శ్వేత విశేష్యకజ్ఞానము 'ఇది శ్వేతము' అను జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

త్వైత్య శ్వేత బుద్ధులు క్రమముగా గలిగి యొకదానికొకటి కార్యకారణ భావమును బొందిన, క్రమముగా కలుగు ఘటపట జ్ఞానములును పరస్పరము కార్యకారణములగునా యన్న, కావని నిరాకరించుచున్నాడు.

“ద్రవ్యే వ్యనిత రేతర కారణాః”

౮.౧.౧౦

ద్రవ్యేషు = ఘటపటాది ద్రవ్యములలో, బుద్ధయః = ఇది ఘటము, ఇది పటమునను బుద్ధులు-జ్ఞానములు, అనితరేతర కారణాః = పరస్పరము కార్యకారణములు కాజాలవు.

ఒక ద్రవ్యము మఱియొక ద్రవ్యమునకు విశేషణ మైనపుడే అది దానికి విశేషణముగా భాసించుచుగాని ఇట్టిచోట్లకాదు. ఇచ్చట ఘటపటములకెట్టి విశేషణ విశేష్య భావములులేవు.

ఇది ఘటము, ఇది పటము ననుబుద్ధులు ఒకదాని కొకటి కార్యకారణములు కాకున్న నివి క్రమముగా నేల కలుగవలయునన్న,

“కారణాయాగపద్యా త్కారణకృమాచ్చ, ఘటపటాది బుద్ధీనాం కృమో నహేతుఫలభావాత్”

కారణాయాగపద్యాత్ = జ్ఞానకారణములై ఇందియాగ్ధ సన్నికర్తాది కారణములు ఒకేపర్యాయము కలుగక పోవుటవలనను, కారణక్రమాత్ = అవి క్రమముగా కలుగుటవలనను, ఘటపటాది బుద్ధీనామ్ = ఇది ఘటము, ఇది పటమునను బుద్ధుల, క్రమః = పూర్వాపరభావము, నహేతు ఫలభావాత్ = కార్యకారణభావము వలన కాదు.

ఘటపటాది జ్ఞానములు క్రమముగా కలుగుటకు కారణము కార్యకారణ భావము కాదు. జ్ఞానకారణములైన

సన్నికర్షాదు లొకదాని తరువాత నొకటి క్రమముగా నేర్ప
డుటయే ఇందులకు ముఖ్యకారణమని సూత్రతాత్పర్యము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ఠాత శ్రీమత్పండితముక్తి రామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాత్మనామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

అష్టమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

అష్టమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

బుద్ధ్యపేక్షమగు జ్ఞానము నిపు డుదాహరించుచున్నాడు.

“అయమేష త్వయా కృతం భోజయైనమితి బుద్ధ్య
పేక్షమ్”

౮.౨.౧

అయమ్ = ఇతడాశ్రయముని, ఏషః = ఇతడు గురుకులాధిపతి, త్వయాకృతం = ఆశ్రయల దీపకా! దేశాత్మోద్ధారార్థము నీచే స్వాత్మార్పణమును శుభ కర్మము చేయబడినది, భోజయైనం = చాలకాలమునకు వచ్చిన యీ వైదిక ధర్మోపదేష్టయు నతిథిదేవుడు నగు దేవదత్తశర్మను భుజింప జేయుము. ఇతి = ఇత్యాది జ్ఞానము, బుద్ధ్యపేక్షం = జ్ఞానప్రకారకమని సూత్రార్థము.

ఎందువల్లనన,

“దృష్టేతు భావా దదృష్టేష్వభావాత్”

౮.౨.౨

దృష్టేషు = జ్ఞాత (పూర్వము తెలిసిన) విషయములందు, భావాత్ = ఇట్లు కలుగుట వలనను, అదృష్టేషు = అజ్ఞాతవిషయములందు, అభావాత్ = కలుగకుండుట వలనను.

సంస్కృతమున ఇదమ్, ఏతద్ శబ్దములకు ప్రత్యక్ష విషయములందే శక్తి యంగీకరింపబడినది. అందువలన, అయమ్ = ఇతడు, ఏషః = వీడు అను నీశబ్దముల వలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా తెలియబడిన విషయములందే కలు

గును. అజ్ఞాత విషయములను గూర్చి యిట్లు ప్రయోగింపబడదు. కాబట్టి ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రకారక జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

(ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షణ...) అను తృతీయాధ్యాయపు సూత్రమునగల అర్థశబ్దముచే నీ శాస్త్రీకాయలు దేనిని గ్రహింతురన,

“అర్థఐతి ద్రవ్యగుణకర్మసు”

౮.౨.౩

అర్థః = అర్థము అను నీశబ్దము వైశేషికులకు, ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము అను నీమూటికిని గ్రాహ్యము.

ఈ శాస్త్రకారుల దృష్టియందు ద్రవ్య గుణకర్మములు అర్థములనియు, సామాన్యవిశేష సమవాయములు ఉపార్థములనియు నెంచబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

సూత్రాదీంద్రియములు అర్థ సన్నికర్షణము కలవై, అర్థముతో సంబంధములై జ్ఞానము కలుగజేయుచున్నవికదా! వాని ప్రకృతియేమి?

“ద్రవ్యేషు పంచాత్మకత్వమ్”

౮.౨.౪

ద్రవ్యేషు = శరీరాది కార్యద్రవ్యములందు, పంచాత్మకత్వమ్ = పంచభూతాత్మకత్వము కలదని తెలియవలయును.

ఒక్కొక్క భూతముచే నేర్పడు కార్యద్రవ్యములందితర భూతము లుపాదానములు కాకున్నను నిమిత్తకారణముగా నితరభూతముల యణు సంయోగము వారింపబడదు. అందువలన సూక్ష్మభూతములచే నేర్పడు ప్రతి కార్యద్రవ్యమును పంచభూతాత్మకమే యని భావము. ఏ భూతమువలన నేకకార్యమేర్పడునో అందాభూతమధికముగానుండును. ఇతర భూతములు నిమిత్త మాత్రముగా నుండుటంబట్టి యత్యల్పములుగా నుండునని వివేకము.

అయిన నింద్రియ విషయమేమన,

“భూయస్త్వాత్ గంధవత్వాచ్చ పృథివీ గంధజ్ఞానే
ప్రకృతిః”

౮.౨.౫

భూయస్త్వాత్ = జలాదులకంటె పార్థివభాగ మధికముగా నుండుటవలన,
గంధవత్వాచ్చ = గంధగుణమున కాశ్రయమగుట వలనను, పృథివీ =
భూమి, గంధజ్ఞానే = గంధజ్ఞానము నియతముగా కలుగుటంబట్టి, గంధ
గ్రాహకమగు ఘ్రాణేంద్రియమునకు, ప్రకృతిః = ఉపాదాన కారణము-
ననువాయ కారణమని యర్థము.

ఏ యింద్రియ మే విశేషగుణమును నియమముగా
గ్రహింప చేయునో ఆయింద్రియము, ఆయా గుణమునకు
సమవాయసంబంధముతోనా శ్రయమగు ద్రవ్యము ప్రకృతిగా
కలదని యెఱుంగవలయును. కారణ మేమన, ఇంద్రియ
ములు తమకు ప్రకృతి భూతమగు ద్రవ్యగుణమునే గ్రహించు
నియమము గలవి.

ఘ్రాణేంద్రియము పృథివీయందలి విశేషగుణమగు
గంధమును గ్రహించును. అందువలన నది పృథివీ ప్రకృతి
కము. పృథివీ గంధోపలబ్ధికి ఎట్లు నియమముగా హేతువో
ఘ్రాణేంద్రియమును గంధజ్ఞానమున కట్లు నియమముగా
హేతువే. కాబట్టి పృథివీ గంధజ్ఞానమున ప్రకృతియనుట
నిస్సంశయము.

ద్రవ్యము లన్నియు పంచాత్మకము లయినపుడు
పృథివీ మాత్రమే గంధజ్ఞానమున కెట్లు ప్రకృతి కాగలిగిన
దను సందేహమును దూరమొనర్చుటకే సూత్రమున
'భూయస్త్వాత్' అను పదమును ప్రయోగించినాడు సూత్ర
కారుడు.

“తథా౨వస్తేజో వాయుశ్చ రసరూప స్పర్శజ్ఞానే
అవిశేషాత్”

౮.౨.౬

తథా = పునఃవి గంధ జ్ఞానమునకు ప్రకృతియైనట్లు, ఆపస్తేజోవాయుశ్చ =
జలము, అగ్ని, వాయువును కృమముగా, రసరూప స్పర్శజ్ఞానే = రస-
రూప- స్పర్శజ్ఞానములందు ప్రకృతులని తెలియవలయును. అవిశేషాత్ =
ఆయా భూతములం దధికముగా నుండుటలో సమానమగుటవలన.

జిహ్వా, చక్షువులు, త్వక్కు నను ఇంద్రియములకు
క్రమముగా జలము, అగ్ని, వాయువు ప్రకృతి ద్రవ్యములని
సూత్ర తాత్పర్యము.

శ్రోత్రేంద్రియము ఆకాశమేగాని దానివలన నేర్ప-
డిన కార్యద్రవ్యము కాదు. కర్ణ శక్కులీ ప్రదేశావచ్ఛి-
న్నాకాశమే శ్రోత్రము- అందువలన నది ప్రత్యేకముగా
సూత్రములందు చెప్పబడలేదు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ఠాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాత్మ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

అష్టమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

నవమాధ్యాయము

వ్యవహారికము

పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము లుత్పత్తికి పూర్వముండునా? ఉండవా?

“క్రియాగుణవ్యవధేశాభావాత్ ప్రాగసత్” F. 1. 1

ప్రాగ్ = ఉత్పత్తికిపూర్వము, అసత్ = పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము ఉండదు. కారణమేమన, క్రియాగుణవ్యవధేశాభావాత్ = క్రియచేతగాని, గుణముచేతగాని వ్యవహరింపబడక పోవుటవలన.

కార్యోత్పత్తి యైన తరువాతనే క్రియాగుణములచే నది వ్యవహరింపబడును. ఘటము ఉన్నది. నడుచుచున్నది, నల్లనిది, ఎఱ్ఱనిది, అని వ్యవహారము. ఉత్పత్తికి పూర్వమున్న నిట్టి వ్యవహారముండి యుండవలయునుగదా. లేదు గనుక కార్యద్రవ్య ముత్పత్తికి పూర్వము అసత్ - లేదని భావము.

ఈ సూత్రము ననుసరించియే వైశేషికులు అసత్కార్య వాదులని పిలువబడుదురని కొందఱిమతము.

ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము లేకున్న కారణ వ్యాపారమువలన నెట్లు కలుగుచున్నదన,

“సదసత్”

F. 1. 2

పూర్వము కారణరూపమున నుండియు కార్యరూపమున కార్యముండనేరదని సూత్రార్థము.

ఉత్పత్తికి పూర్వ మేరూపమున నుండకున్న నది కారణ వ్యాపారము వలనను ఉత్పన్నము కాజాలదు. ఇసుక నుండి తైలమొత్త యత్నించినను కలుగనేరదుకదా? కారణ రూపముననుండు కార్యములన్నియు కారణ వ్యాపారమున నిజరూపమును బొందగలవు.

కార్య ముత్పత్తికి పూర్వమేయున్న కారణవ్యాపార మేమిచేయును?

“అసతః క్రియాగుణవ్యపదేశాభావా దర్థాంతరమ్”

క్రియాగుణ వ్యపదేశాభావాత్ = ఉత్పత్తికి పూర్వము క్రియాగుణములచే వ్యపదేశము లేకుండుట వలన, అసతః = కార్యరూపముననసతైన-లేనట్టి దానికంటె, అర్థాంతరం = విలక్షణమైన, సత్ = కార్యరూపమున నకార్యము కారణ వ్యాపారముచే చేయబడుచున్నది.

కారణ వ్యాపారము అపూర్వము- క్రొత్తవస్తువును కలిగింపజాలదు. దానికట్టి సామర్థ్యములేదు. అట్లు కానివక్ష మున ఆకాశ కుసుమమును గూడ నుత్పన్నము చేయవలసి యుండును. కాబట్టి యొకానొక రూపమున నున్నదానిని అనగా కారణరూపముననున్న కార్యమును కార్యరూపమునకు తెచ్చుటయే కారణ వ్యాపార సామర్థ్యమని సూత్ర తాత్పర్యము.

కారణ వ్యాపారము వలన కార్యరూపమునొందిన ద్రవ్య మెల్లపుడు నష్టమగునా?

“సచ్చాసత్”

౯.౧.౮

సచ్చ = సత్-చ = కార్యరూపము నొందియు, అసత్ = కార్యము మరల అసత్ - నష్టమగును.

జన్యములన్నియు ననిత్యము లనుట యవ్యభిచరితే న్యాయము. కార్యరూపమునకు వచ్చిన ద్రవ్యము జన్యమే

కారణ వ్యాపారమే దానిని సాధించును. కాబట్టి యది నశించుట ధృవము.

అసత్తునకు భావముగాని, సత్తునకు అభావముగాని కలుగదని నియమముగదా? అట్టిచో కారణ వ్యాపారము వలన అసత్తు సత్గుననియు, సత్తు అసత్గుననియు చెప్పట ఎట్లు పొసగునన,

“యచ్చాన్య దస దత స్తదసత్”

౯.౧.౫

యదతః = పూర్వము చెప్పబడిన అసమాప్త కార్యముకంటె, అన్యత్ = భిన్నము-విలక్షణమగు, అసత్ = గగనారవిదము, శశశృంగము మున్నగు అసత్పదార్థములు గలవో, తచ్చ = ఆయసత్తులే కారణ వ్యాపారము వలన సత్తు కానేరవు.

అకాశ కుసుమాదులు వేలకొలదియు కారణ వ్యాపారములవలనను సద్రూపమును బొందజాలవు. అట్టి యెడనే సత్తునకు అభావముగాని, అసత్తునకు భావముకాని కాదను నియమము వర్తించును. కారణాది రూపమునుండి (సత్తయి) కార్య రూపమువ నుండని కార్యద్రవ్యములయెడ కారణ వ్యాపారము శక్తివంతమగుటలో నెట్టియనుపపత్తియునులేదు.

కార్యము నశించినపు డే యాకారమున నది ప్రత్యక్షమగును ?

“అసదితిభూతప్రత్యక్షాభావాత్ భూత స్మృతేః

విరోధి ప్రత్యక్షవత్”

౯.౧.౬

భూత ప్రత్యక్షాభావాత్ = కార్యరూపమున నున్న కార్యము కనబడక పోవుటవలనను, భూతస్మృతేశ్చ = కార్య విషయక జ్ఞానముండుట వలనను, అసదితి = ఇప్పుడా కార్యమసత్తు-లేదని, ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును. విరోధిప్రత్యక్షవత్ = అసత్తుకు విరోధియగు సద్రూప కార్యజ్ఞానము కలిగినట్లు.

భూతము, అస్తి-ఉన్నది అను రెండు పదములు పర్యాయములు. అభూతము, నాస్తి-లేదుఅను రెండును పర్యాయపదములు.

కార్యద్రవ్యమున్నప్పడెట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగునో నశించినపు డా కార్యద్రవ్యమనత్తు-లేదు అని ప్రత్యక్షజ్ఞానమే కలుగునని సూత్రతాత్పర్యము.

“తథా౭భావే భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ” ౯.౧.౭

తథా = కార్యద్రవ్యము కనబడక దాని జ్ఞానముండుటంబట్టి యది నశించినపుడును ‘కార్యమనత్’ కార్యద్రవ్యములేదని ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలిగినట్లు, భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ = కార్యద్రవ్యమున కాశ్రయములగు మట్టి మొదలగు కారణ ద్రవ్యముల ప్రత్యక్షమువలన, కార్యోత్పత్తికి పూర్వమది యసత్తని తెలియనగును.

కారణ ద్రవ్య ప్రత్యక్షత వలన కార్యోత్పత్తికి పూర్వమా కార్యమసత్తనియు ప్రత్యక్షమగును.

“ఏ తేనాఘటో౭ గౌరధర్మశ్చవ్యాఖ్యాతః” ౯.౧.౮

పై సూత్రములంబట్టి పటమునందు అఘటజ్ఞానమును, అశ్వమునందు గోవు కాదను జ్ఞానమును, వేదవిహితముకాని కర్మమందు అధర్మమను జ్ఞానమును కలుగుచున్నట్లు తెలిసికొనవలయునని యీసూత్రాభిప్రాయము.

“అభూతం నాస్తి త్యనర్థాస్తరమ్” ౯.౧.౯

అభూతం = లేనిది, నాస్తి=లేనిది, ఇట్టి రెండుపదములొక యర్థమునే బోధించును.

ఇంట ఘటము లేదు. ఇట వస్త్రము లేదు. అను నిట్టి ప్రత్యక్షమునకు విషయమెద్దియన,

“నాస్తిఘటోగేహ ఇతి సత్తోఘటస్య గేహసం

సర్వప్రతిషేధః”

౯.౧.౧౦

నాస్తిఘటోగేహే = ఇంట కడవ లేదు. నాస్త్వత్రైపటః = ఇట వస్త్రము లేదనునట్టి ప్రత్యక్షముచేత, సతః = స్వరూపముతోనున్న, ఘటస్య = ఘటమునకు, గేహసంస్థప్రతిషేధః = ఇంటిలో స్థలముతో సంబంధము లేదు అనునది విషయము.

ఇంట కడవలేదు, వస్త్రములేదు, అనగా కడవగాని వస్త్రముగాని స్వరూపముతో నితర స్థలమున నున్నదనియు తన యింటితో దానికి సంబంధము లేదనియు నెఱుంగ వలయును.

ఇట్లు లౌకిక ప్రత్యక్షమును వివరించి యలౌకిక ప్రత్యక్షమును వ్రాయ దొడంగెను.

“ఆత్మన్యాత్మ మనసోః సంయోగ విశేషాదాత్మ ప్రత్యక్షమ్”

౯.౧.౧౧

ఆత్మని = ప్రత్యేగాత్మయందు కలుగు, ఆత్మమనసోః = ఆత్మమనస్సుల, సంయోగవిశేషాత్ = యోగజ ధర్మమును సంయోగ విశేషము వలన, ఆత్మప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యేగాత్మ సాక్షాత్కార జ్ఞానము కలుగును.

యోగి యోగము ద్వారా రజస్తమో మలావరణమును క్షీణింపజేసి చిత్తమును ప్రత్యేగాత్మయందు సంయోగింపజేయును. అప్పుడతని కాత్మ సాక్షాత్కారము కలుగును.

“యన్మనసానమనుతే” ఇత్యాది వాక్యవిరోధములం బట్టి పరమాత్మ మానస సాక్షాత్కారమునకు విషయము కాదు గనుక జీవాత్మయే యిట గ్రాహ్యము. జీవాత్మ సంయుక్తమగు మనస్సుతో, జీవాత్మాంతర్గతమగు పరమాత్మ యుగ్రహింపబడదాయని శంకించుటకు తావులేదు. ప్రకృతిః గాని తద్వికారమగు మనస్సునకుగాని యిట్టి సామర్థ్యము లేదు. ఆజగత్పతియగు పరమాత్మ యోగమువలన సాక్షా

త్కారము చేసికొనబడిన ప్రత్యగాత్మచే స్వయముగా నెఱుగనగును. కాబట్టి పరమాత్మ సాక్షాత్కారము నభిలషించు ముముక్షువులు యోగముద్వారా పూర్వమాత్మ (జీవాత్మ) సాక్షాత్కారము చేసికొనవలసి యుందురు.

“తథా ద్రవ్యాంతరేషు ప్రత్యక్షమ్” ౯.౧.౧౨

తథా = ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కారము వలెనే, ద్రవ్యాంతరేషు = సూక్ష్మములగు నితర పదార్థములందును, ప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును.

యోగులలో సదాసమాహితాంతఃకరణులు, కాదాచిత్త సమాహితాంతఃకరణులునని ఇరుతెగలుకలవారు కదా? వారిలో నెవ్వరికి ప్రత్యక్షము కలుగునన,

“అసమాహితాంతఃకరణా ఉపసంహృత సమాధయస్తేషాంచ” ౯.౧.౧౩

అసమాహితాంతఃకరణాః = ఎల్లప్పుడు సమాహితము కాని మనస్సు కలవారు అనగా ఒకానొకప్పుడు సమాహితమగు చిత్తము కలవారు, ఉపసంహృత సమాధయః = పరిపూర్ణత నొందిన సమాధిగలవారు, అనగా సర్వదాసమాహితాంతఃకరణులు, తేషామ్ = వీరిరువురకు ఆర్మ ప్రత్యక్షము కలుగునని సూత్రార్థము.

యోగులకు ద్రవ్యమువలె ద్రవ్యసమవేత విషయిక ప్రత్యక్షము కలుగునా?

“తత్సమవాయాత్ కర్మగుణేషు” ౯.౧.౧౪

పైనజెప్పిన యోగులకు, తత్సమవాయాత్ = ఇంద్రియ సంయుక్త ద్రవ్య సమవాయము వలన, అనగా సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షమువలన, కర్మగుణేషు = ద్రవ్యమునందుగల కర్మగుణ సామాన్యదులందును ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును. కర్మత్వ గుణత్వాదులందు సంయుక్త సమవేత సమవాయ సన్నికర్షమువలన ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును.

ద్రవ్యప్రత్యక్షమున సంయోగసన్నికర్షము, ద్రవ్యాశ్రితములగు గుణకర్మాదుల ప్రత్యక్షమున సంయుక్త సమ

వాయ సన్నికర్షము, తదాశ్రిత గుణత్వ కర్మత్వాదుల ప్రత్యక్షమున సంయుక్త సమవేత సమవాయ సన్నికర్షము సంబంధములగును.

ఆత్మయందు కడు సుఖదుఃఖాది జ్ఞానము యోగులకెట్లు కలుగును?

“ఆత్మసమవాయా దాత్మగుణేషు” ౯.౧.౧౩

ఆత్మసమవాయాత్ = మనఃసంయుక్త ఆత్మసమవాయ రూప సన్నికర్షము వలన, ఆత్మగుణేషు = ద్రవ్యములలోని గుణకర్మముల వలెనే ఆత్మయందలి సుఖదుఃఖాదులును యోగులకు ప్రత్యక్షములగును.

ఇది

సిఖలశాస్త్రనిష్ఠాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ

శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

నవమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం వైశేషిక దర్శనము

నవమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ప్రత్యక్షమును వివరించి యీయాహ్నికమున (లైంగిక) ఆనుమానిక జ్ఞానమును పరీక్షించుచున్నాడు.

“అస్యేదం కార్యం, కారణం, సంయోగి, వియోగి,
సమవాయి చేతి లైంగికమ్”

౯.౨.౧

అస్య=పహ్నోద్ది కారణమునకు, ఇదం కార్యం = భూమాది కార్యమనియు,
అస్య = వర్షాది కార్యమునకు, కారణం=వేషాది కారణమనియు, అస్య=
త్వక్కు మున్నగువానికి, సంయోగి = శరీరాదులు సంయోగియనియు,
అస్య = వాయుమేఘసంయోగమునకు, ఇదం విరోధి = వర్షింపకుండుట
విరోధియనియు, అస్య = సమవాయ ద్రవ్యమునకు, ఇదం సమవాయి =
గుణాదులు సమవాయియనియు, అస్యచ = స్పర్శాది ఏకార్థ సమవాయికి,
ఇదం కార్యం = రూపాదులు ఏకార్థ సమవాయియనియు, ఇతి = ఇట్టి
సంబంధులయిన లింగలింగుల సంబంధ గ్రహణము, తత్పూర్వక లింగ
జ్ఞానము వలన నొక సంబంధి విషయిక జ్ఞానము కలుగుచున్నది. దానినే
లైంగిక జ్ఞానము లేక యానుమానిక జ్ఞానమని పిలువదగును.

ఆనుమానిక జ్ఞానమునందు, కార్యమువలన కారణ
మును, కారణమువలన కార్యమును, ఒక సంయోగివలన మరి
యొక సంయోగిని, విరోధివలన విరోధిని, సమవాయివలన
సమవాయిని, ఏకార్థ సమవాయివలన నేకార్థ సమవాయిని

తెలిసికొన గలుగుచున్నారము. తృతీయాధ్యాయమున దీనినిగురించి కొంత వివరించియుంటిమి. అట చూడనగును.

కార్య కారణ భావాది సంబంధమెట్లు తెలియునన-

“అస్యేదం కార్యకారణసంబంధశ్చక్షయవా ద్భవతి.”

అస్య = ఈవస్తువునకు సంబంధించినది, ఇదమ్ = ఇదియనియు, కార్య కారణ సంబంధశ్చ = పరస్పరము పీనికి కార్యకారణ భావ సంబంధము కలదనియు, ఆవయవాత్ = ఉదాహరణము వలన, భవతి = తెలియ బడును.

దేనికి దేనితో సంబంధమున్నదో, ఆ సంబంధమేమో, ఇవి యన్నియు ఉదాహరణముల సనుసరించియే తెలిసికొన వలయును. ఆనుమానిక జ్ఞానమున ఉదాహరణమున కెంతయు ప్రాధాన్యముకలదని గుర్తింపవలయును.

శాబ్దజ్ఞానము-

“ఏతేన శాబ్దం వ్యాఖ్యాతమ్”

౯.౨.౩

ఏతేన = ఆనుమానిక జ్ఞాన వ్యాఖ్యానము చేతనే, శాబ్దం = శబ్దార్థముల సంబంధ జ్ఞానపూర్వకమైన శబ్దజ్ఞానమువలన కలుగు శాబ్దజ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతం = వ్యాఖ్యానము చేయబడినదనియే సూత్రార్థము.

ఆప్తులచే నుపదేశింపబడు శబ్దము శబ్దప్రమాణ మన బడును. దానివలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దజ్ఞాన మనబడును. అర్థ సాక్షాత్కరణము ఆప్తి యనబడును. దానితో-ఆప్తితో-వర్తించువాడు ఆప్తుడు. అతని యుపదేశము వాక్యరూప మున నుండును. లేక, అర్థమును వ్యభిచరింపనివాక్యము శబ్ద ప్రమాణమనబడును. (అర్థావ్యాభిచారిత్వమ్ ఆప్తిః, తయా వర్తతే ఇతి ఆప్తిః, తస్యవాక్యమ్.) ఈ ప్రమాణము లాకి కము వైదికమునని రెండువిధములు. వైదిక మీశ్వరోక్త

మగుటచే నంతయు ప్రమాణమే. తాకిక మాస్త్ర వాక్యమే ప్రమాణము—

వాక్యమనగా పదసమూహము. శక్తము పదము. ఈ పదము వలన నీపదార్థ మెఱుంగదగునను భగవన్నియోగా త్మక సంకేతమే శక్తియనబడును. ఈ సంకేతజ్ఞానము ఆప్తుల యుపదేశము, వృద్ధవ్యవహారము, ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యముచే తెలియనగును. ఇట్లు శక్తిజ్ఞానము కలవానికి, (గామానయ) 'ఆవును తీసికొనిరమ్ము' (ఘటమానయ) 'కడవ తెమ్ము' మున్నగువాక్యములను విన్నపుడు, వాక్యమునందుగల ప్రతి పదము దానియర్థము క్రమముగా స్ఫురించును. అట్లుపై ఆసత్తి యోగ్యతాకాంతౌ తాత్పర్యజ్ఞాన సహాయముచే ఉపసిత పదార్థములందు క్రిమాకర్మాది భావముతో అన్వయ రూపమగు (గోవృత్తి కర్మతానిరూపకానయనానుకూల కృత్యాశ్రయః ప్రేరణాశ్రయః త్వం పదార్థః) గోవునందు గల కర్మత్వమునకు నిరూపకమగు ఆనయనమున కనుకూ లించు కృతికి — క్రియకు ఆశ్రయభూతమగు ప్రేరణకు నీవు ఆశ్రయుడవు. అనగా 'నీవు ఆవును తెమ్ము' అను జ్ఞానము కలుగును. ఇదియే శాబ్దజ్ఞాన మనబడును.

యశాగికములు, రూఢములు, యోగరూఢములు, యశాగికరూఢములు నని పదములు నాలుగు విధములు.

యశాగికము:— యోగమనగా నవయవశక్తి. దాని వలన నర్థప్రతిపాదకము. ఉదా: పాచకుడు.

రూఢము:- సముదాయశక్తి రూఢియనబడును. దాని వలన నర్థమును బోధించునది. ఉదా: గోవు మున్నగునవి.

యోగరూఢము:- పంకజాదులు.

యాగికరూఢము:- యోగముతోను, రూఢితోను ఒకదానికొకటి సహాయపడకయే అర్థబోధకమగుపదము:- ఉదా: ఉద్భిదాదులు. ఉద్భిదమునకు యోగమువలన నర్థము. వృక్షము. రూఢివలన నర్థము. ఉద్భిద్ యాగము.

శక్తిగ్రహణము:- యాస్క పాణిన్యాది ఆచార్యులు, మాతాపితృలు, గురువులు మున్నగువారి యుపదేశము వలన ఈ పదమున కీ యర్థమున శక్తియని తెలియనగును.

ప్రయోజక వృద్ధునిచే 'ఆవును తెమ్ము' అని యాజ్ఞాపింపబడిన ప్రయోజ్య పురుషుడు ఆవును తెచ్చును. ఆ సమయమున సమీపముననుండు బాలుడు ఆవును తీసికొను వచ్చు కార్యము 'ఆవును తెమ్ము' అను శబ్దప్రయోజ్యమని తెలిసికొని, అనంతరము 'ఆవునుకట్టివేయుము' 'గుట్టమును తెమ్ము' 'ఆవును తీసికొనిపోమ్ము' మున్నగు వాక్యములచే ప్రయోగింపబడిన పురుషుడుచేయు కార్యములను నిరీక్షించుచు క్రమముగా ఆవు అను పదము (గోత్వవిశిష్టమగు) ఆవునందు, గుట్టము అనుపదము గుట్టము అను పదార్థమునందును శక్తి కలవి అనగా వానిని బోధించునవి యనియు గ్రహించును.

ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యమువలన శక్తిగ్రహణము:- వికసిత పద్యమున మధుపము మధువు గ్రోలుచున్నది. ఇందు

పద్మసాన్నిధ్యము వలన మధుపశబ్దమునకు తుమ్మెదయని యర్థము.

శాబ్దబోధమునకు ఆసత్తి - యోగ్యత - ఆకాంక్షా, తాత్పర్య జ్ఞానములుకూడ కారణములు.

ఆసత్తి:- ఏపదార్థముతో నే పదార్థమున కన్వయ ముపేక్షింపబడినదో ఆ రెండు పదముల నొకచో నసగా వ్యవధానము లేకుండ ప్రయోగింపవలయును. కాబట్టి “పర్వతము భుజించెను. వహ్నిగలది దేవదత్తుడు” అనుచోట శాబ్దబోధ కలుగదు. ఆ సత్తికొఱకై, ‘పర్వతము వహ్నికలది, దేవదత్తుడు భుజించెను’ అనియే ప్రయోగింపవలయును.

యోగ్యత:- ఒక పదార్థమున మఱియొక పదార్థము నకుగల సంబంధము యోగ్యత యనబడును. అది లేనిచోట శాబ్దబోధ కలుగదు. ఉ॥ వహ్నిచే తడుపుచున్నాడు. వహ్నియందు సేచనమునకు సంబంధము లేదు.

ఆకాంక్ష:-ఒక పదమునకు, మఱియొక పదమును ప్రయోగింప కుండుటచే కలిగిన అన్వయాననుభావకత్వము. అనగా నే పదము లేకపోవుటచే నే పదము అన్వయమును కలిగింప జాలక పోవునో ఆ పదము నా పద మాకాంక్షించును. ఇదియే యాకాంక్ష. యనబడును. (యేనపదేన వినా యస్య పదస్యాన్వయాననుభావకత్వం తేనపదేన సహ తస్యా కాంక్షా) క్రియా పదము లేకున్న కారకపదము అన్వయ బోధము కలిగింపదు. అందువలన కారకము క్రియ నాకాంక్షించును. తలుపు అను పదము మూయుము, తెరువుము, అను క్రియాపదములు లేక

యెట్టి జ్ఞానము కలిగింపజాలదు. కాబట్టి యది యావదము లలో నొకదాని నపేక్షించును.

ఇట్లు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దప్రమాణములు మూడును పరీక్షింపబడినవి.

“హేతురపదేశో లిङ్గం ప్రమాణం కరణమిత్య
నరాంతరమ్”

౯.౨.౪

హేతువు, అపదేశము, లిङ్గము, ప్రమాణము, కరణము నను సేయైదు పదములు సమానార్థకములని సూత్రాశ్చము.

ప్రత్యక్షాదులవలె నుపమితిజ్ఞాన మేల చెప్పలేదన,

“అస్యేదమితి బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్”

౯.౨.౫

అస్యేదమితి = వీనిదియని, బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్ = సంబంధబుద్ధి నపేక్షించుట వలన, ఉపమితి మున్నగు జ్ఞానములు లైంగిక జ్ఞానములకంటె భిన్నములు కావని సూత్రాభిప్రాయము.

నైదికులు ఎనిమిది ప్రమాణముల నంగీకరింతురు. (౧) ప్రత్యక్షము (౨) అనుమానము (౩) శబ్దము (౪) ఉపమానము (౫) అర్థాపత్తి (౬) అభావము (౭) సంభవము (౮) ఐతిహ్యము. అర్థాపత్తి మొదలు నాలుగు ప్రమాణములు అనుమానాదులలో నంతర్భూతము లనియే గౌతముడు తన శాస్త్రమున వర్ణించియున్నాడు. ఆవర్ణన మాచే వ్రాయబడనున్న న్యాయశాస్త్రవృత్తియందు జూడనగును.

వై శేషికులు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దములను మూడు ప్రమాణములే యంగీకరించుచున్నారు.

జ్ఞానమును పరీక్షించి స్మృతిని పరీక్షించుచున్నాడు.

“ఆత్మమనసోః సంయోగ విశేషాత్సంస్కారాచ్చ
స్మృతిః”

౯.౨.౬

ఆత్మమనసోః = ఆత్మమనస్సుల, సంయోగ విశేషాత్ = ఒకానొక విశేష సంయోగమువలన (లింగదర్శనము, ఇచ్ఛానుస్మరణము, ప్రణీధాన నిబంధము, అభ్యాసాదిసహకృతత్వము గల సంయోగము) సంస్కారాచ్చ = పూర్వానుభవమువలన కలిగిన భావనాఖ్య సంస్కారమువలనను, స్మృతిః = ఆత్మయందు స్మరణాత్మక మగు జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

ఆత్మమనస్సంయోగమువలనను సంస్కారమువలనను కలుగు జ్ఞానము స్మృతీయనబడును. ఇది యభావితస్మర్తవ్య స్మృతి యనబడును.

భావితస్మర్తవ్యస్మృతి యెట్టిదన,

“తథా స్వప్నః”

౯.౨.౨

తథా = ఆత్మమనః సంయోగము, సంస్కారము వలనను స్మృతి కలుగు నట్లు, స్వప్నః = భావనామయమగు స్వప్నపదార్థ విషయిక జ్ఞానము కలుగును.

బాహ్యేంద్రియములు స్వవిషయములను గ్రహించుట మానియుండు స్థితియందు మనస్సు వానితో సంబంధమువీడి హృదయాంతరమున నిశ్చలముగా నుండును. ఈ స్థితినే స్వప్నమందురు. అట్టి స్థితిలో ప్రాణాపానములను ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు విశేషముగా వ్రవర్తించును. అట్టిచో అల్ప నిద్రతో కూడిన స్వావమను పేరుగల ఆత్మ మనఃసంయోగ విశేషమువలన పూర్వ మనుభవమునకు వచ్చిన యనేక విషయములకు సంబంధించిన సంస్కార పాటవము వలనను, భావనామయములగు నాయా విషయములందు ప్రత్యక్షమువలె కలుగు మానసిక జ్ఞానము కలుగును. దానినే స్వప్నమందురు. అదియు స్మృతియే. (అనుభవముకాదు) సంస్కారముల వలననే కలుగును—వృత్తికారులు నిట్లే వర్ణించియున్నారు. (అనుభూతవస్తు స్ఫురణార్థతయాన స్మరణాదర్థాంతరం స్వప్న

జ్ఞానమ్) పూర్వానుభూత విషయముల స్ఫురణయే స్వప్న
ఫలమనుటంబట్టి స్వప్నము స్మృతికంటె భిన్నము కానేరదు.
బ్రహ్మసూత్రములందును (స్మృతిరేసాయత్ స్వప్నదర్శనమ్
౨.౨.౨౯) అని స్వప్నజ్ఞానము స్మృతికి మిన్నకాదని
వర్ణింపబడి యున్నది.

“స్వప్నాంతికమ్”

౯.౨.౮

ఒక్కొక్కప్పుడు స్వప్నమునందు జూడబడిన విషయ మాస్వప్నసమయ
ముననే “ఒకప్పుడిది నాచే చూడబడినది” అను జ్ఞానము కలుగును. ఈ
జ్ఞానము స్వప్నాంతిక మనబడును. ఇదియు స్వప్నమువలె స్మృతీయేగాని
వేరుకాదు.

స్వప్నజ్ఞానము స్మృతి జ్ఞానముకంటె విలక్షణముగా నుండునే యనిన,

“ధర్మాచ్చ”

౯.౨.౯

ధర్మాదికారణమువలనను స్వప్నముకలుగును. స్వప్నము కేవలము ఆత్మ
మనఃసంయోగ విశేషము, సంస్కారమువలననే కలుగదు. ధర్మాధర్మాది
కారణములవలనను కలుగును. అందువలన స్మృతికంటె కొంత విలక్షణ
తయు నందు గాననగును.

కాముకుడు కాని, క్రుద్ధుడుకాని యొక విషయమును
గూర్చి చింతించుచు నిద్రించినపు డతనికి కలుగు ప్రత్యక్ష
జ్ఞానమువంటి స్వప్నజ్ఞానము సంస్కార పటుత్వము వలన
కలుగును.

ఆకాశ గమనము, సరితస్సముద్రాదుల తరణము
మున్నగు స్వప్నజ్ఞానములు వాత పితృకఫరూప ధాతు దోష
ములవలన కలుగును.

గజారోహణము, ఛత్ర సంవరణాదులు, తత్సంస్కారము
వలనను, ధర్మమువలనను కలుగును.

ఖరారోహణాదులు, తత్సంస్కారము అధర్మమువలనను కలుగునని యూహింపవలయును.

అవిద్యను పరీక్షించుచున్నాడు.

“ఇంద్రియదోషాత్ సంస్కార దోషాచ్చ అవిద్యా”
ఇంద్రియదోషాత్ = మనఃప్రభృతీంద్రియ దోషములవలనను, సంస్కార దోషాత్ = సంస్కార రూప దోషము వలనను అధర్మమువలనను సంశయాత్మకమో విపర్యయాత్మకమో అగు నవిద్య కలుగును.

ప్రసిద్ధమైన యనేక విశేష గుణములు కల వస్తువులలో నొక వస్తువునందు ఇంద్రియ దోషముల వలన సరిగా నాలోచింపక పోవుటచేతను, సంస్కార దోషము వలన దూరముగనున్న మరయొక వస్తువును స్మరించుటవలనను కలుగు విపరీత జ్ఞానము అవిద్య యనబడును.

రజస్తమోగుణము లతిశయించుట మానసిక దోషము కామెరలు మొదలగు దోషములు నేత్రాదీంద్రియదోషములు.

అవిద్యయన నెట్టిది?

“తద్ దుష్టజ్ఞానమ్”

౯.౨.౧౧

తత్ = ఆయవిద్య, దుష్టజ్ఞానమ్ = బాధాయుక్తమగు జ్ఞానము.

మందొక విధముగా జ్ఞానమేర్పడి యనంతర మది సరిగాదని కొట్టివేయబడుట బాధ యనబడును. అట్టి బాధతో కూడిన జ్ఞానము, దుష్టజ్ఞానము, అవిద్య-భ్రమ-విపర్యయము సంశయము ననబడును.

విద్యయననేమి ?

“అదుష్టం విద్యా”

౯.౨.౧౨

అదుష్టం = పైజెప్పిన బాధ రూపదోషరహితమగు జ్ఞానము, విద్యా = విద్య. యథార్థ జ్ఞానమనబడును.

ఆచార్యులచే నిది యెట్లు తెలియబడినదన,

“ఆర్షం సిద్ధదర్శనంచ ధర్మేభ్యః”

౯.౨.౧౩

ఆర్షం=ఋషులకు సంబంధించిన యీ, సిద్ధదర్శనంచ=వేద సిద్ధ పదార్థముల యథార్థ జ్ఞానము, ధర్మేభ్యః=ఇహపరలోకములందు వాటిచే నొనరింపబడిన వైదిక కర్మానుష్ఠాన రూప ధర్మములవలన కలుగునని సూత్రార్థము.

త్రికరణములతో వైదిక కర్మానుష్ఠానమే యన్ని యభ్యుదయములకు, నిఃశ్రేయసమునకు పరమసాధనమని యీ సూత్రమువలన సుపదేశింపబడినదని యెఱుంగునది.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ఠాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

నవమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

దశమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

క్రమ ప్రాప్తములగు సుఖదుఃఖములను పరీక్షింపవలచి యవి రెండును భిన్నార్థములని సూచించుచున్నాడు.

“ఇష్టానిష్టకారణ విశేషాద్ విరోధాచ్చ

మిథః సుఖదుఃఖయో రథాస్తరభావః”

౧౦.౧.౧

సుఖదుఃఖయోః=సుఖదుఃఖములు, మిథః=పరస్పరము, అథాస్తరభావః=భిన్నములు, ఇష్టానిష్టకారణవిశేషాత్ = సామ్రాజ్యము, రాజ్యస్వాతంత్ర్యము, సృక్చందనవనితాదు లిష్టము, దాకిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము, అహికంటకాదులనిష్టము, ఇట్టి సుఖదుఃఖకారణ విశేషమువలన, విరోధాచ్చ=సుఖదుఃఖము లొకేసమయమున నుండకుండుటయను విరోధమువలనను నవి యథాస్తరములు—భిన్నములు—అని సూత్రార్థము.

సుఖమునకు ఇష్టము, దుఃఖమునకు అనిష్టము కారణము. ఇవి రెండును యుగవత్తుగా కలుగ నేరవు. కాబట్టి సుఖదుఃఖములు భిన్నములని తాత్పర్యము.

“సంశయ నిర్ణయాస్తరాభావశ్చ జ్ఞానాంతరత్వే

హేతుః.

౧౦.౧.౨

సంశయ నిర్ణయాస్తరాభావశ్చ=సంశయ నిర్ణయములయొ దంతర్గతత్వాభావము, సుఖదుఃఖములు, జ్ఞానాంతరత్వే=జ్ఞానమువలన నర్థాంతరము లనుటలొక, హేతుః=హేతువు—లింగము.

జ్ఞానము సంశయ నిర్ణయ భేదమువలన రెండు విధములు. సుఖదుఃఖములు వానియంతరములు కాజాలవు. కాబట్టి జ్ఞానతః సుఖదుఃఖములు భిన్నములే.

సుఖదుఃఖము లెట్లు కలుగునన,

“తయోర్నిష్పత్తిః ప్రత్యక్ష లైజ్జికాభ్యామ్” ౧౦.౧.౩

తయోః = సుఖదుఃఖముల, నిష్పత్తిః = ఉత్పత్తి, ప్రత్యక్ష లైజ్జికాభ్యామ్ = ప్రత్యక్ష - అనుమానజ్ఞానముకలుగు విధమును వ్యాఖ్యానము చేయుటచేతనే ఇదియు వ్యాఖ్యాతముగ నెంచవలయును.

ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన ప్రత్యక్షము, లింగదర్శనమువలన అనుమానికజ్ఞానము కలుగునట్లు, ఇష్ట విషయ సాన్నిధ్యము కలిగినపుడు ఇష్టోపలబ్ధి-ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన సుఖము కలుగును. దానికి విపరీతముగా కలిగినపుడు దుఃఖము కలుగును.

అతీతానాగతాది విషయములందు సుఖదుఃఖములెట్లు కలుగునన,

“అభూదిత్యపి”

౧౦.౧.౪

అభూదితి = తనకు సుఖసాధనమగు సామ్రాజ్యాదికములుండెనని స్మరించుటచేత భూత-అతీత విషయములందును, సుఖసాధనమగు సామ్రాజ్యాదులు కలుగునని సంకల్పించుటచేత అనాగత భవిష్యద్విషయములందును సుఖము కలుగును.

విపరీతస్మృతి సంకల్పములవలన దుఃఖ మేర్పడును. అని సూత్రాభిప్రాయము.

సుఖదుఃఖములు సుఖదుఃఖ జ్ఞానముకంటె భిన్నములా? యన,

“సతి చ కార్యాదర్శనాత్”

౧౦.౧.౫

సతిచ = సుఖదుఃఖముల జ్ఞానముకలిగినప్పటికి, కార్యాదర్శనాత్ = సుఖదుఃఖ కార్యములయిన ముఖప్రసాద మాలిన్యాదులు కనబడక పోవుట వలన సుఖదుఃఖములు వానికంటె భిన్నములేమని సూత్రతాత్పర్యము.

మఱియొక కారణము.

“ఏకార్థ సమవాయి కారణాంతరేషు దృష్టత్వాత్”
 ఏకార్థ సమవాయి కారణాంతరేషు = ఏయాత్మయందు సుఖమఃఖములు
 సమవేతములై యుండునో ఆయాత్మయందే, ధర్మము, సుఖానురాగము,
 సుఖకారణేచ్ఛ సుఖసాధనోపాదాన యత్నము, అధర్మము, ద్వేషము
 మున్నగు కారణాంతరము లున్నపుడు, దృష్టత్వాత్ = సుఖమఃఖములు
 కనబడుటచేత సుఖమఃఖములు వాని జ్ఞానముకంటె భిన్నములని
 సూత్రార్థము.

కారణభేదము కార్యభేదము కలిగినేని ఒకేశరీరమందు తల - పీఠ
 మున్నగు నవయవ భేదమెట్లు కలుగుచున్నదన,

“ఏకదేశ ఇత్యేకస్మిన్, శిరఃపృష్ఠముదరం మర్మాణి
 తద్విశేష స్తద్విశేషేభ్యః” ౧౦.౧.౨

ఏకస్మిన్ = ఒకేశరీరమందు, శిరః, పృష్ఠమ్, ఉదరం, మర్మాణి ఇతి =
 శిరస్సు, పృష్ఠము, ఉదరము, స్నాయువులు నను వ్యవహారము, ఏకదేశే =
 శరీరావయవమునందు కలుగుచుని యెఱుంగవలయును. తద్విశేషః = ఆయవ
 యవములలోగల భేదమునకు కారణము వాని కారణములగల భేదమేయని
 సూత్రార్థము.

ఇట్లు సర్వత్ర కారణ వైజాత్యము వలననే కార్య వైజాత్యమనుట
 నిశ్చితమే.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రసిద్ధాంత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ

శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

దశమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము

వైశేషిక దర్శనము

దశమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

కారణ పరీక్ష:—

“కారణమితిద్రవ్యే కార్య సమయాత్” ౧౦.౨.౧

కారణమితి=సమవాయి కారణము నెడి జ్ఞానముగాని వ్యవహారముగాని, ద్రవ్యే=ద్రవ్యమునందే కాని గుణకర్మాదులందు కలుగదు. కార్య సమవాయాత్=ద్రవ్య గుణకర్మరూపములగు కార్యములన్నియు ద్రవ్యమునందే సమవాయసంబంధముతో నేర్పడును.

దేనియందు సమవేతమై కార్యముత్పన్నమగునో అదియే సమవాయి కారణము. వస్త్రమునకు తంతువులు, వస్త్రమునందలి రూపాదులకు వస్త్రము. కట్టు ద్రవ్యమే సమవాయి కారణమగును కాని గుణకర్మములు కానేరవు. గుణకర్మములు ఏకార్యమునకును సమవాయ సంబంధముతో నాశ్రయములు కావు. కాబట్టి సమవాయికారణ వ్యవహారము ద్రవ్యమునందే వర్తించునని సూత్రతాత్పర్యము.

(అనన్యథాసిద్ధకార్యనియతపూర్వవృత్తి కారణమ్, ఇతి కారణ లక్షణమ్) అన్యథాసిద్ధముకాక నియమముగా కార్యమునకు పూర్వముండునది కారణ మనబడును. అన్యథాసిద్ధత యైదు రకములు. ఉదాహరణమునకు: ఘటరూపకార్య విషయమున, (౧) దండత్వము, (౨) దండరూపము,

(3) ఆకాశము, (౪) కుమ్మరితండ్రి (5) గార్దభాదులు—అన్యథా సిద్ధములు. (యేనావశ్య క్లుప్తనియతపూర్వవర్తినా కార్యం సంభవతి, తద్భిన్నం సర్వ మన్యథాసిద్ధమ్.) కార్యోత్పత్తికి పూర్వ మేది లేకున్న కార్యముత్పన్నము కాదో యదికాక మిగిలిన నన్నియు నన్యథా సిద్ధములని యెఱుంగవలయును.

కారణము ముష్టిభములు; సమవాయికారణము, అసమవాయికారణము, నిమిత్తకారణము. దేనియందు సమ వాయసంబంధముతో కార్య ముత్పన్నమగునో అది సమ వాయి కారణము (యత్సమ వేతం కార్య ముత్పద్యతే తత్సమ వాయి కారణమ్)

(సమవాయి కారణే ప్రత్యాసన్నం యత్కారణం త దసమవాయి కారణమ్). సమవాయి కారణమున ప్రత్యా సన్నమై కారణమగునది యసవాయికారణ మనబడును. ఇందు ప్రత్యాసత్తి - సన్నికర్షము - అనగా సమీపత రెండు విధములు. కార్యైక్యాకాము, కారణైక్యాకాము అని. ఉదాహరణము: కపాలసంయోగము ఘటమున కసమవాయి కారణము. ఈ సంయోగము ఘటమునెడి కార్యముతోబాటు, కపాలములందు సమవాయు సంబంధముతో నుండును, రెండవది కపాలములరంగు ఘటములోనిరంగున కసమవాయి కారణము. ఘటములోనిరంగునకు సమవాయికారణమగు ఘటమునందు కపాలములరంగు స్వసమవాయి సమవాయు సంబంధమున నుండును. స్వమ్ = కపాలములరంగు, స్వసమ వాయి-కపాలములు- వా.లో ఘటము సమవాయుసంబంధమున నుత్పన్నమగును. కాబట్టి కపాలములరంగు ఘటము

లోని రంగు రెండును ప్రత్యాసన్నములు. (తదుభయ భిన్నం కారణం నిమిత్త కారణమ్.)

సమవాయి, అసమవాయి కారణములుకాక మిగిలిన కారణము నిమిత్త కారణ మనబడును. ఉ. ఘటమునకు ద డాదులు.

“సంయోగాద్వా”

౧౦.౨.౨

అసమవాయి కారణమగు కపాల సంయోగాదునకు ఆశ్రయమగుటవలనను, సమవాయి కారణము ద్రవ్యమేకాని యన్యము కానేరదు.

కపాల సంయోగము ఘటమునకు, తంతు సంయోగము వస్త్రమునకు అసమవాయి కారణము. సంయోగరూపమగు నీ యసమవాయి కారణమున కాశ్రయము (సమవాయ సంబంధమున) ద్రవ్యమే, గుణకర్మములు కానేరవు. సంయోగము గుణము కాబట్టి యది సమవాయ సంబంధముతో ద్రవ్యమునందే యుండును. గుణ గుణులకు సమవాయమని పూర్వమే వ్రాసియున్నాము.

“కారణే సమవాయాత్ కర్మాణి”

౧౦.౨.౩

కారణే = సంయోగ విభాగ వేగముల కాశ్రయమగు సమవాయి కారణమగు ద్రవ్యమునందు, సమవాయాత్ = సమవేత మగుటవలన, కర్మాణి = కర్మములు అసమవాయి కారణములు.

అసమవాయి కారణము కర్మమందు వ్యవహరింపదగినదని తాత్పర్యము.

“తథా రూపే కారణై కార్థ సమవాయాచ్చ” ౧౦.౨.౪

తథా = కార్యకారణ ప్రత్యాసత్తితో సమవాయి కారణమును ద్రవ్యాశ్రయమగు కర్మమందు అసమవాయి కారణ వ్యవహార మచితమైనట్లు, కారణై కార్థ సమవాయాచ్చ = కారణై కార్థ ప్రత్యాసత్తితో, రూపే = అవయవాదులందు అసమవాయి కారణ వ్యవహారము యోగ్యము.

కపాలముల రూపము ఘటరూపమున కసమవాయి
కారణము. దీనికిగల ప్రత్యాసత్తి పూర్వసూత్రమున
వివరింపబడినది.

“కారణసమవాయా తస్య యోగః పటస్య” ౧౦.౨.౫
కారణ సమవాయాత్ = సమవాయి కారణమునందు సమవాయ సంబంధ
ముతో నుండుటవలన, సంయోగః = తంతు కపాలాదుల సంయోగము,
పటస్య = పట-ఘటాదికార్యములకు అసమవాయి కారణమని సూత్రార్థము.

“కారణ కారణ సమవాయాచ్చ” ౧౦.౨.౬

మహా పరిమాణమునకు సమవాయి కారణము తూల
పిండము. దానికి సమవాయి కారణము తూలపిండావయవ
ములు. కాబట్టి తూలపిండావయవముల సంయోగము, కార
ణములైన యవయవములందు సమవాయ సంబంధముతో
నుండి తూలపిండములో మహత్త్వమునకు అసమవాయి కారణ
మగునని సూత్ర తాత్పర్యము.

నిమిత్త కారణము:—

“సంయుక్త సమవాయా దగ్నే ర్వై శేషికమ్”

అగ్నేః = అగ్నికి, వై శేషికమ్ = విశేషగుణమగు నష్టస్పర్శము, సంయుక్త సమ
వాయాత్ = స్వాశ్రయ సంయోగ సంబంధముతో, (కారణమ్) = పాకజ
రూపాదులకు నిమిత్త కారణమగునని సూత్రార్థము.

స్వమ్ = ఉష్ణస్పర్శము, స్వాశ్రయః = దానికాశ్రయము
అగ్ని, తత్సంయుక్తాః = ఆ అగ్ని సంయుక్తములు ఫలాదులు,
వాసియందు సమవాయ సంబంధముతో పాకజగుణములు
రూపాదులుత్పన్నములగును. ఫలము సమవాయి కారణము.
తేదస్సంయోగము అసమవాయి కారణము. ఉష్ణస్పర్శము,
అదృష్టాదికములు నిమిత్త కారణములని వేదము.

దృష్టానాం దృష్ట ప్రయోజనానాం, దృష్టా-
భావే ప్రయోగోఽభ్యుదయాయ.” ౧౦.౨.౮

దృష్టానాం=వేదోపలబ్ధములు. దృష్ట ప్రయోజనానాం=దృష్ట ప్రయోజనములుగల కర్మములకు, దృష్టాభావే=దృష్టఫలప్రాప్తి కలుగనప్పుడు ప్రయోగః=అనుష్ఠానము, అభ్యుదయాయ=పరిమన సభీష్ట కార్యసిద్ధి కోరికని యెఱుంగునది.

యథావిధి ననుష్ఠించిన వైదిక కర్మము దృష్టఫలమో
యదృష్టఫలమో కలిగి చు విశేషమువలన
దృష్టఫలము లభింపకున్నను కర్మమునుండి పరిత్యజ్య కాగూ
డదు.

“అస్మద్బుద్ధిభ్యః లింగమృషే.”

౧౧.౨.౯

అస్మద్బుద్ధిభ్యః=పాణుః బుద్ధులకంటె విశిష్టమగుబుద్ధి, ఋషేః=నిఖిల
జగత్తును సాక్షాత్తుగా చూచు పరమేశ్వరుని సద్భావమునకు, లింగమ్=
ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

ప్రపంచమున హెచ్చుతగ్గులుగా చూడబడు ప్రతి
పదార్థ మొకానొకచోట పూర్ణత్వము వహించియుండు
టావశ్యకము. ఘటాదులలో హెచ్చుతగ్గులుగా కనబడు పరి
మాణము ఆకాశమున పూర్ణత్వము వహించియుండుటెల్ల తెరి
గినదే. మనవంటి ప్రాణిజాతి జ్ఞాన మొకచో కొంచెము,
మఱియొకచో నంతకంటె నెక్కువ, ఇంకొకచో నంతకంటె
నెక్కువగా కనబడుచున్నది. ఇట్లందఱకంటె నుత్కృష్టము,
సంపూర్ణమునైన జ్ఞానమున కాశ్రయభూతమగు పదార్థమే
యీశ్వరుడు జగత్సృష్టి యనబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

“తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమ్”. ౧౦.౨.౧౦

తద్వచనాత్ = ఆపరమర్షి పరమేశ్వరుని కథనచుటవలన, ఆమ్నాయస్య = వేదమునను, ప్రామాణ్యం = స్వతః ప్రమాణత్వము కలదని యర్థము.

ఆ పరమేశ్వరుని యుపదేశమే వేదము. కాబట్టి యాత్మాభ్యుదయము నభిలషించువారు వేదోపదిష్ట మార్గమున వర్తిల్లి మిగిలిన బుద్ధి వికల్పకార్యముల విడుచుట శ్రేయస్కరమని యెఱుఁగుగాత.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రస్థాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

దశమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వై శేషిక దర్శనము సమాప్తము.

విషయ సూచిక

విషయము	పేజీ	విషయము	పేజీ
1 తీర్చిదిద్దుఁబడుములు	౨4	ఆత్మ చిత్స్వగూపము	౨౭
2 ధర్మమున వేదప్రామాణ్యము	౩2	మనోనిరూపణము	౯౦
3 మోక్షమునకు వస్తుతత్వ జ్ఞాన మెట్లు సాధనము	౪27	ఆత్మ పరీక్ష	౯౩
4 అభావపదాగ్ధ నిరూపణ	౬28	ప్రకృతి నిరూపణము	౧౦౫
5 శాస్త్రప్రవృత్తి	౭29	సృష్టికృమము	౧౦౬
6 ద్రవ్యములు	౮30	విషయనిరూపణము	౧౧౩
7 గుణములు	౯31	శరీరము పార్శ్వము	౧౧౫
8 కర్మ	౧౦32	కర్మ పరీక్ష	౧౧౯
9 ద్రవ్యలక్షణము	౧౧-౧౬33	మోక్ష నిరూపణము	౧౩౩
10 లక్షణదోషములు	౧౭34	తమోనిరూపణము	౧౩౪
11 గుణలక్షణము	౧౯35	వేదము లీశ్వరీయములు	౧౩౯
12 కర్మలక్షణము	౨౦36	మాంసభక్షణ నిషేధము	౧౪౧
13 కార్య కారణముల స్వరూపము	౨౬37	వైదికకర్మ సరీక్ష	౧౪౬
14 జాతినిరూపణము	౨౯38	గుణపరీక్ష	౧౫౩
15 జాలిబాధకములు	౩౧39	అణుమహద్విచారణ	౧౬౩
16 పృథివ్యాదుల లక్షణము	౩౯40	శబ్దార్థ సంబంధము	౧౭౪
17 వేదము లీశ్వరీయములు	౪౮41	అసత్కార్యవాదము	౧౯౦
18 శబ్దమా కాశగుణము	౫౩42	అలౌకిక ప్రత్యక్షము	౧౯౪
19 పృథివ్యాది లక్షణముల పరీక్ష	౫౭43	అనుమితి నిరూపణము	౧౯౭
20 సంశయలక్షణము	౬౭44	శబ్దనిరూపణము	౧౯౮
21 శబ్దలక్షణము	౬౮45	సృష్టి పరీక్ష	౨౦౨
22 ఇంద్రియార్థము లాత్మ సిద్ధి కేటుల కారణము	౭౯46	అవిద్యా పరీక్ష	౨౦౫
23 వ్యాప్తి నిరూపణము	౮౫47	సుఖదుఃఖ పరీక్ష	౨౦౭
		కారణ పరీక్ష	౨౧౦

తప్పాస్థుల పట్టిక

తప్పు	ఒప్పు	పేజీ	పంక్తి
సుంతరికోన	నాంతరికో	౨	౨౨
సిద్ధించినను	సిద్ధించునను	౪	౧౩
గమనాంతర్గతభూత	గమనాంతర్గత	౧౨	౧
చలన	చలనక్రియ	౧౪	౨
సంబంధముగా	సంబంధమున	౨౦	౩
పదార్థము	పరార్థము	౨౩	౧౨
ద్రవ్యత్వాది	ద్రవ్యత్వ	౩౦	౧౧
ద్రవ్యత్వము	ద్రవ్యత్వత్వ	౩౨	౧౭
కారణము	కార్యము	౫౩	౭
యుండి	యుండిన	౫౩	౨౪
ప్రభక్తం	ప్రభక్త్యం	౫౬	౧౩
నక	నధిక	౭౦	౧౨
హేత్వాభాసాంతరములవ	హేత్వాభాసాంతరములను	౭౬	౭
యెవరముత్పత్తి	యెవరియుత్పత్తి	౧౧౨	౪
పూర్వ	పూర్వము	౧౨౪	౧౨
శరీరయుక్త	శరీర	౧౩౨	౧౬
చక్షుర్మాత్రగుణః	చక్షుర్మాత్రగుణాః	౧౩౨	౧౪
మృజాది	మృజాది	౧౩౨	౧౬
కలిగింపవని	కలిగింపగలవని	౧౬౧	౧౩
మ	మహత్తన	౧౬౩	౧౭
	గుణత్వ	౧౭౯	౪
	దృష్టేషు.	౧౮౬	౧౪

రాబోవు గ్రంథరత్నములు:—

౧. ఆ స్తి క వా ద ము

౨. న్యాయదర్శనము

తప్పాస్వల పట్టిక

తప్ప	ఒప్పు	వేజి	పంక్తి
నుంతరికోన	నాంతరికో	౨	౨౨
సిద్ధించినను	సిద్ధించునను	౪	౧౩
గమనాంతర్గతభూత	గమనాంతర్గత	౧౨	౧
చలన	చలనక్రియ	౧౪	౫
సంబంధముగా	సంబంధమున	౨౦	౩
పదార్థము	పరార్థము	౨౩	౧౫
ద్రవ్యత్వాది	ద్రవ్యత్వ	౩౦	౧౧
ద్రవ్యత్వము	ద్రవ్యత్వత్వ	౩౨	౧౭
కారణము	కార్యము	౫౩	౭
యుండి	యుండిన	౫౩	౨౪
ప్రభక్తం	పుభక్త్యం	౫౬	౧౩
నక	నధిక	౭౦	౧౨
హేత్వాభాసాంతరములవ	హేత్వాభాసాంతరములను	౭౬	౭
యెవరముత్పత్తి	యెవరియుత్పత్తి	౧౧౫	౪
పూర్వ	పూర్వము	౧౨౪	౧౫
శరీరయుక్త	శరీర	౧౩౨	౧౬
చక్షుర్మాత్రగుణః	చక్షుర్మాత్రగుణాహ్వయగుణః	౧౫౨	౧౪
మృజాది	మృగాది	౧౫౫	౧౬
కలిగింపవని	కలిగింపగలవని	౧౬౧	౧౫
మ	మహత్తన	౧౬౩	౧౭
	గుణత్వ	౧౭౯	౪
	దృష్టేషు.	౧౮౬	౧౪

రాబోవు గ్రంథరత్నములు:—

౧. ఆ స్త్రీ క వా ద ము

౨. న్యాయదర్శనము

 **
 ** విశ్వమ నెడి జటిల సమస్యలను పరిష్కరించుటకై
 ** యొనర్చిన మనీషుల నిరంతర ప్రయత్న ప్రవాహ
 ** ముల కాదిమ ప్రోత్సాహములు భారతీయదర్శనములు
 **
